

निर्णय नं. ७९९८ ने.का.प. २०६५

सर्वोच्च अदालत पूर्ण इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री मीनबहादुर रायमाभी
माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.
माननीय न्यायाधीश श्री तपबहादुर मगर
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री राजेन्द्रप्रसाद
कोइराला
संवत् २०६५ सालको नि.नं. ... ११२९
(०६४ को RI ०१०८)
आदेश मिति: २०६५।९।३५

मुद्दा :- लिखत बदर, दर्ता बदर दर्ता ।

निवेदक/प्रतिवादी: जिल्ला बारा, कलैया
नगरपालिका वार्ड नं. ६ बस्ने
प्रमोदकुमार चौधरी
विरुद्ध

विपक्षी/वादी: पर्सा जिल्ला विरगन्ज उप-
महानगरपालिका वार्ड नं. ८ बस्ने
विनोदकुमार चौधरी

- एकै पटक दर्ता भएका वा अधि पछि दर्ता भएपनि मुद्दाको प्रकृतिको आधारबाट लगाउमा रहनु पर्ने देखिएमा पक्षको निवेदन वा अदालतको आदेश बमोजिम लगाउ रहेका मुद्दा/ निवेदनमा कर्मचारीको भूल वा अन्य कारणबाट एउटामा तारिख दिएको र अर्कोमा तारिख दिन छुटेमा तारिख लिन छुटेको कारण

उत्पन्न हुने परिणामबाट पक्षलाई असर पर्न नहुने ।

- अदालतमा उपस्थित भई एउटा मुद्दामा तारिख लिई लगाउ नभएका अरु मुद्दामा तारिख लिन छुट भएकोमा पक्षको भनाईको आधारमा लगाउमा नरहेका मुद्दामा गुज्रेको तारिख जहिलेसुकै पनि थामिन सक्छ भन्ने अर्थ गर्नु कानूनको उद्देश्य अनुरूप नहुने ।

(प्रकरण नं.११)

- अदालतको कर्मचारीले तारिख नदिएको वा अदालत व्यवस्थापनको कमजोरीका कारण पक्षको तारिख गुज्रन गएको अवस्था नभै मुद्दामा तारिख तोकिएको दिन र समयमा फाँटमा पक्ष वा वारेस नगई भूलबाट तारिख गुज्रन गएछ भनी लामो समय पश्चात तोकिएको तारिखका दिन अदालतमा अन्य असम्बन्धित मुद्दामा उपस्थित भएको प्रमाण प्रस्तुत गरेको आधारमा तारिख थाम्ने कार्य मुद्दामा तारिखको अबधारणा विपरीत हुने ।
- मुद्दामा तारिखमा रहनु पर्ने पक्ष तोकिएको तारिख समयमा अदालतमा उपस्थित हुनुपर्ने र उपस्थित नभए उपस्थित हुन नसक्ने पक्षले त्यसबाट सिर्जित परिणामको असर भोग्नु पर्ने ।
- के कस्तो कार्यका निमित्त अदालतले कहिले तारिख तोकेको छ र छैन भन्ने कुराको ख्याल राख्नु सम्बन्धित पक्ष वा वारेसको कर्तव्य हुने ।

- तारिखको अवधारणा अदालतको कार्यसूचीसंग गासिएको बिषय भएबाट तोकिएको दिन अदालतमा उपस्थित भई तोकिएको कार्य गर्न तारिख लिनु न्यायीक कार्यसम्पादन भित्रको कुरा हुने ।
(प्रकरण नं.१२)

निवेदक प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री महादेव यादव, श्री कमलनारायण दास र विद्वान अधिवक्ताहरु श्री शम्भु थापा, बालकृष्ण न्यौपाने र किसुनदेवप्रसाद विपक्षी वादी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिहर दाहाल अवलम्बित नजीर:

आदेश

न्या.मीनवहादुर रायमाभी: सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१) च बमोजिम पूर्ण इजलासमा पेश हुन आएको प्रस्तुत निवेदनसंग सम्बन्धित विषयको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यस प्रकार छ :-

निवेदकको वारेस नरेशप्रसाद कलवारले सर्वोच्च अदालतमा दर्ता गरेको R। १०८ को दोहोऱ्याई पाउँ भन्ने निवेदनमा अदालतबाट तोकिएको तारिखमा बसी रहेको अवस्थामा पछिल्लो पटक निजलाई ०६४।१।१५ गतेको तारिख तोकिएको रहेछ ।

निजले आफूलाई अदालतमा उपस्थित हुन तोकिएको तारिख ०६४।१।१५ का दिन अदालतमा उपस्थित नभै तारिख गुजारेको र

कानून बमोजिमको म्याद भित्र थाम्ने थमाउने अवधि व्यतीत भएपछि गुज्रेको तारिख प्रमाणित गरी निवेदन तामेलीमा राख्ने प्रयोजनका लागि इजलास समक्ष पेश भएकोमा ०६५।१।१५ गते प्रस्तुत निवेदन यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट तामेलीमा राखी दिने गरी आदेश भएको देखिन्छ ।

आफूलाई तोकिएको तारिखका दिन उक्त निवेदनमा तारिख नलिई गुजारी बसेतापनि अन्य मुद्दामा यस अदालतमा उक्त दिन उपस्थित भएको र आफू व्यवसायीक वारेस भएकोले अन्य धेरै मुद्दाको तारिख लिंदा लिंदै सो दिन उक्त मुद्दामा भूलवश तारिख लिन छुट हुन गएको हुंदा यस्तै प्रकृतिको विषयमा सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट समेत विभिन्न नजिर/सिद्धान्त समेत प्रतिपादन भै सुविधा प्रदान गरेको स्थिति हुदां गुज्रिएको भनिएको दरपीठ बदर गरी तामेली जगाई तारिखमा राखी मुद्दाको पुर्पक्ष गर्ने गरी आदेश जारी गरिपाऊँ भनी निवेदकको वारेस नरेशप्रसाद कलवारले यस अदालतमा निवेदन दिएका रहेछन ।

प्रस्तुत निवेदनमा निवेदक तर्फबाट रहनु भएका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरु श्री महादेव यादव र श्री कमलनारायण दास तथा विद्वान अधिवक्ताहरु श्री शम्भु थापा श्री बालकृष्ण नेउपाने एवं श्री किसुनदेवप्रसादले सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ ले निवेदन तामेलीमा राख्ने व्यवस्था गरेकै छैन । मुलुकी ऐन अदालती बन्दोवस्तको ४८ नं.ले तारिख लिन आउने पक्ष/वारेस अड्डामा उपस्थित हुने भनेको छ फांटमा जान

अनिवार्य गरेको छैन, प्रस्तुत निवेदनमा तारिखमा रहेका वारेश अन्य मुद्दामा अदालतमा उपस्थित भएको प्रमाणित छ । सर्वोच्च अदालतबाट यसै विषयमा ने.का.प. २०५३ को नि.नं. ६०४८ र २०५७ सालको प्रतिवेदन नं. ८० मा अर्कै मुद्दामा अर्कै प्रयोजनको लागि अड्डामा उपस्थित भए पनि तारिख गुज्रेको नमानिने गरी तारिख लिने सम्बन्धमा उदार व्याख्या भएको छ । तारिख लिने कुराले प्रमाणको सृष्टि नगर्ने र पुनरावेदन तहमा तारिख गुजारे पनि डिसमिस नहुने कानुनी व्यवस्था भएबाट प्रस्तुत दोहोऱ्याई पाउँ भन्ने निवेदनमा पनि तामेली जगाई अदालतले हेरी दिनुपर्छ ।

यस विषयमा व्याख्या गर्दा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४२(घ) र ५४(३) अनुकूल हुने गरी व्याख्या गर्नु आवश्यक छ । २०६४।९।५ मा तारिख तोकिँदा मुलुकी ऐन, अ.व. ४८,४९ नं. बमोजिम खास कारण समेत नतोकिएको अवस्थामा र परिवर्तित सामाजिक परिवेश, प्रविधिको विकास तथा विश्व व्यापीकरणको स्थिति समेतलाई मध्यनजर राखी गुज्रिएको तारिख सम्बन्धमा उदार व्याख्या गरी तामेलीबाट जगाई हेर्नु पर्ने भन्ने तथा अदालतको अनुमति प्राप्त गरी विपक्षी तर्फबाट उपस्थित हुनु भएका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिहर दाहालले लगाउ बाहेकका अन्य मुद्दामा अदालतमा उपस्थित भएको अवस्थामा तारिख नगुज्रने भन्ने सम्बन्धमा यसअदालतको सयुक्त इजलासबाट प्रतिपादित सिद्धान्तलाई ०५७ सालमा भएको सो पूर्णइजलासको

आदेशले प्रतिस्थापन गरेको छ, जुन लगाउका मुद्दामा मात्र आकर्षित हुने विषय हो । प्रचलित कानूनको पालना र तदनुपको व्याख्या अदालतले पनि गर्नुपर्छ । सर्वोच्च अदालत नियमवाली, २०४९ को नियम ५४(३) बमोजिम निवेदकले तारिखमा नबस्न अदालतबाट स्वीकृति लिएको अवस्था छैन । अतः तारिख गुजारेको कारण जनाई तामेलीमा राख्ने गरी यस अदालतबाट ०६५।९।९ मा भएको तामेली आदेश मनासिव हुँदा सो आदेश कायम हुनुपर्छ भनी वहस प्रस्तुत गर्नु भयो ।

विद्वान कानून व्यवसायीहरूको वहस समेत सुनी निर्णय तर्फ विचार गर्दा प्रस्तुत विषयमा देहायका प्रश्न निरुपण हुनुपर्ने देखियो ।

- (१) समानस्तको इजलासबाट तामेलीमा राख्ने गरी आदेश भएको अवस्थामा सोहीस्तरको अर्को इजलासबाट तामेली जगाउन मिल्छ, मिल्दैन ?
- (२) व्यवसायिक वारेसको रूपमा तारिखमा बसेको वारेसले अदालतबाट तोकिएको तारिखका दिन कुनै मुद्दामा तारिख लिएको र कुनै मुद्दामा तारिख नलिई गुजारी बसेको र कानून बमोजिमको म्यादभित्र थाम्ने थमाउने कार्य समेत नगरेको अवस्थामा अन्य कुनै प्रसङ्ग वा मुद्दामा अदालतमा उपस्थित भएको आधारमा तारिख नलिएको मुद्दामा पनि उपस्थित भएको भन्ने अर्थ गर्न मिल्छ, मिल्दैन ?

२. तामेली सम्बन्धमा २०६३ सालको यस अदालतका पूर्ण इजलासबाट “भूमिसुधार कार्यालयको निर्णय बदर निमित्त उत्प्रेषणको आदेश जारी गरी पाउन निवेदन दिई तारिख छाडेका कारण तामेलीमा राखेको कार्यबाट सो निवेदन उपरको कारवाही अगाडि नबढाउनेसम्म हो । तामेलीको अवस्थाले फैसलाले वैधता दिएको वा सो निर्णय हुनुपूर्व उठाइएको कानूनी प्रश्नको निराकरण गरेको मान्न मिल्ने हुँदैन । फैसलाको वैधता वा कुनै कानूनी प्रश्न उठाएकोमा सो उठाइएका प्रश्न उपर विचार भै फैसलाको कानूनी हैसियत परिक्षण भएको निर्णयबाट फैसलाको हैसियत निर्धारण हुने हुन्छ। निवेदन तामेलीमा राख्ने कार्यमा यी कार्यहरु नहुने हुँदा तामेलीमा राखेको कार्यले कुनै कार्यलाई मान्यता प्रदान गरेको मान्न मिल्दैन ।” (ने.का.प. २०६४ अंक ४ नि.नं. ७८३१ पृ. ३९७) मा प्रतिपादित सिद्धान्त बमोजिम तामेली आदेशलाई मुद्दाको तथ्य भित्र प्रवेश गरी विवादित विषयको निरूपण गरिएको निर्णय भनी संम्भन मिल्दैन ।

३. एउटा समानस्तरको इजलासबाट तामेली राख्ने गरी भएको आदेश अर्को समानस्तरको इजलासबाट जगाउन मिल्ने नमिल्ने सम्बन्धमा “तथ्यगत आधार कारण कानूनी व्यवस्था एवं प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतबाट संयुक्त इजलासले मुद्दाको तथ्य भित्र प्रवेश गरी गरेको निर्णय वा आदेश अर्को समानस्तरको इजलासबाट बदर गर्न सक्ने अवस्था हुँदैन तर मुद्दाको निर्णय गर्नुपर्ने प्रश्नमा नभई तामेलीमा राख्ने आदेश

भएकोमा तामेलीमा रहेको मुद्दालाई जगाउने सम्मको आदेश समानस्तरको अर्को इजलासले गर्न सक्ने नै हुन्छ” भनी (२०६५ सालको दे.पु.इ.नं. ०६४-DF-००३१ निवेदक भूटन मण्डल मधैया धानुक वि. मधुरीप्रसाद यादव मुद्दा लेनदेन) सिद्धान्त प्रतिपादन भएको अवस्था देखिन आयो । मुद्दाको अन्तरवस्तु भित्र प्रवेश नगरी समानस्तरको इजलासबाट तामेलीमा राखेकोमा अर्को समान

४. स्तर स्तरको संयुक्त इजलासबाट जगाउने सम्मको आदेश गर्न मिल्छ, भनी उपरोक्त आदेश भएकोमा सो आदेशसंग यो इजलास असहमत हुनुपर्ने अवस्था आधार देखिन आउदैन ।

५. दोश्रो प्रश्नको सन्दर्भमा विचारगर्दा, अदालतमा मुद्दा/निवेदन दर्ता गरी सकेपछि तारिखमा बसी मुद्दाको पुर्पक्ष गर्ने सम्बन्धमा मुलुकी ऐन अदालती बन्दोबस्तको ४७ नं र ऐं ४८ नं को व्यवस्था सान्दर्भिक देखिन्छ । अं.व ४७ न.मा “ऐनले थुनी पुर्पक्ष गर्नुपर्नेलाई वा ऐनले नै यस्तोमा तारिख लाग्दैन भन्ने लेखिएकालाईबाहेक अन्य भगडियालाई हाजिर हुन आउनासाथ तारिखमा राखी पुर्पक्ष गर्नु पर्छ” भन्ने व्यवस्था गरिएको देखिन्छ भने ऐं. अ.बं ४८ नं मा “तारिख दिनु पर्नेलाई तारिख दिदा यसै महलको ४९ नं को नमूना बमोजिम तारिख पर्चा लेखी शीरमा अड्डाको छाप लगाई यो काम गर्नलाई यस समयमा यस अड्डामा वा फलाना ठाउमा हाजिर हुन आउनु भनी

तारिख तोकी तारिख पिच्छे सो तारिख तोक्ने कर्मचारीले दस्तखत गरी तारिख पाउनेलाई दिइ सो ब्यहोराको भर्पाइ गराइ मिसिल सामेल राख्नु पर्छ । ” भन्ने उल्लेख छ । उल्लिखित कानुनी व्यवस्थाले थुनी पुर्पक्ष गर्नुपर्नेलाई वा तारिख नलाग्ने गरी स्पष्टरूपमा व्यवस्था भएकोमा बाहेक अन्य मुद्दामा भने तारिखमा वसी पुर्पक्ष गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ भने तारिखमा बस्नु पर्ने पक्षले तारिख गुजारी कानुन बमोजिम थाम्ने थमाउने म्याद समेत समाप्त भएको अवस्थामा “नेपाल सरकार वादी हुने मुद्दा बाहेक हरु मुद्दामा दुवै थरी भ्रगडियाले तारिख गुजारेमा यसै महलको ५९ र ६२ नम्बर बमोजिम गुज्रेको तारिख थमाइ पाउने म्याद पछि सो मुद्दा डिसमिस हुन्छ” भनी मुलुकी ऐन अ.व. १७९ ले व्यवस्था गरेको छ । अ.व. ४८ नं को व्यवस्थाले तारिख कुनै काम गर्नलाई कुनै समयमा निश्चित गरी गर्न तोकिने समय हो । तारिखको अवधारणा र सो सम्बन्धी कानुनको व्यवस्था प्रयोजनहीन अवस्था होईन । तारिखमा रही मुद्दा पुर्पक्ष गर्नुको उदेश्य अदालतबाट सम्पन्न हुने न्यायिक कार्य प्रभावकारी तरिकाबाट अगाडि बढोस भन्ने भएबाट कानुनले तारिखमा रही मुद्दा/निवेदनको पुर्पक्ष गर्नु पर्छ भन्ने किटानी व्यवस्था भएको अवस्थामा पक्ष वा वारेस अदालतले तोकेको दिन समयमा अदालत समक्ष उपस्थित हुनु पर्ने नै हुन्छ र उपस्थित नभएमा न्यायिक कारवाहीमा अवरोध पुग्ने संभावना रहन्छ । न्यायिक काम

कारवाहीमा ढिलासुस्तीले अन्ततोगत्वा न्यायलाई नै प्रभाव पार्ने हुन्छ ।

६. अदालतमा मुद्दा या निवेदन दर्ता गरिसकेपछि पुनरावेदन तहमा तारिखमा बस्ने या नबस्ने सम्बन्धमा मुलुकी ऐन अ.व. २०१ देहाय (१) नं को “पुनरावेदन तहमा पुनरावेदक र यसै महलको २०२ नं बमोजिम भ्रिकाइएको प्रत्यर्थी तारिखमा नबसे पनि हुन्छ । तारिखमा बसेको पुनरावेदकले तारिख गुजारे पनि मुद्दा डिसमिस हुदैन र प्रत्यर्थीले तारिख गुजारेको कारणले मात्र निजको प्रतिवाद जिकिरहरुमा विचार नगरी मुद्दा फैसला गर्न पनि हुदैन । मिसिल संलग्न लिखत र प्रमाणहरु समेत सबैकुराहरु उपर विचार गरी कानुन बमोजिम फैसला गर्नुपर्छ ।” व्यवस्थाबाट पुनरावेदन तहमा तारिखमा बस्ने सम्बन्धमा तारिखमा वसेर या नबसी पनि मुद्दाको पूर्पक्ष गर्ने सम्बन्धमा दुई विकल्प रोज्न सक्ने अवस्था देखिन्छ । त्यसमा तारिखमा रहने या नरहने कुरा पुनरावेदनमा उल्लेख गरेको हुनुपर्छ । प्रारम्भमा पक्ष तारिखमा रही पछि तारिख गुजारेको आधारमा पुनरावेदन तहमा मुद्दा डिसमिस हुदैन ।

७. सर्वोच्च अदालत नियमावली २०४९ को नियम ५९(१) ले “मुलुकी ऐन अदालती बन्दोवस्तको १९४ नं बमोजिम सुविधा पाई धरौट वा जमानतमा रहेको बाहेकको अरु मुद्दामा पुनरावेदक वा प्रत्यर्थीले चाहेमा अदालतको अनुमति लिइ तारिखमा नबसे पनि हुन्छ” भन्ने व्यवस्था गरेको छ । यो कानुनी व्यवस्था

बमोजिम सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन परेकोमा पुनरावेदक वा प्रत्यर्थीले चाहेमा सर्वोच्च अदालतको अनुमति लिइ तारिखमा नबसे पनि हुन्छ, यस्तो अवस्थामा अदालतको अनुमति भने आवश्यक हुन्छ । पुर्पक्षको सिलसिलामा तारिखमा नबसेको पुनरावेदक वा प्रत्यर्थीलाई अदालतले आवश्यकतानुसार कुनैपनि समयमा भिकार्ई वुभ्न सक्छ ।

८. सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को परिच्छेद ६ अन्तर्गत दर्ता हुन आएका निवेदनमा तथा नियम ४२(क) को व्यवस्थाबाट निवेदक तारिखमा वस्नु पर्ने व्यवस्था छ । सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ५३ बमोजिम पर्ने पुनरावलोकनको निवेदनको हकमा भने निवेदक/ पक्ष तारिखमा रहनु पर्ने व्यवस्था छैन । निस्सा प्राप्त गरेको अवस्थामा मात्र तोकिएको तारिखमा उपस्थित हुन आदेश दिएको पाइन्छ । सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ५४(३) ले उपनियम (१) अन्तर्गत दिएको निवेदनपत्रमा निवेदकले चाहेमा अदालतको स्वीकृति लिई तारिखमा नरहन सक्ने छ । यसरी निवेदक तारिखमा नरहेको भएतापनि सो निवेदनमा कानुन बमोजिम कारवाही हुनसक्छ भन्ने कानुनी व्यवस्थाबाट तारिखमा रहने नरहने दुवै विकल्प रहेको देखिन्छ । तारिखमा नबस्न भने अदालतको स्वीकृति आवश्यक हुन्छ । तारिखमा रहने गरी मुद्दा/ निवेदन दर्ता गराइ सकेपछि अदालतबाट तोकिएको तारिख गुजारी कानुन बमोजिम

म्याद समेत समाप्त भैसकेकोमा कारवाही अगाडि नबढाई तामेलीमा राख्न सकिने नै हुदा अदालतले तामेलीमा राख्ने गरी आएको समेत छ ।

९. प्रस्तुत मुद्दाका यी निवेदक प्रमोदकुमार चौधरीको वारेस नरेशप्रसाद कलवारले बिपक्षी विनोदकुमार चौधरी समेत भएको लिखत वदर समेत मुद्दामा ०६४।९।५मा हाजिर हुनेछु भनी अदालतबाट तोकिएको तारिख गुजारी बसेको देखिन्छ । तारिख गुजारेको आधारमा इजलास समक्ष प्रस्तुत मुद्दा पेश हुंदा ०६५।१।९ गते तामेलीमा राख्ने आदेश भएकोमा ०६४।९।५ गते अर्को मुद्दामा अदालतमा उपस्थित भै मैले तारिख लिएको छु । म व्यवसायिक वारेस भएको कारण सोही दिन अन्य मुद्दामा उपस्थित भएपछि मेरो तारिख गुज्रन सक्ने होइन भनी तामेली जगाईपाऊँ भन्ने निवेदन दिएको देखियो ।

१०. पक्षलाई तारिखमा रहेर र नरहेर मुद्दाको पूपर्क्ष गर्ने दुई वटा विकल्प रहेकोमा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ५४(३) बमोजिम तारिखमा बस्न नचाहेमा अदालतको स्वीकृति लिइ नबसे हुनेमा सो ब्यवस्था अनुसरण नगरेको अवस्थामा यी पक्ष तारिखमा रहनुपर्ने नै देखिन्छ । तारिखमा रहेको पक्षको अदालत, वा अदालतको कर्मचारीको कारण तारिख नलिएको अवस्थामा मात्र निजको हक हितमा असर नपरोस भन्नाका खातिर तारिख मिलाई दिने गरिएको छ । तारिखमा बसेको पक्षलाई एउटा मुद्दामा तारिख लिने सो तारिख

लिएको मुद्दासंग सम्बन्ध नै नभएको अर्को मुद्दामा तारिख नलिएमा असम्बन्धित मुद्दामा अदालतमा हाजिर भएको हुदा असम्बन्धित मुद्दामा पनि तारिख लिएको भन्न मिल्ने हुदैन । प्रस्तुत विवाद पुनरावेदन वा सो सरहको हैसियतको मुद्दा मामिलामा तारिख गुजारेको कारणबाट तामेलीमा राखेको विषयसंग सम्बन्धित रहेको नभै शुरु दावी पुग्ने ठहरी पुनरावेदन तहबाट सदर भएकोमा मुद्दा दोहोर्याइ हेरी पाउं भनी न्यायप्रशासन ऐन २०४८ को दफा १२ अर्न्तगत परेको निवेदनमा तारिख गुजारेको कारणबाट तामेलीमा राख्ने आदेश भएको देखिन्छ । सर्वोच्च अदालत नियमावली २०४९ को नियम ५४(३) अनुसार अदालतको स्वीकृतिमा मात्र तारिखमा नरहन सक्नेमा त्यस्तो प्रकृया अवलम्बन नगरी तारिख छाडी तारिखमा नवसेको दोहोर्याइ हेर्ने निस्सा हुने नहुने विषयमा विचार गरी रहनु पर्ने अवस्था नहुंदा तामेलीमा राख्ने कार्यलाई कानूनको उद्देश्य प्रतिकूल भन्न मिल्ने देखिदैन ।

११. एकै पटक दर्ता भएका वा अघि पछि दर्ता भएपनि मुद्दाको प्रकृतिको आधारबाट लगाउमा रहनुपर्ने देखिएमा पक्षको निवेदन वा अदालतको आदेश बमोजिम लगाउ रहेका मुद्दा/ निवेदनमा कर्मचारीको भूल वा अन्य कारणबाट एउटामा तारिख दिएको र अर्कोमा तारिख दिन छुटेमा तारिख लिन छुटेको कारण उत्पन्न हुने परिणामबाट पक्षलाई असर पर्न हुदैन । लगाउको मुद्दामा पनि तारिख दिनुपर्ने नदिएको अवस्था त्यस्तो

त्रुटि सच्याउन पर्ने हुन्छ । तर अदालतमा उपस्थित भई एउटा मुद्दामा तारिख लिई लगाउ नभएका अरु मुद्दामा तारिख लिन छुट भएकोमा पक्षको भनाईको आधारमा लगाउमा नरहेका मुद्दामा गुज्रेको तारिख जहिले सुकै पनि थाभिन सक्छ भन्ने अर्थ गर्नु कानूनको उद्देश्य अनुरूप हुदैन । यस्तो काम कारवाहीलाई मान्यता दिदै जाने हो भने न्यायिक प्रकृत्यामा जटिलता थपिन जान्छ ।

१२. अदालतको कर्मचारीले तारिख नदिएको वा अदालत व्यवस्थापनको कमजोरीका कारण पक्षको तारिख गुजन गएको अवस्था नभै मुद्दामा तारिख तोकिएको दिन र समयमा फाँटमा पक्ष वा वारेस नगै भूलबाट तारिख गुजन गएछ भनी लामो समय पश्चात तोकिएको तारिखका दिन अदालतमा अन्य असम्बन्धित मुद्दामा उपस्थित भएको प्रमाण प्रस्तुत गरेको आधारमा तारिख थाग्ने कार्य मुद्दामा तारिखको अबधारणा विपरीत हुन जान्छ । मुद्दामा तारिखमा रहनु पर्ने पक्ष वा निजको वारेस तोकिएको तारिख समयमा अदालतमा उपस्थित हुनु पर्ने र उपस्थित नभए उपस्थित हुन नसक्ने पक्षले त्यसबाट सिर्जित परिणामको असर समेत नै भोग्नु पर्ने हुन्छ । मुद्दामा तारिखमा रहने वा नरहने, कुनै दिनको तारिख लिन वा नलिन तारिखमा रहने पक्षको तजवीजको कुरा हो । अदालत वा अदालतको कर्मचारीले वाध्य गराउन सक्ने हुदैन । के कस्तो कार्यका निमित्त अदालतले कहिले तारिख तोकेको छ र छैन भन्ने कुराको ख्याल राख्नु सम्बन्धित पक्ष वा वारेसको

कर्तव्य हो । तारिखको अवधारणा अदालतको कार्यसूचीसंग गासिएको विषय भएबाट तोकिएको दिन अदालतमा उपस्थित भई तोकिएको कार्य गर्न तारिख लिनु न्यायिक कार्यसम्पादन भित्रको कुरा हो ।

१३. “लगाउ बाहेकका अन्य मुद्दामा पनि अदालतमा अन्य प्रयोजनका लागि उपस्थित भएको भन्ने आधारमा पक्ष वा वारेसले गुज्रेको तारिख थमाउन पाउने” भनी यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट (शोभा गुरुङ्ग वि.गोवर्धन गुरुङ्ग नि.नं. ६१४८, ने.का.प. २०५३) भएको फैसलालाई लगाउको एउटा मुद्दा वा निवेदनमा तारिख लिई मुद्दा पुर्पक्षमा रहेको अवस्थामा लगाउको अर्को मुद्दा वा निवेदनको तारिख भरपाइमा लेख्न छुटेको भरमा पक्षले तारिख गुजारी बसेमा थाम्ने थमाउने सुविधा पाउने भनी लगाउको मुद्दामा मात्र तारिख थामिन सक्ने गरी यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट (निवेदक बासुदेव साह तेली वि.रामचन्द्र राय यादव, २०५७ सालको प्रतिवेदन नं ८०) प्रतिस्थापन समेत गरी सकेको हुदां र सो

नजिर प्रतिकूल धारणा राख्नु पर्ने उचित र पर्याप्त आधार नदेखिदा तामेलीमा रहेको कुनै लगाउ मुद्दामा कर्मचारीका कारण तारिख लिन छुट भएको भन्ने निवेदकको निवेदन जिक्तिर न भै आफू व्यवसायिक वारेस भएको र अदालतमा उपस्थित भएर पनि तारिख लिन छुट भएको भन्ने निवेदन जिक्तिर देखिदा प्रस्तुत मुद्दा तामेलीमा राख्ने गरी यस अदालतबाट मिति २०६५।१।९मा भएको आदेश परिवर्तन गर्न परेन । प्रस्तुत मिसिल नियमानुसार वुझाई दिनु ।

न्या.वलराम के.सी.

न्या. तपवहादुर मगर

न्या. कल्याण श्रेष्ठ

न्या. राजेन्द्रप्रसाद कोइराला

इति सम्बत् २०६५ साल पौष ३ गते
रोज ५ शुभम् .....

इजलास अधिकृत कृष्णराम कोइराला

निर्णय नं. ७९९९ ने.का.प. २०६५

सर्वोच्च अदालत विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री अनुपराज शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.
माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमारप्रसाद शाह
संवत् २०६३ को रिट नं. २०६३-ws-००३३
आदेश मिति: २०६५।५।१९।५

विषय:- संविधानसंग वाभिएको कानून
अमान्य गरी उत्प्रेषण परमादेश समेत
जारी गरिपाउँ ।

निवेदक: मानव अधिकार सेवा केन्द्र (हुरीसेक)
का अध्यक्ष जि. गुल्मी अमरपुर
गा.वि.स. वडा नं. ४ बस्ने अधिवक्ता
ओमप्रकाश अर्याल
विरुद्ध

प्रत्यर्थी: नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा
मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय समेत

- गाई हिन्दु धर्मको प्रतिकात्मक जनावर मात्र नभई धर्म निरपेक्षतालाई अंगालेको वर्तमान अन्तरिम संविधानले राष्ट्रिय जनावर भनी उल्लेख गरेको र जनावर विरुद्धको अपराधलाई राष्ट्रले कसूरजन्य बनाएको कारणले त्यस्तो कार्य संविधान विपरीत नहुने, मौलिक हकको हनन भएको सम्झन नमिल्ने र धर्म निरपेक्षताको प्रतिकूल पनि नहुने ।

(प्रकरण नं. ४)

- अदालतले कुनै कार्यलाई अपराध घोषणा गर्न वा नगर्न र भइरहेको सजायमा कमी बढी हुने गरी संशोधन गर्ने हैसियत राख्दैन । त्यसो गर्नु शक्ति विभाजनको सिद्धान्तको प्रतिकूल हुनजाने ।
- गाई गोरु लगायतका जनावर मान पाउनै पर्छ भन्ने मान्यता कुनै धर्म वा सम्प्रदायको वा धर्म निरपेक्ष राज्यमा पनि हुनसक्दैन । राज्यले गाई गोरु लगायतका जनावरलाई मार्ने र सो को उद्योगसम्म गर्ने कार्यलाई अपराध घोषित गरिसकेपछि त्यस्तो अपराधमा सजायको व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- कुन अपराधमा के कति सजायको व्यवस्था गर्ने भन्ने विधायिकाको सद्विवेकको कुरा भएकाले कसूरको प्रकृतिको आधारमा सजाय निर्धारण हुने र विधायिकाले सजायमा समय सापेक्ष थप घट गर्न सक्ने ।
- कुनै कार्य अपराध हुने तर सजाय हुने नहुने परिणाम आउने गरी यस अदालतले दण्डसजाय सम्बन्धी व्यवस्थालाई अमान्य र बदर गर्न मिल्ने अवस्था नहुने ।

(प्रकरण नं. ५)

निवेदक तर्फबाट:

प्रत्यर्थी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री
ब्रजेश प्याकुरेल

अवलम्बित नजीर:

आदेश

न्या.अनूपराज शर्मा: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२।१०७(१),(२) बमोजिम दायर भई पेश भएको प्रस्तुत रिट निवेदन समेतको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यसप्रकार छ :-

मुलुकी ऐन चौपायाको महलको ४ नं. को “नमानी मनाही गर्ने मनिस्लाई समेत हतियार चलायो भने त्यसै गाउँमा काटी हानी मार्नेलाई खतबाट लाग्दैन” भन्ने प्रावधान संविधानको धारा १२(१) र नेपाल पक्ष भएको नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अभिसन्धी १९६६ को धारा ६(१) द्वारा प्रत्याभूत गरिएको बाँच्न पाउने हकसंग प्रत्यक्षतः बाँझिएको छ । यसले ज्यान मार्ने छुट दिएको छ । ज्यानमारा मानी दण्डित गर्नुपर्नेमा पूर्णतः उन्मुक्ति दिने व्यवस्थाले वैयक्तिक स्वतन्त्रताको हक कुण्ठित गरेको छ । यस्तो कार्यलाई कुनैपनि हालतमा आत्मरक्षाको अधिकार मान्न सकिदैन । गौबधको प्रतिकार गर्ने व्यक्तिलाई ज्यान मार्ने छुट दिने उक्त कानून स्वेच्छाचारी छ ।

चौपायाको महलको १० नं., ११, १२, १३ र १४ नं. का उल्लेखित प्रावधानहरूले कुनै बोधगम्य आधार र कारण नभई गोबध, सो को उद्योग, मतियारी र अंगभंग कुटपिटलाई गम्भीर अपराध मानी कडा सजायको व्यवस्था गरेकोले ती प्रावधानहरू संविधानको धारा १२(१) र (२) द्वारा प्रदत्त वैयक्तिक स्वतन्त्रताको हक र सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हकसंग प्रत्यक्ष बाँझनुका साथै धारा १३(१) द्वारा समानताको हक, वातावरण तथा स्वास्थ्य

सम्बन्धी हक, खाद्य सम्भ्रभुताको हक, सम्पत्तिको हक, धर्मसम्बन्धी हक, शोषण विरुद्धको हक समेतसंग बाँझिएका छन् । कुनै बोधगम्य आधार नभई कुनै कार्यलाई अपराध घोषित गर्ने कानून स्वेच्छाचारी हुन्छ । गोबध, सो को उद्योग, मतियारी र अंगभंग कुटपिटलाई गम्भीर अपराध मानी परिभाषित गर्नुपर्ने सम्मको आधार र कारण संविधानमा कहिं कतै छैन । यद्यपि यहाँसम्मकि गोबधगर्ने व्यक्तिलाई १२ वर्ष कैद गर्ने अन्त्यन्त अविवेकपूर्ण व्यवस्था रहेको छ । निश्चित जातिय वा धार्मिक समुदायहरूको स्वभाविक व्यवहार अन्तर्गत पर्ने गोबधलाई समेत निरपेक्षरूपमा प्रतिबन्धित गर्ने गरी कडा दण्डसजायको व्यवस्था गरेकोबाट नेपाल धर्म निरपेक्ष राज्य हो भन्ने मान्यता खण्डित गरेको छ ।

अतः मुलुकी ऐन चौपायाको महलको ४ नं. १०,११,१२,१३ र १४ नं.का प्रावधानहरूले संविधान र नेपाल पक्ष भएका मानव अधिकार सन्धिहरू प्रदत्त मौलिक हक/मानव अधिकार उपर अनुचित बन्देज लगाएका र राज्यको तर्फबाट धर्म निरपेक्षताको मान्यता बमोजिम कानून सुधार तथा कार्यान्वयन नगरिएकोले संविधानको धारा १०७(१) र (२) का आधारमा निम्नानुसार गर्न गराउन निवेदन गर्दछु :-

(क) गौबध, सो को उद्योग, मतियारी र अंगभंग कुटपिटलाई गम्भीर अपराध मानी कडारूपमा दण्डित गर्ने तथा नमानी जवर्जस्त गोबधको प्रयास गर्ने

- व्यक्तिको काटी हानी ज्यान लिने छुट दिने चौपायाको महलको ४, १०, ११, १२, १३ र १४ नं.का अन्यायपूर्ण प्रावधानहरु असंवैधानिक र बदर घोषित गर्न,
- (ख) गोबध, सो को उद्योग, मतियारी र अंगभंग कुटपीट गरेको कारणले चौपायाको महलको १०, ११, १२, १३ र १४ नं. बमोजिम कैद वा थुनामा परेका व्यक्तिहरुलाई तत्काल कैद वा थुनामुक्त गर्नु गराउनु भनी परमादेश जारी गर्न,
- (ग) चौपायाको महलको १०, ११, १२, १३, १४ नं. मा उल्लेखित प्रावधानहरु संविधानको धारा १६४(२) बमोजिम संविधान जारी भएको तीन महिना पश्चात स्वतः अमान्य हुने दायरामा पर्ने हुंदा अन्तरिम संविधान जारी भएको तीन महिना पुगेपछिको अवधिमा समेत स्वतः अमान्य उक्त प्रावधानहरु बमोजिम कैद वा थुनामा रहे /परेका व्यक्तिहरुको कैद वा थुनालाई गैरकानूनी घोषित गरी त्यस्तो गैरकानूनी कैद वा थुनाबाट पीडित भएकाहरुलाई उचित क्षतिपूर्ति दिलाउन परमादेश जारी गर्न,
- (घ) कुनै धार्मिक स्थल वा धार्मिक कार्यमा खलल पार्ने गरी यदि कसैले गोबध, सो को उद्योग, मतियारी र अंगभंग कुटपीट वा अन्य जुनसुकै कार्य गरेको अवस्था विद्यमान भएमा अदलको महलको १ क नं. बमोजिम कारवाही चलाउन सकिने नै देखिएकोले सो बमोजिम कारवाही चलाउन दण्डसजाय तोक्न परमादेश वा अन्य उपयुक्त आदेश जारी गर्न,
- (ङ) संविधानतः प्रत्याभूत गरिएको धर्मनिरपेक्षताको मान्यता बमोजिम विद्यमान कानूनहरुको पुनरावलोकन र सुधार गर्न परमादेश वा अन्य उपयुक्त आदेश जारी गर्न ।
- चौपायाको महलको ४, १०, ११, १२, १३, १४ नं. ले व्यक्ति विशेष तथा जातिय वा धार्मिक समुदायका हक अधिकार उपर अनुचित बन्देज लगाएकोले उक्त प्रावधानहरु तत्काल अमान्य र बदर घोषित नगरे साम्प्रदायिक असन्तोष तीब्ररूपमा बढ्ने अवस्था हुंदा प्रस्तुत रिट निवेदनलाई अग्राधिकारमा राखी सुनुवाई गरिपाऊँ भन्ने रिट निवेदन ।
- यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी गर्न नपर्ने हो ? पन्ध्र दिनभित्र लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी विपक्षीहरुका नाउँमा म्याद सूचना पठाई लिखित जवाफ परे वा अवधि नाघेपछि पेश गर्नु भन्ने मिति २०६३।१२।९ को आदेश ।
- निवेदकले असंवैधानिक भनी चुनौति दिनु भएका प्रावधानहरु वर्तमान नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ अन्तर्गत निर्माण भएका होईनन् । हालको संविधानको धारा ४ ले नेपाललाई एक धर्म निरपेक्ष राज्य घोषणा गरेको कारण हिन्दु अधिराज्यको मान्यता

अनुरूप बनेको धेरै व्यवस्थाहरू धर्म निरपेक्षताको मान्यतासंग बाझिने अवस्था सिर्जना हुनसक्दछ । संविधानको धारा १६४(२) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले “तर यो संविधानसंग बाझिएको कानून यो संविधान प्रारम्भ भएको तीन महिनापछि बाझिएको हदसम्म स्वतः अमान्य हुनेछ” भन्ने व्यवस्था गरेको सन्दर्भमा बाझिएका यस्ता कानूनहरू अमान्य घोषणा गर्न माग बमोजिम आदेश जारी गरिरहनु पर्ने अवस्था नै नपर्ने हुंदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने व्यवस्थापिका संसद सचिवालयको तर्फबाट पेश भएको लिखित जवाफ ।

के कस्तो ऐन निर्माण वा संशोधन गर्ने भन्ने कुरा विधायिकाको एकलौटी अधिकारक्षेत्रभित्र पर्ने विषय भएको र त्यस्तो विषय यस कार्यालयले नियमित गर्ने विषय नभएकोले यस कार्यालयलाई विपक्षी बनाई दिएको रिट निवेदन खारेज होस् । सन्धिको विषयलाई नै प्रत्यक्ष रूपमा अधिकारस्वरूप व्यक्तिले प्रयोग गर्न नसक्ने हुनाले अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिको सन्दर्भ दिई गरेको निवेदन जिकिर कानूनसम्मत छैन । के कस्तो कारण र आधारमा निवेदकले जिकिर लिएको चौपायाका महलका विभिन्न नम्बरहरू संविधानका व्यवस्थासंग बाझिएका हुन् भनी स्पष्ट उल्लेख गर्नु भएको छैन । वस्तुतः संविधानको धारा १२(१)(२), १३(१), (२), (३), १४, १६, १८(३), १९(१), २९(१), (२) का व्यवस्थाहरूसंग चौपायाको महल सम्बन्धित नभएको र सो व्यवस्थाले संविधानका उपर्युक्त व्यवस्था निस्तेज पार्ने र निवेदकको मौलिक

हक उपर अनुचित बन्देज लागएको छैन । रिट निवेदन वास्तविकतामा आधारित नभई काल्पनिकतामा आधारित हुंदा रिट निवेदन खारेज होस् भन्ने प्रत्यर्थी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको तर्फबाट पेश भएको लिखित जवाफ ।

वर्तमान संविधानको धारा ७(२) मा नेपालको राष्ट्रिय जनावर गाई हो भन्ने स्पष्ट संवैधानिक व्यवस्था रहे भएको अवस्थामा राज्यका तर्फबाट राष्ट्रिय जनावरको संरक्षणको लागि आवश्यक कानूनी व्यवस्था गरिएको विषयका विरुद्धमा परेको प्रस्तुत रिट स्वतः खारेजभागी छ । राष्ट्रिय जनावर, पंक्षी लगायत अन्य चौपाया जनावर, पशुपंक्षी समेतको संरक्षणको लागि आवश्यक कानूनी व्यवस्था गर्नु राज्यको अधिकार एवं कर्तव्य हो । सोही अधिकार एवं कर्तव्य पालनाका सिलसिलामा मुलुकी ऐन चौपायाको महलको व्यवस्था गरिएको हो । उक्त चौपायाको महलको ४ नं.मा गरिएको कानूनी व्यवस्था गाई गोरु संरक्षणका लागि नै गरिएको हो । उक्त कानूनले गाईलाई जानी जानी मार्न तयार हुनेलाई मनाही गर्दा सो तयार हुने मानिसले मनाही गर्ने मानिसलाई हतियार चलाएको अवस्थामा मात्र आत्मरक्षाको लागि प्रतिकार गर्नसम्म कानूनले छुट दिएको हो । सो बाहेकको अवस्थामा भने मार्ने नहुने स्पष्ट कानूनी व्यवस्था सोही नं.मा भएको नै देखिंदा विपक्षीको निवेदन दावी तर्कपूर्ण देखिंदैन । चौपायाको १० नं. देखि १४ नं. सम्ममा गाई मार्नेलाई अपराध मानी अपराधको प्रकृति र गाम्भीर्यताको आधारमा सजायको व्यवस्था

गरिएको छ । के कस्तो अपराधमा के कति सजाय गर्ने भन्ने कुरा राज्यको नीतिगत विषय हो । गाईलाई मार्नु नै पर्ने भन्ने आशय एवं मान्यता कुनै पनि धर्म एवं सम्प्रदायको छैन र हुनु पनि हुदैन । त्यसैले उक्त व्यवस्थाले कोहि कसैको धार्मिक एवं सामाजिक कार्य र सद्भावना समेत खलल पुर्याएको भन्ने निवेदन दावी भ्रमपूर्ण छ । उक्त व्यवस्थाहरु विशुद्ध कानूनी अधिकार र कर्तव्यसंग सम्बन्धित भई सो व्यवस्थाबाट कोहि कसैको संवैधानिक हक र अधिकारमा आघात पुग्ने नदेखिएको र अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौताहरु समेत विपरीत नहुंदा निवेदन दावी औचित्य पूर्ण छैन । रिट निवेदन खारेज होस् भन्ने प्रत्यर्थी कानून न्याय तथा संसदीय व्यवस्था मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

नियम बमोजिम दैनिक पेशीसूचीमा चढी पेश भएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदक अधिवक्ता तथा निजतर्फबाट नियुक्त विद्वान अधिवक्ता कोहि पनि उपस्थित नरहनु भएपनि प्रत्यर्थी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधिवक्ता ब्रजेश प्याकुरेलले निवेदकले विवाद गरेको कानूनी व्यवस्थाबाट निवेदकको के कुन मौलिक हक हनन् भयो वा सो कानूनी व्यवस्था के कसरी संविधानसंग बाभिएको भन्ने स्पष्ट रूपमा उल्लेख गर्न सकेको देखिदैन । संविधानले गाईलाई राष्ट्रिय जनावर मानेको हुंदा गाईलाई जानी जानी मार्न तयार हुनेलाई मनाहि गर्दा सो तयार हुने मानिसले मनाही गर्ने मानिसलाई हतियार चलाएको अवस्थामा

आत्मरक्षाको अधिकार प्रयोग गर्न छुट दिएको व्यवस्थालाई असंवैधानिक भन्न मिल्दैन भन्ने समेत बहस गर्नुभयो । उपरोक्त बहस जिकिर समेतलाई मध्यनजर गरी देहायका प्रश्नमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो :-

- (क) मुलुकी ऐन चौपायाको महलको निवेदकले विवाद उठाएको व्यवस्था संविधानसंग बाभिएको भन्न मिल्ने अवस्था छ, छैन ? उक्त व्यवस्थाले निवेदकको संविधान प्रदत्त मौलिक हकमा आघात पुऱ्याएको छ, छैन ?
- (ख) रिट निवेदन बमोजिमको आदेश जारी हुनसक्छ, सक्दैन ?

२. रिट निवेदकले मुलुकी ऐन चौपायाको महलको ४ नं. मा उल्लेखित “नमानी मनाही गर्ने मानिसलाई समेत हतियार चलायो भने त्यसै ठाउँमा काटी हानी मार्नेलाई खतबाट लाग्दैन” भन्ने प्रावधान तथा चौपायाको महलकै १०, ११, १२, १३ र १४ नं. का प्रावधानहरु नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११(१), (२), १३(१)(२), (३), १४, १६, १९(१), २३(१), २९(१), (२), १३(१)(२), (३), १४, १६, १९(१), २३(१), (२), २९(१), (२) समेतका प्रतिकूल भई बाभिएको तथा नेपाल पक्ष भएको नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अभिसन्धि १९६६ को धारा ६(१) समेतद्वारा प्रत्याभूत हक हनन गर्ने प्रकृतिको भएकोले संविधानको धारा १०७(१) बमोजिम अमान्य र बदर घोषित गरी धारा १०७(२) बमोजिम

चौपायाको महलको उपरोक्त विवादित प्रावधान बमोजिम कैद वा थुनामा परेका व्यक्तिहरूलाई तत्काल कैद वा थुना मुक्त गर्नु गराउनु, त्यस्तो कैद थुनालाई गैरकानूनी घोषित गरी त्यस्तो गैरकानूनी थुना वा कैदबाट पीडित भएकाहरूलाई उचित क्षतिपूर्ति दिलाई दिनु, धार्मिकस्थल वा धार्मिक कार्यमा खलल पार्ने गरी कसैले गोवध लगायतका अपराध गरेमा अदलको महलको १ नं. बमोजिम कारवाही चलाई दण्डसजाय तोक्नु र संविधानमा उल्लेखित धर्म निरपेक्षताको मान्यता बमोजिम विद्यमान कानूनहरूको पुनरावलोकन र सुधार गर्नु भन्ने परमादेश अन्य उपयुक्त आदेश विपक्षीहरूका नाउँमा जारी गरिपाउँ भन्ने जिकिर लिएको देखियो । विपक्षीहरूको लिखित जवाफमा नेपाललाई एक धर्म निरपेक्ष राज्य घोषणा गरेको कारण हिन्दु अधिराज्यको मान्यता अनुरूप बनेका धेरै व्यवस्थाहरू धर्म निरपेक्षताको मान्यतासंग वाभिने अवस्था सिर्जना हुनसक्छ । तर निवेदकले उल्लेख गरेको संविधान प्रदत्त मौलिक हकहरूको व्यवस्थासंग चौपायाको महल सम्बन्धित नभएको राष्ट्रिय जनावर लगायतका जनावर, पशुपंक्षी समेतको संरक्षणको लागि आवश्यक कानूनी व्यवस्था गर्नु राज्यको दायित्व रहेको अनुरूप कानूनी व्यवस्था भएको र राष्ट्रिय जनावर गाई लगायतका जनावर मार्ने कार्यलाई अपराध घोषित गरी सजायको व्यवस्था गर्ने शुद्ध विधायिकी अधिकार भएकोले रिट आदेश जारी हुन सक्दैन भन्ने समेत उल्लेख गरेको देखिन आउँछ ।

३. निवेदकले अमान्य घोषित गराई माग्न जिकिर गरेको मुलुकी ऐन चौपायाको महलको ४ नं. मा उल्लेखित “नमानी मनाही गर्ने मनिसलाई समेत हतियार चलायो भने त्यसै ठाउँमा काटी हानी मार्नेलाई खतबाट लाग्दैन ।” भन्ने प्रावधान ज्यान मर्न गएमा पनि अपराध र सजाय नहुने विषयसंग सम्बन्धित छ भने चौपायाको महलकै १०, ११, १२, १३, १४ नं.मा गाई गोरुलाई मार्ने, मार्न मराउनमा सहयोग गर्ने, उद्योग गर्ने, कुटपिट गरी अंगभंग गर्ने गराउनेलाई कसूरको अवस्था र प्रकृति हेरी बढीमा बाह्र वर्ष सम्म कैद हुने गरी भएको व्यवस्था गाई गोरु मार्ने व्यक्तिलाई हुने सजायसंग सम्बन्धित रहेको देखिन आउँछ । चौपायाको महलमा भएका यी व्यवस्थाहरू नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ द्वारा प्रदत्त स्वतन्त्रताको हक, समानताको हक, वातावरण तथा स्वास्थ्य सम्बन्धी हक, खाद्य सम्प्रभूताको हक, सम्पत्तिको हक, धर्म सम्बन्धी हक, शोषण विरुद्धको हक समेतसंग वाभिनुको साथै धर्म निरपेक्षताको मान्यता विपरीत, नेपाल पक्ष भएको अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार सम्बन्धी अभिसन्धि विपरीत भएको भन्ने जिकिर निवेदकको रहेकोमा गाई गोरु जस्ता जनावरलाई मार्न नदिई संरक्षण गर्ने हेतुले आएको उक्त कानूनी व्यवस्थाबाट उपरोक्त मौलिक हकमा के कसरी हनन पुग्न जाने वा गएको हो, निवेदकले पुष्टि गर्न सकेको अवस्था छैन । केवल मौलिक हक हनन भएको वा त्यसको प्रयोगमा बन्देज लगाएको भन्ने जिकिर लिएर मात्र पुग्दैन,

अमान्य घोषित गराई माग्न दावी गरेको कानूनले यो यसकारणले संविधान प्रदत्त मौलिक हकको प्रयोगमा बन्देज लगाएको छ र यसकारणले संविधानको विपरीत रहेको भनी पुष्टि गर्न नसकेको अवस्थामा यस अदालतले विधायिका निर्मित कानूनलाई अमान्य घोषित गर्दैन । विधायिका निर्मित कानून संविधान अनुकूल हुने गरी बनेको हुन्छ भन्ने पहिलो अनुमान गरिन्छ । त्यसरी निर्मित कानूनले संविधान प्रदत्त मौलिक हक हनन गर्ने भएको वा संविधान विपरीत भएको भन्ने जिकिर पुष्टि निवेदकले गर्न नसकेको अवस्थामा हचुवाकै भरमा त्यस्तो कानून संविधान प्रतिकूल रहेको भन्न सकिने अवस्था हुदैन ।

४. बाँच्न पाउने अधिकार मानिसको मात्र होईन, जनावर, जीवजन्तुको पनि हुन्छ भन्ने आधुनिक विधिशास्त्रले स्वीकार गरेको कुरा हो । यस्तो अधिकारलाई राष्ट्रको कानूनले नियमन गरेको हुन्छ । त्यसैले गाई गोरुलाई संरक्षण गर्नु पर्दैन, त्यस्ता जनावर मार्नेलाई सजाय हुनुहुदैन भन्ने जिकिर कुनै पनि तरहले स्वीकारयोग्य हुन सक्दैन । मुलुकी ऐन चौपायाको महलले घर पालुवा गाई गोरु मार्ने, मार्न लगाउने लगायतका कार्य गर्न नहुने गरी निषेध गरी त्यसलाई अपराध घोषित गरी सजायको व्यवस्था गरेको छ । त्यस्तै राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ लगायतका कानूनहरुले वन्य जीवजन्तु लगायतलाई मार्न, क्षति पुऱ्याउन नहुने व्यवस्था गरेको पाईन्छ । चौपायाको महलमा

मार्न नहुने भनी संरक्षण गरिएका जनावर गाईलाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ७(२) ले राष्ट्रिय जनावर मानेको छ । यस्तो राष्ट्रिय जनावर समेतको संरक्षण गर्ने हेतुले आएको कानून निवेदकको परेको निवेदनकै भरमा नै अमान्य घोषित हुन सक्दैन । हालको संविधानले धर्म निरपेक्ष राष्ट्रिय घोषणा गरेकोमा धर्म निरपेक्षतासंग चौपायाको महलको के सम्बन्ध छ, निवेदकले लेख्न र वहसमा समेत दर्शाउन सकेको पाईएन । गाई हिन्दु धर्मको प्रतिकात्मक जनावर मात्र नभई धर्म निरपेक्षतालाई अंगालेको वर्तमान अन्तरिम संविधानले राष्ट्रिय जनावर भनी उल्लेख गरेको र जनावर विरुद्धको अपराधलाई राष्ट्रले कसूरजन्य बनाएको कारणले त्यस्तो कार्य न संविधान विपरीत हुन्छ, न त निवेदकको कुनै मौलिक हकको हनन भएको नै सम्भन मिल्छ, न त धर्म निरपेक्षताको प्रतिकूल नै हुन्छ ।

५. के कस्तो कार्यलाई अपराध घोषणा गर्ने वा नगर्ने र घोषणा गरिएको अपराधमा के कति सजाय गर्ने भन्ने कुरा शुद्ध विधायिकाको बुद्धिमत्ता (legislative wisdom) भित्र पर्ने विषय हो । अदालतले कुनै कार्यलाई अपराध घोषणा गर्न वा नगर्न र भइरहेको सजायमा कमी बढी हुने गरी संशोधन गर्ने हैसियत राख्दैन । त्यसो गर्नु शक्ति विभाजनको सिद्धान्तको प्रतिकूल समेत हुनजान्छ । निवेदकले जिकिर गरेको चौपायाको महलको ४ नं. मा उल्लेखित पहिलो वाक्यांशमा उल्लेखित जानी जानी गाई, गोरु मार्न भनी कसैले हतियार उठाई

वा अरु कुनै किसिमसंग मार्न तयार भएको देखियो भने मार्न हुँदैन भनी मनाही गर्नुपर्छ भन्ने व्यवस्थालाई चुनौति दिएको छैन । त्यसपछिको “नमानी मनाही गर्ने मानिसलाई समेत हतियार चलायो भने त्यसै ठाउँमा काटी हानी मार्नेलाई खतवात लाग्दैन” भन्ने वाक्यांशले नियतवस ज्यान मार्ने छुट दिएको भई मानिसको बाञ्छ पाउने अधिकारमा आघात पार्ने भन्ने जिकिर लिएकोमा गाई गोरु जानी जानी मार्न तयार हुनेलाई मनाही गर्दा मनाही गर्ने उपर नै हतियार चलाई मार्न खोजेमा त्यसरी मनाही गर्ने व्यक्तिलाई आफ्नो आत्मरक्षाको अधिकार स्वरूप त्यसै ठाउँमा काटी हानी मार्नेलाई खतवात नलाग्ने व्यवस्था छ । त्यस्तो आत्मरक्षाको अधिकार मुलुकी ऐनकै ज्यान सम्बन्धीको, जवर्जस्ती करणीको महल लगायतमा पनि रहेको पाईन्छ । सो बाहेकको अवस्थामा भने वात लाग्ने व्यवस्था रहेको छ । यसबाट मानिसको वैयक्तिक स्वतन्त्रतामा आघात पुगेको भन्न मिल्ने अवस्था हुँदैन । जहांसम्म चौपायाको १०, ११, १२, १३, १४ नं.मा उल्लेखित व्यवस्थाको सन्दर्भ छ, उक्त नम्बरहरुमा गाई गोरु मार्ने, मार्नलाई बचन दिने, सो को उद्योग गर्ने, कुटपीट गरी अंगभंग गर्नेलाई हुने सजायको व्यवस्था रहेको देखिन्छ । गाई गोरु लगायतका जनावर मार्न पाउने पर्छ भन्ने मान्यता कुनै धर्म वा सम्प्रदायको वा वा धर्म निरपेक्ष राज्यमा पनि हुनसक्दैन । राज्यले गाई गोरु लगायतका जनावरलाई मार्ने र सो को उद्योग सम्म गर्ने कार्यलाई अपराध घोषित गरिसकेपछि त्यस्तो अपराधमा सजायको

व्यवस्था गर्नुपर्ने नै हुन्छ । कुन अपराधमा के कति सजायको व्यवस्था गर्ने भन्ने विधायिकाको सद्बिवेकको कुरा हो । कसूरको प्रकृतिको आधारमा सजाय निर्धारण हुने र विधायिकाले सजायमा समय सापेक्ष थप घट गर्न सक्ने नै हुन्छ । कुनै कार्य अपराध हुने तर सजाय हुने नहुने परिणाम आउने गरी यस अदालतले दण्डसजाय सम्बन्धी व्यवस्थालाई अमान्य र बदर गर्न मिल्ने अवस्था हुँदैन ।

६. अतः उपरोक्त उल्लेखित आधारबाट निवेदकले अमान्य गराई माग्न दावी लिएको चौपायाको महलको ४ नं. को व्यवस्था र ऐ. १०, ११, १२, १३, १४ नं. समेतको व्यवस्था संविधान विपरीतको नदेखिएको र उपरोक्त व्यवस्थाले निवेदकको संविधान प्रदत्त कुनै मौलिक हकमा बन्देज लगाएको समेत नदेखिँदा निवेदन माग बमोजिम उपरोक्त प्रावधानहरु अमान्य र बदर घोषित हुनसक्ने भएन । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं ।

न्या.वलराम के.सी.

न्या.रामकुमारप्रसाद शाह

इति संवत् २०६५ साल भाद्र १९ गते रोज ५ शुभम् .....

ई.अ. नृपध्वज निरौला

निर्णय नं.८००० ने.का.प. २०६५

सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश श्री केदारप्रसाद
गिरी
माननीय न्यायाधीश श्री रामप्रसाद श्रेष्ठ
संवत् २०६४ सालको दे.पु.नं.०६४-८१-०४८५
आदेश मिति:२०६५।८।२५।४

मुद्दा:- निषेधाज्ञा ।

पुनरावेदक/निवेदक: जिल्ला कैलाली, दरख
गा.वि.स. वडा नं. ५ बस्ने कलावती
ऐर समेत

विरुद्ध

प्रत्यर्थी/विपक्षी: सुदुर पश्चिमाञ्चल डिभिजन
सडक कार्यालय नं.१ महेन्द्रनगर
समेत

पुनरावेदन तहमा निर्णय गर्ने:-

मा.मु.न्या. श्री गिरीशचन्द्र लाल
मा.न्या. श्री शम्भुबहादुर खड्का

- कानूनको अख्तियारी वेगर कुनै पनि अधिकारीले नागरिकको सम्पत्तिमा नोक्सानी पुऱ्याउदछ भने त्यसको जिम्मेवारी उसैले लिनुपर्ने ।
- सडक अतिक्रमण गरी घर बनाएको हो भनी भत्काउन जानेले नै त्यसको जिम्मेवारी बहन गर्नुपर्ने हुदाँ निर्माणकार्य सडक सीमा भित्र पर्ने

नपर्ने कुराको सावधानीपूर्वक यकिन गर्नुपर्ने ।

- सम्बन्धित अधिकारीले यकिन गर्नुपर्ने विषय अदालतले नापनक्सा गरी यकिन गरिरहनु आवश्यक नहुने ।

(प्रकरण नं.३)

- कानून कार्यान्वयन गर्ने अधिकारीले कानून छाडी नागरिक अधिकार माथि धावा बोल्ने कार्य गरेको छ वा गर्दछ भने त्यसको उत्तरदायित्व उसैले बहन गर्नुपर्ने ।

- सार्वजनिक अधिकारीको गैरकानूनी काम कारवाहीवाट नागरिकको हकधिकार माथि आघात परेको अवस्थामा निज उपर दावी लिई उचित क्षतिपूर्ति भराई लिन सकिने नै हुँदा मर्का पर्ने व्यक्तिले सोही उपचारको मार्ग अवलम्बन गर्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं.४)

पुनरावेदक निवेदक तर्फवाट:

प्रत्यर्थी विपक्षी तर्फवाट:

अवलम्बित नजीर:

आदेश

प्र.न्या.केदारप्रसाद गिरी: पुनरावेदन अदालत दिपायलको मिति २०६३।१२।२१ को निर्णय उपर निवेदकको न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ अर्न्तगत यस अदालतमा पुनरावेदन दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ :-

बिपक्षी मध्येका शेरवहादुर वोहरा र कृष्ण सुवेदीले जिल्ला कैलाली दरख गा.वि.स. वडा नं. ५ कि.नं. ९९ नक्सा नं. ७ को कलावती ऐरको नाममा दर्ता भई म लालवहादुर ऐर हकदार भएको सडक राजमार्गको सीमाना देखी टाढा रहेको दुई तले नौ कोठे घरलाई भत्काउनका लागि इलाका प्रहरी कार्यालय र गा.वि.स.को सिफारिश साथ सुदुर पश्चिमाञ्चल सडक डिभिजन कार्यालय महेन्द्रनगरमा हाम्रो सो घर भत्काई पाऊँ भन्ने निवेदन दिइ, बिपक्षी सडक डिभिजन कार्यालयले उक्त घरलाई पुरै काम नलाग्ने गरी भत्काउने विगानै दुषित नियतले मिति २०६२।१०।२ च.नं. २९९ को पत्र इलाका प्रहरी कार्यालयलाई दिई सोको बोधार्थ गा.वि.स. समेतलाई दिई राजमार्ग अतिक्रमण हटाउने विषयको पत्रमा मेरो नाम राखी उक्त घर काम नलाग्ने गरी भत्काउने र हामी घरवासविहिन हुने प्रवल आशंका उब्जिएको छ । सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ ले सडक सीमाना हेरफेर गर्न पाउने अधिकार बिपक्षी डिभिजन सडक कार्यालयलाई दिएको छैन । बिपक्षी शेरवहादुर वोहरा र कृष्ण सुवेदीको पहिला देखिकै मसँगको रिसइवीका कारण सो कार्य गर्न लागिएको हुँदा हाम्रो कानून प्रदत्त साम्पत्तिक हक र नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा ३, ६(५), ६(७), ९, १०, १२ ले व्यवस्था गरेको नागरिक हक अधिकार माथि अतिक्रमण हुन सक्ने प्रवल आशंका विद्यमान भएकोले बिपक्षीहरूका नाउँमा सो कार्य नगर्नु, नगराउनु भनी अन्तरिम आदेश

सहितको निषेधाज्ञाको आदेश जारी गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको निवेदनपत्र ।

प्रस्तुत निषेधाज्ञाको निवेदन पेश भै हेर्दा, जिल्ला कैलाली दरख गा.वि.स.वडानं. ५ सुख्खड स्थित कि.नं. ९९ क्षे.फ.०-०-४ जग्गा निवेदक मध्येका कलावती ऐरको नाउँमा दर्ता रहेको र सो जग्गामा निवेदकहरूको बसोबास समेत रहेको भनी निवेदनमा उल्लेखित भएको देखिनाले कानूनको अख्तियार विना बाहेक निवेदकहरूको उक्त जग्गा र बसोवासमा कुनै प्रकारले हानी नोक्सानी वा क्षति नपुऱ्याउनु भनि बिपक्षीहरूको नाउँमा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ३३(क) बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी हुन्छ । निवेदकहरूको मांग बमोजिम निषेधाज्ञाको आदेश जारी हुनु नपर्ने वा आज भएको अन्तरिम आदेश कायम रहनु नपर्ने कारण भए आ-आफ्ना आधार एवं प्रमाणहरू सहित म्याद पाएको १५(पन्ध्र) दिन भित्र विरुद्ध खण्डमा लेखिएका बिपक्षी नं. २ ले पुनरावेदन सरकारी वकील कार्यालय, दिपायल मार्फत एवं अन्य बिपक्षीहरूले समेत कानून अनुसार आ-आफ्ना आधार एवं प्रमाण सहित लिखित जवाफहरू प्रस्तुत गर्नु भनी बिपक्षीहरूका नाउँमा प्रस्तुत आदेश एवं निवेदन समेतको प्रतिलिपीहरू संलग्न गरी रित्तपूर्वकको म्याद तामेल गराई लिखित जवाफ परे वा अवस्था नाघेपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत दिपायलको मिति २०६२।१०।१८ को आदेश ।

सुख्खड बजार व्यवस्थापन समिति एक संगठित संस्था भएकोले त्यसको कार्य

प्रणाली प्राकृतिक व्यक्ति भन्दा भिन्न हुन्छ । कुनै पनि कार्य गर्दा बैठकद्वारा बहुमतले निर्णय गराई सोही बमोजिम कार्य गर्नुपर्ने हुँदा एक्लो रूपमा संस्थाको पदाधिकारीको कुनै हैसियत हुँदैन । संस्थाको बैठकको सामुहिक निर्णयलाई लिएर एक्लो व्यक्तिले कुनै दायित्व वहन गर्नु पर्दैन । सुदुर पश्चिमाञ्चल सडक डिभिजन कार्यालयले राजमार्ग अतिक्रमण हटाउने निर्णय गरी पत्राचार भैसकेपछि उक्त निर्णय वदर नगराई निषेधाज्ञाको आदेश जारी हुन नसक्ने हुँदा निवेदन दावी खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको विपक्षी शेरबहादुर वोहरा र कृष्ण सुवेदीको संयुक्त लिखित जवाफ ।

सुख्खड बजार व्यवस्थापन समितिको बजारको फोहोरमैला हटाउने र बजारलाई व्यवस्थित गर्ने दिर्घकालिन नीति अनुरूप गा.वि.स. कार्यालयले सडक डिभिजन कार्यालयलाई सिफारिश गरेको हो । बजार व्यवस्थापन समितिले उक्त निर्णय गर्दा निवेदक मध्येका लालबहादुर ऐर समेत बैठकमा उपस्थित भै सही गरेका र सहमति जनाएका हुँदा यस कार्यालयले निवेदकको हक अधिकारमा आघात हुन सक्ने कुनै कार्य गरेको छैन तसर्थ रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको विपक्षी गा.वि.स. कार्यालय दरख कैलालीका सचिव राजाराम चौधरीको लिखित जवाफ ।

सुख्खड बजार व्यवस्थापन समितिबाट राजमार्ग वरपर अतिक्रमण भएका घर जग्गाहरु हटाउनु पर्ने निर्णय भई सोही निर्णय बमोजिम गा.वि.स.को कार्यालय दरख कैलाली

र इलाका प्रहरी कार्यालय सुख्खडको सिफारिश प्राप्त भएको र यस सडक डिभिजन कार्यालयबाट प्राविधिक पठाई जाँच गर्दा निवेदक सहित १७ जनाले सडक सीमाना अतिक्रमण गरेको भनी प्रतिवेदन पेश भएको र सोही अनुसार इलाका प्रहरी कार्यालय सुख्खडलाई राजमार्ग सीमाना खाली गर्न सहयोगका लागि पत्र लेखिएको हो । यस कार्यालयलाई राजमार्ग सीमाना अतिक्रमण गरी बनेका घर टहरा हटाउने अधिकार सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ ले प्रदान गरेको र निवेदकको घर सडक सीमाना भन्दा बाहिर पर्ने भएमा घर भत्काउने प्रश्न नै आउदैन । तसर्थ कानून बमोजिम भएको कार्यबाट निवेदकको हक हनन् नभएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको विपक्षी सुदुर पश्चिमाञ्चल सडक डिभिजन कार्यालय नं. १ महेन्द्रनगर, कञ्चनपुरको लिखित जवाफ ।

कुनै निकायलाई कानूनद्वारा तोकिएको अधिकार र कर्तव्यबाट रोक्न निवेदन दावी बमोजिम निषेधाज्ञाको आदेश जारी गर्न नमिल्नुको साथै निवेदकको घर गैरकानूनी रूपले भत्काइने वा नोक्सान हुने अवस्थामा निजले कानून बमोजिमको प्रक्रिया अनुसार उपचार पाउन सक्ने नै हुँदा निवेदकको माग बमोजिमको आदेश जारी गर्नु औचित्यपूर्ण देखापर्दैन । प्रस्तुत निवेदन दावी खारेज हुने र यस अदालतबाट जारी भएको अन्तरिम आदेश निश्क्रिय हुने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत दिपायलको मिति २०६३।१।२१ को आदेश ।

पुनरावेदन अदालतको उक्त आदेशमा चित्त बुझेन । ०४४ सालदेखि सुख्खड बजारमा बसेका हामी पुनरावेदकहरूले सार्वजनिक सडक ऐन विपरीत हुने गरी सडक मिचेका छैनौं । विपक्षी शेर बहादुर र कृष्ण सुवेदीले अन्य विषयवाट रिसइवी लिई हाम्रो घरवास सिद्याउने षडयन्त्र रची विपक्षी गा.वि.स.कार्यालय र इलाका प्रहरी कार्यालयमा निवेदन दिएका हुन् । सोही निवेदनका आधारमा सडक कार्यालयले नापजाँच सम्म पनि नगरी हाम्रो घर सडक सीमा भित्र पर्छ भनी भत्काउने प्रयास गरेको हो । मूल कुरो कि.नं.९९ भित्र बनेको हाम्रो दुई तल्ले पक्क घर सडक सिमा भित्र पर्छ पर्दैन भनी नाप नक्सा समेत नगरी विपक्षीको लिखित जवाफमा मात्र भर गरी पुनरावेदन अदालतले निवेदन खारेज गरेको त्रुटीपूर्ण छ । नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा १७(१)(२) को मर्म र भावना विपरीत भएको पुनरावेदन अदालतको निर्णय बदर गरी हाम्रो निवेदन र पुनरावेदन जिकिर बमोजिम निषेधाज्ञाको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको निवेदक पुनरावेदकको यस अदालत समक्षको पुनरावेदन पत्र ।

नियम बमोजिम पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदन सहितको मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा निवेदन खारेज गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालतको निर्णयादेश मिलेको छ, छैन ? र पुनरावेदक निवेदकको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने हो, होइन ? भन्ने विषयमा निर्णय दिनु पर्ने देखियो ।

२. निर्णय तर्फ विचार गर्दा विपक्षीहरूको मिलेमतोमा लागी विपक्षी सडक कार्यालयले हाम्रो निजी जग्गा भित्र बनेको पक्की घरवास लाई सडक सीमा भित्र पर्छ भनी भत्काउने आशंका भएकोले निषेधाज्ञाको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने पुनरावेदक निवेदकको मुख्य निवेदन माग दावी रहेको देखिन्छ । प्रत्यर्थीहरूको लिखित जवाफ हेर्दा गैरकानूनी रूपमा निवेदकको घर भत्काउने कार्य गर्न लागिएको छैन । सडक सीमा अतिक्रमण गरी निर्माण गरिएका घरटहराहरू सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ बमोजिम हटाउन लागिएको सम्म हो भन्ने जिकिर लिएको पाइन्छ । निवेदन खारेज हुने ठहराई पुनरावेदन अदालतवाट भएको निर्णय उपर चित्त नबुझाई निवेदकहरूको यस अदालतमा पुनरावेदन परेको देखियो । विवादित घर जग्गा सडक सिमानामा पर्ने नपर्ने के हो भन्ने सम्बन्धमा नापनक्सा नै नगराई लिखित जवाफमा मात्र भर गरी निवेदन खारेज गरेको त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी निषेधाज्ञा जारी गरिपाउँ भन्ने समेत पुनरावेदकले पुनरावेदन जिकिर लिएको पाइयो ।

३. यसमा सडक सीमामा नपर्ने आफूहरूको घर विपक्षीहरूवाट भत्काउने आशंका भएकोले निषेधाज्ञाको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने नै निवेदक पुनरावेदकको जिकिर रहेको देखिन्छ । प्रत्यर्थीहरूको लिखित जवाफ हेर्दा सार्वजनिक सडक ऐन बमोजिम सडक मिची बनाएका घर टहरा हटाउन लागिएको हो, गैरकानूनी तवरवाट निवेदकको घर भत्काउन लागेको होइन भन्ने लिखित

जवाफ रहेको पाइन्छ । नक्सा समेत गरी विवादित घर सडक सीमामा पर्ने नपर्ने एकिन गरी निर्णय गर्नुपर्नेमा लिखित जवाफलाई मात्र भर गरी निवेदन खारेज गरेको त्रुटीपूर्ण छ भन्ने नै पुनरावेदन जिकिर रहेको देखिन्छ । सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ ले सडक कार्यालयलाई सार्वजनिक सडक मिचि गरिएका निर्माण कार्य हटाउन सक्ने अख्तियार दिएको भन्ने कानूनी विषयलाई पुनरावेदकहरुले अन्यथा हो भनी जिकिर लिन सकेको देखिएन । केवल आफूहरुले सडक मिचि निर्माण कार्य नगरेकोमा नापजाँच नै नगरी सडक मिचि निर्माण गरेको भनी घर भत्काउने आशंका भएको भन्ने जिकिर लिएको देखिन्छ । नागरिकले निर्माण गरी बसोवास गर्दै आएको घरवास सडक सीमा भित्र पर्ने हो, होइन ? पर्ने भए के कुन कानूनी प्रक्रियावाट त्यस्तो अतिक्रमित निर्माण कार्य हटाउने भन्ने कुरा कानून कार्यान्वयन गर्ने सार्वजनिक अधिकारीले जानकारी राख्ने विषय हो । कानून विपरीत कसैको निजी घर आवास भत्काउने अधिकार कोही कसैलाई हुदैन । अझ सरकारी अधिकारीले त्यस्तो कार्य गर्नेकुराको त अनुमान सम्म पनि गर्न सकिदैन । किनभने कानूनको अख्तियारी वेगर कुनै पनि अधिकारीले नागरिकको सम्पत्तिमा नोक्सानी पुर्याउदछ भने त्यसको जिम्मेवारी पनि उसैले लिनु पर्दछ । त्यसैले सडक अतिक्रमण गरी घर बनाएको हो भनी भत्काउन जानेले नै त्यसको जिम्मेवारी बहन गर्नुपर्ने हुदाँ सो निर्माणकार्य सडक सीमा भित्र पर्ने नपर्ने कुराको सावधानीपूर्वक यकिन

गर्नुपर्ने हुन्छ । सम्बन्धित अधिकारीले एकिन गर्नुपर्ने त्यस्तो विषय अदालतले नापनक्सा गरी एकिन गरिरहनु आवश्यक हुदैन ।

४. त्यसकारण गैरकानूनी तवरवाट पुनरावेदकको घरवास हटाउन लागिएको छैन भनी जिम्मेवार सरकारी निकायवाट प्राप्त लिखित जवाफमा अदालतले शंका गरिरहन मिल्दैन । सो जिकिरलाई भर गर्नुपर्ने नै हुन्छ । यदि कानून कार्यान्वयन गर्ने अधिकारीले कानून छाडि नागरिक अधिकार माथि धावा बोल्ने कार्य गरेको छ वा गर्दछ भने त्यसको उत्तरदायित्व उसैले बहन गर्नुपर्ने हुन्छ । सार्वजनिक अधिकारीको गैरकानूनी काम कारवाहीवाट नागरिकको हकाधिकार माथि आघात परेको अवस्थामा निज उपर दावी लिई उचित क्षतिपूर्ति भराई लिन सकिने नै हुँदा मर्का पर्ने व्यक्तिले सोही उपचारको मार्ग अवलम्बन गर्नु पर्दछ । प्रस्तुत विवादमा समेत प्रत्यर्थी सुदुर पश्चिमाञ्चल डिभिजन सडक कार्यालय नं. १ महेन्द्र नगरको लिखित जवाफवाट पुनरावेदकको घर गैरकानूनी रुपमा हटाउन लागिएको छैन भन्ने उल्लेख भएको देखिदा निवेदन खारेज हुने ठहर्याएको पुनरावेदन अदालतको आदेश अन्यथा देखिन आएन ।

५. अतः गैरकानूनी रुपवाट पुनरावेदकको घर भत्काउने आशंकाको विद्यमानता रहेको नदेखिएकोले निषेधाज्ञाको आदेश जारी गर्नु नपर्ने भनी निवेदन खारेज हुने ठहराएको पुनरावेदन अदालत दिपायलको मिति २०६३।१२।२१ को आदेश मनासिव देखिदा सदर हुने ठहर्छ । पुनरावेदक

निवेदकको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन ।
मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या. रामप्रसाद श्रेष्ठ

इति संवत् २०६५ साल मंसिर २५ गते रोज
४ शुभम्.....

इजलास अधिकृत:-नारायण सुवेदी

निर्णय नं. ८००१

ने.का.प. २०६५

सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश श्री केदारप्रसाद
गिरी
माननीय न्यायाधीश श्री गौरी ढकाल
सम्बत् २०५९ सालका दे.पु.नं. ३१५०
फैसला मिति: २०६५।८।२२

मुद्दा :- आवश्यक वस्तु संरक्षण ।

पुनरावेदक वादी: जयबहादुर लम्सालको
जाहेरीले, नेपाल सरकार
विरुद्ध
प्रत्यर्थी प्रतिवादी: मकवानपुर जिल्ला भीमफेदी
गा.वि.स.वडा नं. ६ वस्ने चक्रवहादुर
लो समेत

- खानेपानीको मुहानवाट जडान गरिएको पाइपलाइन आवश्यक वस्तुको परिभाषा भित्र पर्ने ।
(प्रकरण नं. ४)
- सामूहिक स्वार्थ वाभिन गर्ई विवाद भएको कारणवाट सिर्जित घटनाको दोष व्यक्तिगत रुपमा थोपर्न न्यायोचित नहुने ।
- सामाजिक कारणवाट सिर्जित विवादको विषयलाई लिएर एकतर्फी रुपमा सजाय गर्नु उचित नदेखिने ।
(प्रकरण नं. ६)

शुरु निर्णय गर्ने:-

प्र.जि.अ.दुर्गाप्रसाद पोखरेल

पुनरावेदन निर्णय गर्ने:-

मा.न्या. श्री कल्याण श्रेष्ठ
मा.न्या. श्री खेमराज शर्मा

पुनरावेदक वादी तर्फवाट: विद्वान
सहन्यायाधिवक्ता श्री महेश थापा
प्रत्यर्थी प्रतिवादी तर्फवाट: विद्वान अधिवक्ता
श्री शान्तिराम खतिवडा
अवलम्बित नजीर:

फैसला

न्या.केदारप्रसाद गिरी: न्याय प्रशासन
ऐन, २०४८ को दफा ९ अन्तर्गत पुनरावेदन
अदालत हेटौँडाको मिति २०५९।३।३१ को
फैसला उपर वादी नेपाल सरकारको तर्फवाट
यस अदालतमा पुनरावेदन दायर हुन आएको
प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस
प्रकार छ:

मिति २०५९।३।२३ गते साँझ ६.००
बजेको समयमा चक्रवहादुर लोको अगुवाईमा
१५ जना जतिको हुल बाँधी हातमा खुर्पा,
बंचरो, कोदालो लिई मठान खोलाको
मुहानदेखि वडा नं. ६ स्थित बाँस्थलाको
उपल्लो सम्म ओछ्याइएको खानेपानीको पाइप
काटी नोक्सान पुऱ्याएको हुंदा आवश्यक वस्तु
संरक्षण ऐन अन्तर्गत कारवाही गरिपाउँ भन्ने
समेत व्यहोराको सुपिङ्ग खानेपानी उपभोक्ता
समितिका अध्यक्ष जयबहादुर लम्सालको
जाहेरी ।

४० (चालिस) एम.एम.को सानो ठूलो
गरी २७ (सत्ताइस) वटा पोलिथिन पाइपको

टुक्राहरु प्रहरीले बरामद गरेको भन्ने समेत व्यहोराको बरामदी मुचुल्का ।

मिति २०५५।३।२३ गते म घरमा छैन, मिति २०५५।३।२४ गते मात्र म हेटौंडाबाट घरमा फर्की आएको हुँ । मैले सो पाइप काटेको छैन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी चक्रवहादुर लो ले जिल्ला सरकारी न्यायाधिवक्ता समक्ष दिएको वयान ।

मिति २०५५।३।२३ गते चक्रवहादुर लो समेतले मठान खोलाको पानीको मुहान देखिको खानेपानीको लागि विछ्याइएको ४० एम.एम.को पाइपको डोरो खनी पाइप निकाली काटी जंगलमा फाली दिएको हो भन्ने समेत व्यहोराको जितवहादुर स्याडतान समेतले वस्तुस्थिति मुचुल्कामा बकी लेखाई दिएको कागज ।

नोक्सानी भएको ४०० मि.पाइपको प्रति मिटर रु.६५।- का दरले जम्मा रु.२६,०००।- (छब्बिस हजार) मूल्य पर्छ भन्ने मूल्य मुचुल्का ।

मिसिलमा उल्लेखित सम्पूर्ण कागजातहरु अध्ययन गरी हेर्दा मठान खोलाको मुहान देखि वडा नं.६ स्थित बाँस्थलाको उपल्लो सम्म विछ्याइएको ४०० मि.लम्बाईको ४० एम.एम.को पाइप खनी निकाली काटी टुक्रा पारी नोक्सान पुऱ्याएको भन्ने तथ्य प्रमाणित हुन आयो । प्रतिवादी चक्रवहादुर लोले पाइप खनी काटेको होइन भनी इन्कारी वयान गरे तापनि जाहेरी, बरामदी मुचुलका एवं वस्तुस्थिति मुचुलका समेतबाट निजको वयान भुङ्गु हो भन्ने कुरा प्रमाणित भएको छ । उक्त नोक्सानी भएको

पाइपको मूल्य रु.२६,०००।- (छब्बिस हजार) पर्ने भनी मुल्य मुचुल्कावाट देखिन्छ । अतः जाहेरीमा उल्लेखित प्रतिवादी चक्रवहादुर लो समेतले मुहान देखि विछ्याइएको पाइप लाइन काटी टुक्रा टुक्रा पारी फाली विगो रु.२६,०००।- को हानी नोक्सानी पुऱ्याई आवश्यक वस्तु संरक्षण ऐन, २०१२ को दफा २(घ)(ड) को कसूर अपराध गरेकाले निजहरुलाई सोही ऐनको दफा ८ बमोजिम सजाय हुन र सोही ऐनको दफा ३ बमोजिम थप सजाय हुनका साथै विगो रु. २६,०००।- समेत प्रतिवादीहरुवाट सुपिड खानेपानी उपभोक्ता समितिलाई भराई पाउने माग दावी सहितको अभियोग पत्र ।

उक्त अभियोग लागेको दिन अर्थात मिति २०५५।३।२३ को दिन म हेटौंडामा थिएँ, मैले पाइप लाइन काटेको छैन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी चक्रवहादुर लामाले जि.प्र.का.मा दिएको वयान कागज ।

मैले सुपिड खानेपानी उपभोक्ता समितिको पाइप लाइन काटेको होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी कृष्णवहादुर सिलवालको वयान ।

मैले उक्त खानेपानी योजनाको पाइप लाइन काटी नोक्सान पुऱ्याएको छैन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी चन्द्रवहादुर स्याडतानले जि.प्र.का.मा दिएको वयान ।

उक्त वारदात भएको भनिएको दिन भण्टा बेचन म हेटौंडा आएको थिएँ । घर पुग्दा ८.०० बजी सकेको थियो । तसर्थ घरमै नभएको व्यक्तिले कसरी पाइप लाइन काट्न सक्छ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी

कृष्णप्रसाद सापकोटाले जि.प्र.का.मा गरेको वयान कागज ।

उक्त वारदातको दिन म बसामाडी लालभाडीमा धर्मराज तिमल्सीनाको घरमा गएको हुँदा उक्त पाइप लाइन मैले काट्ने कुरै आएन भन्ने समेत व्यहोराको प्र.उद्धवप्रसाद पौडेलले गरेको वयान कागज ।

उक्त वारदात भएको दिन प्लान इन्टरनेशनलको कामको सिलसिलामा कोगटेमा थिएँ । पाइप मैले काटेको होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी राज कुमार पौडेलले दिएको वयान ।

वारदात भएको मिति र समयमा म काम विशेषले अन्यत्र गएको हुँदा मैले पाइप लाइन काट्ने कुरै आएन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी पूर्णप्रसाद पुडासैनीले गरेको वयान कागज ।

प्रतिवादीका साक्षीहरू प्रमिला राई, गोविन्द पुडासैनी, कृष्णवहादुर लामा, टेक वहादुर लामा, पदमवहादुर स्याङतान, धनवहादुर ठाडा, विष्णु थापा, वेदवहादुर स्याङतान, धर्मराज तिमल्सीना, निरंजन सापकोटा र महानन्द सापकोटाले प्रतिवादीहरू वारदात मितिमा उक्त वारदात स्थलमा नभै आ-आफूसंग गरेको र निजहरू बेकसूर भएको भन्ने समेत व्यहोराको बकपत्र गरेको ।

जाहेरवाला जयवहादुर लम्साल तथा बुभिएका मानिसहरू शेरवहादुर मोक्तान, चन्द्रवहादुर मोक्तान र जितवहादुर स्याङतानले आ-आफूले दिएको जाहेरी र लेखाएको कागजलाई समर्थन हुने गरी गरेको बकपत्र मिसिल संलग्न रहेको ।

जाहेरीमा उल्लेखित व्यहोरालाई समर्थन हुने गरी साक्षीले बकेको बकपत्र एवं वारदात मुचुल्का समेतबाट प्रतिवादीहरूले मठान खोलाको मुहान देखि वडा नं. ६ स्थित बाँसस्थानको जग्गा सम्म विच्छ्याइएको पाइप काटी टुक्रा पारेकोले विगो रु.२६,०००/- हानी नोक्सानी पुऱ्याई आवश्यक वस्तु संरक्षण ऐन, २०१२ को दफा २(घ) (ङ) को कसूर अपराध गरेको ठहर हुन आएकोले प्रतिवादीहरूलाई सोही ऐनको दफा ८ बमोजिमको सजाय गर्नुपर्छ कि भन्नलाई सोही ऐनको दफा ३ अनुसार विगो बमोजिम जरीवाना गर्नुका साथै विगो रु.२६,०००/- प्रतिवादीहरूबाट जनही असुल उपर गराई दिने र यो बाहेक अरु दण्ड गरीरहनु परेन । प्रतिवादीहरू मध्येका चन्द्र बहादुर श्रेष्ठको भूलवाट नाम पर्न गएको जाहेरवालाको बकपत्रमा उल्लेख भएको र अर्का प्रतिवादी बलराम सिलवाल भएकोमा निजको नाम थर बलराम विजरी भएका नागरिकताको प्रमाणपत्रवाट स्पष्ट भएकोले यी दुई प्रतिवादीहरूका हकमा केही बोलिरहनु परेन भन्ने जिल्ला प्रशासन कार्यालय मकवानपुरको निर्णय ।

शुरु जिल्ला प्रशासनले हामीहरूलाई विगो असुल गर्ने र विगो बमोजिम जरीवाना गर्ने गरी गरेको फैसला चित्त बुझेन । फैसला गर्दा प्रतिवादीले सफाईको प्रमाण दिन नसकेको भनी फैसला गरेको छ, जबकि फौजदारी मुद्दामा प्रमाण पुऱ्याउने भार वादीको हुन्छ भनी प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २५ मा व्यवस्था गरेको छ । घटना घटेको दिन हामी अन्यत्र नै भएको कुरा हाम्रा

साक्षीहरूको बकपत्रवाट स्पष्ट हुन्छ । हामी विरुद्ध विपक्षी जाहेरवाला जयवहादुर समेतले दिएको निषेधाज्ञा मुद्दा खारेज भएको छ । पानीको मुहान वडानं. ६ मा भएको र हामीहरूले उपभोग गर्दै आएकोमा हामीहरूलाई नदिई जाहेरवालाको गाउँ वडा नं. ७ मा सोभै लगेको हुनाले यी दुई ठाउँका जनता बीचको झगडा हो । प्रस्तुत मुद्दा आवश्यक वस्तु संरक्षण ऐन, २०१२ अन्तर्गत दायर हुनै सक्दैन । अतः प्र.जि.अ.ले प्रमाण ऐन, २०३१ तथा मुलुकी ऐनको अ.व. १८४,१८५क. नं.बमोजिम गरेको फैसला त्रुटिपूर्ण हुनाले बदर गरिपाऊँ भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी चक्रवहादुर लो समेत जना ७ को पुनरावेदन अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा शुरु प्र.जि.अ.समक्ष अभियोग पत्र दायर हुंदा चक्रवहादुर समेतका ९ जना उपर दावी प्रस्तुत भएकोमा शुरूले प्रतिवादी मध्येका चन्द्रवहादुर श्रेष्ठ र बलराम सिलवालको हकमा केही गर्नु परेन भनी दावी बमोजिम इन्साफ नबोलेको देखिएको । तर सो सम्बन्धमा वादी पक्षलाई पुनरावेदनको म्याद दिएको नदेखिएकोले कानून बमोजिम पुनरावेदनको म्याद दिनु भनी मिसिल शुरु प्र.जि.अ.समक्ष पठाई पुनरावेदन परे पुनरावेदन साथ र नपरे अवधि नाघेपछि मिसिल साथ पठाउनु भनी लेखी पठाई उपरोक्त बमोजिम काम सम्पन्न भएपछि नियम बमोजिम पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालतको आदेश ।

मकवानपुर जिल्ला प्रशासन कार्यालयले गरेको निर्णयमा चित्त बुझेन ।

बरामदी मुचुल्का, घटनास्थल प्रकृति मुचुल्का समेतबाट वारदात घटेको कुरामा विवाद नभएको । जाहेरवाला लगायत बुझिएका व्यक्तिहरूको बकपत्र समेतबाट प्रतिवादीहरूले पाइप निकाली काटी फालेको अवस्थामा ७ जना प्रतिवादीहरूलाई आवश्यक वस्तु संरक्षण ऐन, २०१२ को दफा ८ अनुसार सजाय गरी दफा ३ अनुसार थप सजाय गर्नुपर्नेमा दफा ३ मात्रको सजाय गरेकोले निजहरूको हकमा फैसला त्रुटिपूर्ण छ । त्यस्तै प्रतिवादी चन्द्रवहादुर श्रेष्ठ र बलराम सिलवाल उपर किटानी जाहेरी दिएको । बलराम सिलवालले सोही नाम थरबाट म्याद बुझी पछि बलराम विडारी भएको जिकिर लिएको अवस्थामा कसूरदार ठहर गरी फैसला गर्नुपर्नेमा निजहरूको हकमा केही गर्नु नपर्ने भनी गरेको फैसला त्रुटिपूर्ण हुंदा अभियोग माग दावी बमोजिम सजाय हुने गरी फैसला गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट दायर भएको पुनरावेदन पत्र ।

आवश्यक वस्तु संरक्षण ऐन, २०१२ को दफा २(घ) र ड) को परिभाषा भित्रै नपर्ने कुरामा दावी गरेको देखियो । सबूद प्रमाणको अभावमा प्रतिवादीहरूलाई कसूरदार कायम गरी सजाय भागी बनाउन नमिल्ने हुनाले प्रतिवादीहरूलाई अभियोगपत्र माग दावी बमोजिम सजाय गरेको शुरु जिल्ला प्रशासन कार्यालय मकवानपुरको मिति २०५७१११२ को निर्णय उल्टी हुने भई सबै प्रतिवादीहरूले सफाई पाउने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको मिति २०५९।३।३१ को फैसला ।

पुनरावेदन अदालतको उक्त फैसलामा चित्त बुझेन । प्रतिवादीको इन्कारी बयान र साक्षी वकपत्र सफाईको आधार हुन सक्दैन । जाहेरवाला लगायतका बुभिएका प्रत्यक्षदर्शी मानिसहरूले प्रतिवादीहरूले नै विच्छ्याई सकेको पाइप लाइन खनेर निकाली टुक्रा टुक्रा पारी काटी विगो रु.२६,०००/- बराबरको क्षति पुर्याएको हो भनी वकपत्र समेत गरेवाट प्रतिवादीहरू उपरको कसूर पुष्टि भइरहेको छ । बरामदी पाइपका टुक्रा र वस्तुस्थिति मुचुल्का समेतवाट उक्त वकपत्र पुष्टि भइरहेको अवस्थामा सफाई दिने गरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । मुहानदेखि जोडिएर गएको खानेपानीको पाइप लाइन काटेको विषय आवश्यक वस्तु संरक्षण ऐन, २०१२ को दफा २(घ) र (ङ) को परिभाषा भित्रै पर्ने भएको हुँदा सो परिभाषा अन्तर्गत नपर्ने भनी भएको फैसलामा उक्त कानूनको व्याख्यामा गंभीर कानूनी त्रुटी हुन गएको छ । अतः पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको त्रुटिपूर्ण फैसला बदर गरी प्रतिवादीहरूलाई अभियोग दावी बमोजिम सजाय हुन सादर अनुरोध छ भन्ने समेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको तर्फवाट यस अदालतमा दायर हुन आएको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा आवश्यक वस्तु संरक्षण ऐन, २०१२ को दफा २ को (घ) र (ङ) को व्याख्याको प्रश्नमा त्रुटी देखिएको परिप्रेक्ष्यमा पुनरावेदन अदालतको फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा प्रत्यर्थीहरू भिकार्ई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने समेत यस अदालत संयुक्त इजलासको ०६३२।३१ को आदेश ।

प्रस्तुत मुद्दा वडा नं. ६ र ७ का वासिन्दा वीचको खानेपानी आयोजना निर्माण गर्ने सन्दर्भमा विवाद भएको हो । पानीको मुहान भएको वडानं. ६ मा प्रतिवादीहरूको वसोवास छ । सो मुहान भएको वडामा पानी नदिई सोभै वडा नं. ७ मा लैजान लागिएकोले निर्माण गर्ने वा नगर्ने भन्ने विषयमा विवाद भएको हो । यस सम्बन्धमा हामिले पुनरावेदन अदालतमा निषेधाज्ञा मुद्दा दिई अन्तरिम आदेश समेत भएको थियो । उक्त अन्तरिम आदेशको पालना होस भनी हामी प्रतिवादीहरू लागेकोमा जाहेरवाला समेतले त्यसको अवहेलना गरी निर्माण कार्य जारी राखेवाट विवादसम्म भएको हो । पछि राजनैतिक दवावले प्र.जि.अ.ले प्रस्तुत मुद्दा दायर गर्न लगाई सजाय समेत गरेका हुन् । त्यसो हुँदा ७ नं. वडाका मानिसले हामी विरुद्ध जाहेरी दिन, पाइप देखाउनु वकपत्र गर्नु स्वभाविक हो । निजहरूको भनाईलाई प्रमाणमा लिन मिल्दैन । हामीले आरोपित कसूर नगरेको भनी गरेको बयान र साक्षी वकपत्रको प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ४७,४८,४९,५०,५४ ले प्रमाणिक महत्व रहने स्पष्टै छ । निर्माण कार्य सम्पन्न नभई सकेको अवस्थामा खानेपानीको मुहानको परिभाषा अन्तर्गत प्रस्तुत अभियोग दावी पर्ने अवस्था छैन । अतः पुनरावेदन अदालतको फैसला सदर गरिनु पर्दछ, भन्ने समेत प्रतिवादीहरूको तर्फवाट पर्न आएको लिखित प्रतिवाद जिकिर ।

नियम बमोजिम पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादी नेपाल

सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान सह-न्यायाधिवक्ता श्री महेश थापाले आवश्यक वस्तु संरक्षण ऐन, २०१२ को दफा २ को मूल व्यहोराले आवश्यक वस्तु भन्नाले देहायको वस्तुहरु र त्यसको साथमा जोडिएको अन्य वस्तु समेतलाई जनाउंदछ, भन्ने कानूनी व्यवस्था गरेको छ । देहायको खण्ड(ड) मा खानेपानीको मुहानलाई आवश्यक वस्तु भित्र समेटिएको भए पनि मूल व्यहोराबाट मुहानसंग जोडिएको खानेपानीको पाइप पनि त्यस अन्तर्गत पर्ने स्पष्ट छ । प्रतिवादीहरुले आरोपित कसूर गरेको तथ्य मिसिलबाट पुष्टि भइरहेको छ । यस्तो अवस्थामा कानूनको गलत व्याख्या गरी भएको पुनरावेदन अदालतको फैसला उल्टी गरी अभियोग दावी बमोजिम सजाय हुनु पर्दछ, भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरुका तर्फबाट रहनु भएका विद्वान अधिवक्ता श्री शान्तिराम खतिवडाले वडानं. ६ र ७ का वासिन्दा बीच खानेपानी योजना निर्माण सम्बन्धमा उठेको विवादलाई मुद्दाको स्वरूप दिइएको हो । पानीको मुहान वडा नं. ६ मा रहेको छ । वडा नं. ६ लाई पानी नदिई ७ नं. वडाका मानिसले पानी लैजाने भएपछि विवाद परेको हो । यस सम्बन्धमा निषेधाज्ञाको निवेदन परी तत्काल निर्माण कार्य नगर्न अन्तरिम आदेश समेत जारी भएको थियो । सो आदेशलाई नमानि जाहेरवाला पक्षले जबरजस्ती निर्माण कार्य गर्न लागेवाट विवादसम्म भएको हो । प्रतिवादीहरुले कसूर गरेको देख्ने प्रत्यक्षदर्शी कोही छैन । अनुमानको भरमा आरोप

लगाइएको छ । हाल विवादको समाधान भई दुवै वडाका मानिसले वाँडेर पानी खाएका छन् । तसर्थ पुनरावेदन अदालतको फैसला सदर गरिनुपर्दछ, भन्ने समेत बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

पक्ष विपक्षका कानून व्यवसायीहरुको उल्लिखित बहस सुनी पुनरावेदनपत्र सहितको मिसिल कागजात अध्ययन गरी हेर्दा, प्रतिवादीहरुले आरोपित कसूर गरेको भनी सजाय गरेको शुरुको निर्णय उल्टी गरी सफाई दिएको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छ, छैन ? र पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुन गर्न सक्ने हो, होइन ? भन्ने विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

निर्णय तर्फ विचार गर्दा प्रतिवादीहरुले मूल्य रु.२६,०००/- पर्ने खानेपानीको लागि विच्छ्याइएको पाइप लाईन काटी टुक्रा टुक्रा पारेकोले आवश्यक वस्तु संरक्षण ऐन, २०१२ को दफा २(घ) (ड) को कसूरमा सोही दफा ८ बमोजिम सजाय र दफा ३ बमोजिम थप सजाय गरिपाउँ भन्ने समेत अभियोग माग दावीमा प्रतिवादीहरुले इन्कारी वयान गरेको देखिन्छ । शुरुले प्रतिवादी चक्रवहादुर लो समेतले आरोपित कसूर गरेको ठहराई विगो भराई विगो बमोजिम जरिवाना समेत हुने ठहराएको निर्णय बदर गरी सफाई दिने गरी पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला उपर वादी पक्षको यस अदालतमा पुनरावेदन परेको देखियो । प्रतिवादीहरुले आरोपित कसूर गरेको स्पष्ट हुँदा हुँदै कानूनको गलत व्याख्या गरी सफाई दिएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर

गरिपाऊँ भन्ने पुनरावेदन जिकिर भई पुनरावेदन अदालतको फैसला आवश्यक वस्तुसंरक्षण ऐन, २०१२ को दफा २(घ) र(ङ) को व्याख्यामा त्रुटीपूर्ण देखिएको भन्ने आधारमा यस अदालतबाट प्रत्यर्थी भिकाउने आदेश भएको देखियो । यस समग्र तथ्यको पृष्ठ भूमिमा पुनरावेदन अदालतको फैसला मिले नमिलेको के रहेछ, भन्ने निश्कर्षमा पुगनु अघि देहायका प्रश्नहरूको निरूपण गर्नुपर्ने देखियो :-

- (१) पुनरावेदक वादी पक्षको अभियोग दावी आवश्यक वस्तु संरक्षण ऐन, २०१२ को दफा २ को देहाय खण्ड (घ) र (ङ) को परिभाषा भित्र पर्ने हो, होइन ?
- (२) मिसिल संलग्न सबूद प्रमाणबाट प्रतिवादीहरू उपरको अभियोग दावी पूष्ट हुने अवस्था छ, छैन ?
- (३) पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छ, छैन ? र पुनरावेदक वादी पक्षको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने हो, होइन ?

२. निर्णय दिनुपर्ने हुन आएको पहिलो विषय अर्थात प्रस्तुत मुद्दाको अभियोजन दावीको कानूनी परिधि भित्र समेटिएको छ, छैन ? भन्ने सन्दर्भमा हेर्दा प्रतिवादीहरू उपर आवश्यक वस्तु संरक्षण ऐन, २०१२ को दफा २(घ) र (ङ) को कसूर गरेको भन्ने दावी लिइएको देखिन्छ । उक्त ऐनको प्रस्तुत विवादसंग सम्बन्धित कानूनी व्यवस्था निम्न बमोजिम रहेको पाइयो :-

दफा २. परिभाषा:-

विषय वा प्रसंगले अर्को अर्थ नलागेमा यस ऐनमा "आवश्यक वस्तु" भन्नाले देहायको वस्तु र सो साथमा रहेको वा जडान भएको अन्य वस्तुहरू समेत संभन्नु पर्छ:-

- (घ) ढल, निकासको पाइपलाईन,
- (ङ) नेपाल सरकार वा कुनै संस्थाले वा नेपाल सरकार वा कुनै संस्थाको इजाजत लिई बनाएको खानेपानीको मुहान ।

३. उल्लिखित परिभाषा अन्तर्गत दफा २ को मूल व्यहोराबाट सोही दफाको देहाय खण्ड (क) देखी (ट) सम्म उल्लेख भएका वस्तुहरू र उक्त वस्तुहरूको साथमा रहेका वा जडान भएका अन्य वस्तुहरू समेतलाई आवश्यक वस्तु भनी संभन्नु पर्ने देखिन्छ । दफा २ को देहाय खण्ड (घ) मा ढल, निकासको पाइप लाईन भन्ने उल्लेख भएको सन्दर्भमा प्रस्तुत विवादमा ढलको पाइप लाइन काटेको भन्ने विवाद रहेको नदेखिंदा सो परिभाषा अन्तर्गत नपर्ने हो कि भन्ने जस्तो देखिन्छ । यद्यपि निकासको पाइप लाइन अन्तर्गत एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा पाइप अन्तर्गत लगिने चिज वस्तुहरू समेटिने देखिंदा पानीको पाइप लाइन सो परिभाषा अन्तर्गत नसमेटिने भन्ने अर्थ गर्न मिल्दैन ।

४. त्यसै गरी देहाय खण्ड (ङ) मा नेपाल सरकार, कुनै संस्था वा सरकार वा त्यस्तो संस्थाको इजाजत लिई निर्माण गरेको

खानेपानीको मुहानलाई आवश्यक वस्तुको परिभाषा अन्तर्गत समेटिएको देखिन्छ । उक्त खण्डको व्यवस्थालाई मात्र हेर्दा खानेपानीको मुहान लाई मात्र आवश्यक वस्तुको परिभाषा अन्तर्गत पारिएको हो कि भन्ने देखिए पनि दफा २ को मूल व्यहोरा देहायको वस्तुहरु र सो को साथमा रहेको वा जडान भएको वस्तुहरु समेत आवश्यक वस्तुको परिभाषा अन्तर्गत पर्ने देखिदा खानेपानीको मुहानवाट जडान गरिएको पाइप लाइन आवश्यक वस्तुको परिभाषा भित्रै पर्ने नै देखियो ।

५. अब अभियोग दावी बमोजिम प्रतिवादीहरुले खाने पानीको पाइपलाईन काटेको हो, होइन ? भन्ने प्रश्नका सन्दर्भमा मिसिल संलग्न प्रमाण कागजातहरु हेर्दा प्रतिवादीहरुले आरोपित कसूरमा इन्कार रही वयान गरेको देखिन्छ । उक्त इन्कारीलाई साक्षी वकपत्र समेतद्वारा पूष्टि गराएको पाइन्छ । ०५५।३।२३ को साँभको समयमा वारदात भएको भन्ने जाहेरी दर्खास्त देखिन्छ । जाहेरवाला स्वयंले प्रतिवादीहरुले पाइप काटेको देखेको भनि लेखाएको देखिएपनि निज वडा नं.६ को नभई वडा नं. ७ को वासिन्दा भएको भन्ने जाहेरी दर्खास्त र वकपत्रमा लेखाएको व्यहोरावाट स्पष्ट रुपमा देखिन्छ । वडा नं. ६ अन्तर्गत साँभको समयमा घटेको घटनाको सन्दर्भमा वडा नं. ७ का व्यक्तिले लेखाएको सो व्यहोरा सहजै विश्वास गर्न सकिने खालको देखिदैन ।

६. यसका अतिरिक्त खानेपानीको मुहान वडा नं. ६ मा रहेको, प्रतिवादीहरु सोही वडाका तथा जाहेरवालाहरु ७ नं.

वडाका वासिन्दा हुन भन्ने देखिएको छ । पानीको मुहान रहेको वडा नं. ६ का वासिन्दालाई खानेपानी नदिने गरी वडा नं. ७ का मानिसले एकलौटी पानी लैजान लागेकोले सो रोक्नको लागि यिनै प्रतिवादीहरुले जाहेरवालाहरु समेत उपर पुनरावेदन अदालत समक्ष निषेधाज्ञा मुद्दा दिई तत्काल निर्माण कार्य नगर्नु भनी अन्तरिम आदेश समेत भएको भन्ने पनि देखिन आउंछ । पुनरावेदन अदालतवाट जारी भएको अन्तरिम आदेशलाई नटेरी जाहेरवाला पक्षवाट निर्माण कार्य अधि वढाए पछि निर्माण जारी राख्ने र निर्माण रोक्ने सवालमा वडा नं. ६ र ७ का वासिन्दाहरु बीच वादविवाद समेत भएको देखिएको छ । यस प्रकार दुई वडाका मानिसहरु बीच खाने पानी वाँडफाँडको विषयलाई लिएर वादविवाद भएको र सो को नेतृत्व गरेकै कारण प्रतिवादीहरु उपर आशंकासम्म जनाई जाहेरवाला पक्षहरुले पोल उजुर गरेको देखिन आएको छ । पूर्व रिसइवी रहेका जाहेरवाला पक्षहरुले लेखाएको एक्तर्फी व्यहोरा मात्रको भरमा प्रतिवादीहरु उपर आरोपित कसूर ठहर गर्न मिल्ने अवस्था देखिन आउदैन । खानेपानी योजना निर्माण कै विषयमा दुई वडाका व्यक्तिहरु बीच सामूहिक स्वार्थ वाभिन गई विवाद भएको कारणवाट श्रृजित घटनाको दोष व्यक्तिगत रुपमा प्रतिवादीहरु उपर मात्र थोपर्न न्यायोचित समेत हुने देखिएन । त्यसमा पनि हाल उक्त आयोजनाको निर्माण कार्य सम्पन्न भई दुबै वडाका मानिसहरुले मिलीजुली पानी उपभोग गरिरहेको भन्ने हुँदा त्यस्तो सामाजिक

कारणवाट श्रृजित विवादको विषयलाई लिएर प्रतिवादीहरूलाई एक्की रूपमा सजाय गर्नु उचित देखिदैन ।

७. कानूनी र तथ्यगत आधार प्रमाणहरूको उल्लिखित विश्लेषणबाट पुनरावेदन अदालतको फैसला मिले नमिलेको सन्दर्भमा विचार गर्दा पुनरावेदन अदालतले अभियोग दावी कानूनको परिभाषा अन्तर्गत नपर्ने भनी लिएको आधार मिलेको देखिदैन । यद्यपि पुनरावेदन अदालतले सोही आधारवाट मात्र शुरुको निर्णय उल्टी गरी प्रतिवादीहरूलाई सफाई दिएको नभई सबूद प्रमाणको मूल्यांकनवाट ठहर निष्कर्षमा पुगेको देखिएको छ । सबूद प्रमाणको विश्लेषणवाट प्रतिवादीहरूलाई सफाई दिएको आधार वूदा मिलेकै देखिएको र कानूनको गलत व्याख्या कायम नरहने स्पष्ट भएको अवस्थामा पुनरावेदन अदालतको फैसला उल्टी गरिरहनुको औचित्यता र प्रयोजन छैन ।

८. तसर्थ उल्लिखित आधार कारणवाट शुरुको निर्णय उल्टी गरी सबूद प्रमाणको अभावमा प्रतिवादीहरू उपरको अभियोग दावी पुग्न नसक्ने भनी प्रतिवादीहरूलाई सफाई दिने ठहराएको हदसम्मको पुनरावेदन अदालत हेटौडाको मिति २०५९।३।३९ को फैसला मनासिव देखिदा सदर हुने ठहर्छ । प्रतिवादीहरूलाई सजाय गरिपाउँ भन्ने हदसम्मको पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन । मिसिल नियमानुसार गरी बुभाईदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. गौरी ढकाल

इति सम्बत् २०६५ साल मंसिर २ गते रोज २ शुभम्.....

इजलास अधिकृत:- नारायण सुवेदी

निर्णय नं. ८००२

ने.का.प. २०६५

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री मीनबहादुर रायमाभी
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
सम्बन्धित २०६४ सालको रिट नं. ०८६३
आदेश मिति: २०६५।१२।३४

विषय: परमादेश ।

निवेदक: द्वन्द्व पीडित तथा कृषक हकहित संरक्षण समाज केन्द्रीय कार्यालय कैलाली धनगढीका तर्फबाट अख्तियार प्राप्त भै आफ्नो हकमा समेत लिलाधर भण्डारी समेत

विरुद्ध

विपक्षी: नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय सिंहदरवार, काठमाडौं समेत

- संक्रमणकालीन न्यायमा द्वन्द्वकालका घटनाहरूको समग्रतामा मूल्यांकन गरी रणनीतिक उपचार गर्ने दृष्टिकोण लिईन्छ, त्यसैले अपराध अनुसन्धान र अभियोजन, सत्य अन्वेषण (Truth Seeking), क्षतिपूर्ति (reparation), संस्थागत सुधार (Institutional reforms), परीक्षण (vetting) लगायतका विविध पक्षहरूमा चरणबद्ध विचार गर्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं. २)

- द्वन्द्वकालमा भइरहेका मानवीय कानून विरुद्धका वा मानव अधिकार उल्लंघनका गम्भिर कसूरहरू रोक्ने, ती कसूरहरू दोहोरिन नदिने, पीडितमा सुरक्षा र आत्मसम्मानको भाव उद्बोधन गराउने, घटनावलीको यथार्थ अभिलेख राख्ने, राष्ट्रिय मेलमिलापको वातावरण बनाउने र कानूनी राज्यको पुनर्स्थापना गर्ने, अन्ततः शान्ति बहालीको मार्गमा योगदान पुऱ्याउने नै संक्रमणकालीन न्यायका मुख्य अभिष्टहरू हुने ।

(प्रकरण नं. ३)

- निर्विवाद सम्पत्तिहरू निवेदकहरूले कानून बमोजिम भोग विक्री व्यवहार वा चलन गर्न सक्ने सम्पत्तिहरू हुँदा त्यस्तो सम्पत्तिको संरक्षण गर्नु राज्यको पहिलो कर्तव्य हुन आउँने ।
- द्वन्द्वको कारणहरू जे भएपनि व्यक्तिको जीउ, ज्यान र सम्पत्तिको हक अनुल्लंघनीय रहन्छन् । द्वन्द्व चर्किएको कारणले मात्रै कसैको वैयक्तिक वा साम्पत्तिक हकमा हस्तक्षेप वा उल्लंघन गरेको कार्यले वैधता प्राप्त गर्न नसक्ने हुँदा द्वन्द्वको सिलसिलामा गरिएको भएपनि कानून प्रदत्त हक हननको हरेक कार्य गैरकानूनी नै मानिने ।

(प्रकरण नं. ९)

- संविधान अन्तर्गत स्थापित हकहरूको प्रयोग वा प्रचलनमा शान्ति सम्भौताले पनि प्रतिबद्धता जाहेर

गरेको हुँदा हक प्रचलन गराउने प्रयोजनको लागि आनुषांगिक रूपमा अदालतले शान्ति सम्भौतामा अभिव्यक्त मूल्य वा मान्यताको सम्बन्धमा प्रासंगिक रूपमा राज्यको ध्यानाकर्षण गराउन मिल्ने ।

(प्रकरण नं.११)

- संविधानले सम्पत्तिलाई मौलिक हकको रूपमा सम्मानजनक र प्रभावकारी स्थान दिएको हुनाले कानून बमोजिम अधिग्रहण गरेको अवस्थामा बाहेक सम्पत्तिको गैरकानूनी कब्जालाई वैध ठहराउने कुनै पनि राजनैतिक वा अन्य चेष्टा मान्य हुन नसक्ने ।
- संविधानको आधारभूत सिद्धान्तको रूपमा स्वीकृत सम्पत्तिको हक सहितको मौलिक हक, कानूनी राज्य र उत्तरदायी सरकारका सिद्धान्तहरु विपरीत सम्पत्तिको वास्तविक धनीलाई सम्पत्तिको उपभोग गर्न वा हक हस्तान्तरण गर्न नदिनु भनेको संवैधानिक राज्यको मौलिक आधारमा नै प्रहार गर्नु जस्तो हो । संविधान विपरीतको यस्तो शोच वा व्यवहार कायम रहन दिने हो भने कुनै संविधान बनाउनु वा त्यसमा कानूनी राज्य, स्वतन्त्र न्यायपालिका, मौलिक अधिकार आदिको व्यवस्था गर्नुको कुनै अर्थ नरहने ।

(प्रकरण नं.१२)

- ठूलो संख्यामा वा सामुदायिक रूपमा सम्पत्तिको वा व्यक्तिगत स्वतन्त्रताको

हकको उल्लंघन भइरहन्छ भने राज्यले हस्तक्षेपकारी भूमिका निर्वाह गरी कानूनको कार्यान्वयन गरी स्थितिलाई सामान्य बनाउनु अनिवार्य कर्तव्य हुने ।

(प्रकरण नं.१४)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री शेरवहादुर के.सी.
विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री कुमार चुडाल
अवलम्बित नजीर:

आदेश

न्या.कल्याण श्रेष्ठ: नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा ३२ अन्तर्गत धारा १०७(२) बमोजिम पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदन यसै अदालतको अधिकारक्षेत्र भित्र पर्ने हुँदा निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यस प्रकार छ:-

आफ्नो पुख्रौली थलोमा बसोवास गरी आएकोमा २०५२ सालको द्वन्द्व पश्चात माओवादीले निवेदक एवं हाम्रा परिवारका नाममा रहेको जग्गा जमिन, घर उद्योग धन्दा कलकारखाना लगायतका चल अचल सम्पत्ति राजनैतिक आस्थाका कारण कब्जामा लिएकोले हामी सुकुम्वासी एवं आन्तरिक शरणार्थीको रूपमा देशको विभिन्न भागमा भौतारिई बसेका छौं । २०६२/०६३ सालको आन्दोलनमा विस्तापित परिवारको अहं भूमिका रहेको थियो । आन्दोलनको सफलता पश्चात देशमा अमनचयन कायम भै नयाँ

नेपालको निर्माण हुने र आफ्नो आफ्नो कब्जा भएको चल अचल सम्पत्ति सहज रूपमा फिर्ता हुनेछ, सबै परिवारको निश्चित ठेगाना लाग्नेछ, र जीवन यापन गर्न सहज हुनेछ भन्ने कुरामा स्वाभाविक रूपमा विश्वस्त थियौं । आशा गरे अनुरूप आन्दोलन सफल भयो, नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ जारी भयो, शसस्त्र द्वन्द्वका क्रममा कब्जा गरिएका सम्पत्ति फिर्ता हुने कुरा संविधानमा लेखियो, मौलिक हकको व्यवस्था भयो, शान्ति सम्झौतालाई उल्लेख गरियो तर दुर्भाग्य भन वढ्यो ।

नेपाल सरकार, राजनैतिक दलबाट संविधानमा व्यवस्था भएका मौलिक हक संविधानको धारा १६६(३) को अनसूची ४ र ऐ. को दफा ५.१.८ मा भएको विस्तृत शान्ति सम्झौतामा हस्ताक्षर गर्ने राजनैतिक दल र विपक्षी बनाएका समेतबाट निवेदकहरूका कब्जा गरिएका चल अचल सम्पत्ति फिर्ता गरिएन । सम्पत्ति फिर्ताको लागि अनेकन पटक नयाँ नेपालको मसिहा भनेका दल, मानव अधिकार आयोग, नेपाल सरकार समक्ष उजुरी निवेदन गरियो, त्यताबाट कुनै पहल भएन । भयमुक्त वातावरणमा बाँच्ने कुनै आधार छैन ।

मालपोत ऐन, २०३४ ले हामी निवेदकले चाहेको अवस्थामा हाम्रो घर जग्गा, कलकारखाना उद्योग धन्दा विक्री व्यवहार गर्न सम्पत्ति भोग विक्री व्यवहार गर्न सक्ने संविधानको धारा १९(१)(२) बमोजिम मौलिक हक हो । नागरिक भएर, व्यक्ति भएर बाँच्न पाउने मानव अधिकारको घोषणा पत्र, २०४८

को व्यवस्था विपरीत हाम्रो जीवन पीडादायी बनेको छ । निवेदक सरह विस्तापित भएका निवेदक भोजराज तिमल्सेना विरुद्ध नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालय समेत भएको २०६४ सालको रिट नं. ०९२० मा २०६४।९।२ मा संविधानद्वारा प्रदत्त मौलिक हकको संरक्षण गर्ने गरी सर्वोच्च अदालतबाट आदेश समेत भएको छ ।

२०५२ सालमा शुरु भएको माओवादी आन्दोलन पश्चात राजनैतिक आस्थाको आधारमा उक्त पार्टी एवं सो पार्टीका भातृ संगठनले हाम्रो घरवार, जग्गा जमिन, उद्योग धन्दा, कलकारखाना लगायतका चल अचल सम्पत्ति कब्जा गरी विस्तापित भएका हामी निवेदकहरूको जीवनको पीडादायी यथार्थतालाई निवेदन मार्फत संविधानमा हस्ताक्षर गर्ने, राजनीतिक दल, मानव अधिकार आयोग, नेपाल सरकार समक्ष जाँदा पनि त्यस विषयमा कुनै प्रकारको पहल हुन सकेको छैन । संविधानमा लेखिएका हाम्रा हक कागजी बनेका छन् । हाम्रो जीवन पशुवत भन्दा वढी भएको छ, शान्ति सम्झौता कागजी बनेका छन् । वैकल्पिक उपचारको बाटो छैन । त्यसैले सम्मानीत अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्र अन्तर्गत यो निवेदन लिएर उपस्थित भएका छौं । विपक्षी पार्टी एवं त्यसका भातृ संगठनले २०६२/०६३ को आन्दोलनबाट प्राप्त हाम्रा उपलब्धी पनि समान रूपमा उपभोग गर्न दिएका छैनन् ।

निवेदक, निवेदकका परिवारका नाममा रहेको उद्योग धन्दा, घर जग्गा फिर्ता

नगर्ने विपक्षीहरूको उक्त कार्य नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(१)(२) (३) (ड) (च), १३, १९(१)(२), १६६(३) को अनुसूची ४ र ऐ. को दफा ५.१.८ बाट प्रदत्त मौलिक हक उपयोग गर्नबाट वञ्चित गरिएको हुँदा धारा ३२ अन्तर्गत धारा १०७(२) बमोजिम सशस्त्र द्वन्द्वका क्रममा बाँके सल्यान दाङ्ग वर्दिया कैलालीमा रहेका निवेदकहरूका लगभग २५० विघा जग्गा, कब्जा गरिएको उद्योग, घर जग्गा कलकारखाना फिर्ता गर्नु गराउनु र कब्जा गरिएका मिति देखि हालसम्मको सरकारी मापदण्ड अनुसारको क्षतिपूर्ति समेत दिनु दिलाउनु भन्ने विपक्षी नेपाल सरकार समेतका नाममा परमादेश लगायत जुनसुकै उपयुक्त आज्ञा आदेश जारी गरिपाउँ । २०६३ सालमा द्वन्द्वको विधिवत अन्त भई संविधान समेत जारी भै संविधानसभाको चुनाव समेत भई सकेको अवस्थामा हाम्रा उल्लेखित सम्पत्ति फिर्ता नभई दोश्रो दर्जाको नागरिक सरह नेपाल भरी विस्थापितले जीवन विताउनु परेको विषय सार्वजनिक हक सरोकारको विषय हुँदा अग्राधिकार दिई न्याय निरोपण गरिपाउँ भनी पर्न आएको निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? लिखित जवाफ लिई उपस्थित हुनु भन्ने सूचना विपक्षीलाई दिई लिखित जवाफ परेपछि वा अवधि नाघेपछि पेश गर्नु साथै बहुजन पक्ष भएको र सामाजिक विषयवस्तु हुँदा छिटो किनारा हुन वाञ्छनीय देखिएकोले लिखित जवाफ आएपछि

वा अवधि नाघेपछि अग्राधिकार दिई पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको २०६४/१२/२१ को आदेश ।

निवेदन दावीका सन्दर्भमा व्यवस्थापिका संसदलाई विपक्षी बनाउनुको कुनै औचित्य छैन, आधार पनि छैन । निवेदन दावी गम्भिर र मर्मस्पर्शी भएकोले राज्यले संवोधन गर्नु नै पर्दछ । समस्याको गम्भिरता र संवेदनशीलतालाई लिएर नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को भाग ४ धारा ३३ को खण्ड (त)(द)(ध) मा सशस्त्र द्वन्द्वको समयमा मारिएका व्यक्तिका परिवार र विस्थापितलाई राहत उपलब्ध गराउने दायित्व राज्यलाई सुम्पिएको छ । राज्य यस विषयमा समस्या समाधान गर्न निरन्तर लाग्नु पर्ने हुन्छ । धारा ३६(१) ले यस विषय कार्यान्वयन भए नभएको सम्बन्धमा अदालतमा प्रश्न उठाउन नपाउने व्यवस्था गरेकोले संवैधानिक र कानूनी रूपमा बाध्य बनाई अदालतबाट कार्यान्वयन गर्न नसकिने विषयमा परमादेशको माग गरी दायर भएको निवेदनबाट निवेदकलाई सहयोग गर्न सक्दैन । संसद सचिवालयले कुन गर्नुपर्ने कार्य नगरी निवेदक अदालत जानु परेको निवेदनमा स्पष्ट नभएको समेतबाट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यवस्थापिका संसदको तर्फबाट व्यवस्थापिका संसद सचिवालयका सहसचिवको पर्न आएको लिखित जवाफ ।

निवेदकहरूको मौलिक हक हनन हुने कुनै किसिमबाट यस मन्त्रालयले कुनै पनि काम कारवाही नगरेको र कुनै आधार विना दायर भएको रिट निवेदन औचित्यहिन हुँदा खारेज गरिपाउँ भन्ने नेपाल सरकार गृह

मन्त्रालयको तर्फबाट पर्न आएको लिखित जवाफ ।

व्यक्तिको सम्पत्ति राज्यले निश्चित कानून बनाएर मात्र कब्जा गर्न सक्छ । निवेदन माग दावी बमोजिमको सम्पत्ति राज्यले कब्जा गरेको पनि छैन । द्वन्द्व पीडितका सम्बन्धमा आवश्यक व्यवस्था गर्न नेपाल सरकारले द्वन्द्व पीडितहरुका लागि आर्थिक सहायता एवं राहत सम्बन्धी मापदण्ड २०६४ स्वीकृत गरेको छ । मापदण्डको परिच्छेद ३.२. मा द्वन्द्वको क्रममा द्वन्द्वरत पक्षबाट व्यक्तिगत चल अचल सम्पत्तिमा क्षति पुऱ्याएकोमा निर्धारित मापदण्ड बमोजिम सहायता उपलब्ध गराउने व्यवस्था पनि छ । निवेदनमा उठाईएका विषय संवेदनशिल र मर्मस्पर्शी भए पनि प्रचलित कानून बमोजिम सम्बोधन गर्न सकिन्छ । राज्यको दायित्वलाई संवैधानिक र कानूनी विषय बनाई अदालतबाट लागू गर्न बाध्य बनाउन नसकिने हुँदा निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय तर्फबाट पर्न आएको लिखित जवाफ ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को भाग ४ धारा ३३ को खण्ड (त) (द) र (ध) मा सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा मारिएका व्यक्तिका परिवार र विस्थापितलाई राहत उपलब्ध गराउने दायित्व राज्यलाई सुम्पेकोले राज्य यो मर्मस्पर्शी र संवेदनशिल विषयमा निरन्तर लागी रहनु पर्ने हुन्छ । धारा ३६(१) ले यस भागमा लेखिएका विषयहरु कार्यान्वयन भए नभएकोमा अदालतमा प्रश्न उठाउन

नपाइने व्यवस्था गरेकोले राज्य यस विषयमा निरन्तर लाग्नु पर्ने नै हुन्छ । राज्यलाई संवैधानिक र कानूनी रूपमा बाध्य बनाई अदालतबाट सो राज्यको दायित्व पूरा गर्न सहयोग गर्न सकिदैन । निवेदनमा उठाएका विषय कार्यान्वयन गर्ने दायित्व यो समितिको पनि होइन । व्यवस्थापिका संसद नियमावली, २०६३ को नियम २१६ बमोजिम द्वन्द्वको क्रममा मृत्यु भएका र वेपत्ता पारिएका व्यक्ति र परिवारको तथा अंगभंग भएका विस्थापित भएकालाई सरकारबाट प्रदान गर्ने राहत र पुनः स्थापना जस्ता कार्यको मूल्यांकन अनुगमन गरी सरकारलाई आवश्यक निर्देशन दिने प्रयोजनको लागि समितिको गठन भएको हो । २०६४।८।१८ देखि २०६४।१०।११ तक ६ वटा बैठक वसी सकेको छ । सो बैठकमा शान्ति तथा पुनः स्थापना मन्त्रालय समेत भई विस्थापित घाईते एवं पीडितका राहत सम्बन्धमा विस्तृत छलफल भइसकेको छ । निरन्तर रूपमा समिति काममा लागेको अवस्थामा दावी बमोजिम निवेदकहरुको हक हनन् हुने काम भएको छैन । निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यवस्थापिका संसदको द्वन्द्व पीडित पुनः स्थापना तथा राहत परिचालन अनुगमन विशेष समितिको तर्फबाट समितिका सचिवको पर्न आएको लिखित जवाफ ।

निवेदनमा उल्लेख भएका विषयहरु यस मन्त्रालयको कार्यक्षेत्र भित्र पर्दैनन् । तथापि निवेदकहरुको दावीलाई उच्च सम्मान गर्दै सो समस्या समाधान गर्ने परिस्थिति सिर्जना गर्न सवैले लाग्नु पर्ने र यो मन्त्रालय पनि मनसा वचसा कर्मणा लाग्नेछ ।

अनधिकृत रूपमा कब्जा गरिएका भनिएका जग्गा जमिनका श्रेस्ता मालपोत कार्यालयमा वास्तविक जग्गा धनी कै नाममा कायम रहने हुँदा अनधिकृत कब्जालाई मालपोतले मान्यता दिदैन । उल्लेखित विषय न्यायिक निरोपण भन्दा पनि आपसी सहमति कटिवद्धता र सामूहिक प्रयासबाट साकार बनाउनु पर्ने प्रकृतिका हुन् । सो अर्थमा समेत निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने भूमिसुधार व्यवस्था मन्त्रालयका तर्फबाट पर्न आएको लिखित जवाफ ।

शान्ति तथा पुर्ननिर्माण मन्त्रालयको के कस्तो काम कारवाहीबाट निवेदकहरुको मौलिक तथा कानूनी हकहरुको हनन हुन गएको हो ? निवेदनमा स्पष्ट रूपमा उल्लेख छैन । द्वन्द्वका समयमा ने.क.पा. माओवादीद्वारा कब्जा गरिएका सम्पत्ति फिर्ता गर्ने सम्बन्धमा विस्तृत शान्ति सम्झौता वातावरण सहज गराउने सम्बन्धमा आठ राजनीतिक दलद्वारा व्यक्त गरेको प्रतिवद्धता लगायत संविधान संशोधन लगायतका विषयमा २०६५।३।११।४ मा दलहरु बीच सहमति भै सो कार्य अगाडि वढाउने प्रतिवद्धता व्यक्त भएको छ । त्यस्तो सम्पत्तिको वास्तविक स्वामित्व भएकालाई उपभोग गर्नबाट बाधा पुऱ्याउनेलाई प्रशासनबाट कारवाही गरिने, सहमतिलाई माओवादीले १५ दिन भित्र घोषणा गरी कार्यान्वयन गर्ने सहमति भएको छ । यस्तो अवस्थामा शान्ति सम्झौता, अन्तरिम संविधान कार्यान्वयनमा वेवास्ता गरेको भन्न मिल्दैन । नेपाल सरकारबाट आन्तरिक रूपमा विस्तापित

व्यक्ति सम्बन्धी नीति, २०६३ जारी भै विस्थापित व्यक्ति पहिचान गर्ने संयन्त्र निर्माण भएको छ । यथार्थ लगत लिन नेपाल सरकार मन्त्रपरिषद्बाट २०६४।२।११ मा द्वन्द्व प्रभावित व्यक्ति परिवार तथा भौतिक संरचना लगत संकलन कार्यदल बनेको छ र लगत लिने कार्य भै रहेको छ । अन्तरिम सरकारको २०६३।१२।१६ को साभ्ना सहमतिको न्यूनतम कार्यक्रमको बुँदा (ग)(१) अनुसारका व्यक्तिलाई आर्थिक सहायता दिदै आएको छ । विस्थापित तथा द्वन्द्व पीडितलाई आर्थिक सहायता एवं राहत प्रदान गर्ने कार्यलाई व्यवस्थित गर्न निर्देशिका, २०६३ समेत निर्माण गरी सो कार्यलाई व्यवस्थित गर्न नेपाल सरकारले द्वन्द्व पीडितलाई आर्थिक सहायता एवं राहत सम्बन्धी मापदण्ड, २०६४ समेत पारित गरेको समेत परिप्रेक्ष्यमा यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाउनुको औचित्य छैन भन्ने समेत शान्ति तथा पुननिर्माण मन्त्रालयको तर्फबाट पर्न आएको लिखित जवाफ ।

नियम बमोजिम दैनिक मुद्दा पेशी सूचीमा समावेश भई निर्णयार्थ इजलास समक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत निवेदनमा निवेदक तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री शेरबहादुर के.सी.ले २०६२ सालको सशस्त्र द्वन्द्वबाट राजनैतिक आस्थाका आधारमा निवेदकहरुले आफ्नो घर जग्गा, कलकारखाना, उद्योग धन्दा पेशाबाट विस्थापित भई देशको विभिन्न भागमा दोश्रो नागरिकका रूपमा बस्न परेको छ । आफ्नो परिवारका नाममा रहेका त्यस्ता अचल

सम्पत्ति माओवादी पार्टी एवं सो पार्टीका भातृ संगठनबाट कब्जा भएका छन् । प्रमुख राजनैतिक दलहरू बीच भएको शान्ति सम्झौता समेतलाई संविधानमा व्यवस्थित गरी नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ जारी भै संविधानसभाको समेत चुनाव भइसकेको छ । तर पनि युद्धरत समयमा कब्जा भएका निवेदकहरूका त्यस्ता सम्पत्ति फिर्ता हुनसकेका छैनन् । मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणा पत्रको विपरीत निवेदकहरूको सम्पत्ति कब्जा भएको छ । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(१)(२) (३) (ड) (च), १३, १९(१)(२), १६६(३) को अनुसूची ४ र ऐ. को दफा ५.१.८ प्रतिकूल भएको विपक्षीको कार्यले निवेदकहरू मानव भएर बाच्न नपाएको स्थिति हुँदा अविलम्ब त्यस्ता सबै सम्पत्ति फिर्ता गरी विपक्षीले कब्जा गरेको समय देखि नै न्यायोचित क्षतिपूर्ति दिनु भन्ने परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने समेतको वहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

महान्यायाधिवक्ता कार्यालय तर्फबाट उपस्थित सह-न्यायाधिवक्ता श्री कुमार चुडालले निवेदकहरूको दावी सम्बन्धमा सरकार संवेदनशिल रहेको र निवेदकहरूको पीडा मर्मस्पर्शी भएकोमा विवाद छैन । द्वन्द्वको समयमा निवेदकहरूका अचल सम्पत्ति कब्जा भई आफूहरू पुख्रिँदेखि बसोवास गर्दै आएको आफ्नो घरवार, पेशा समेतबाट विस्थापित भई देशका विभिन्न भागमा लुकी छिपी रहनु परेको भन्ने निवेदनको यथार्थतालाई अन्यथा भन्न पनि सकिदैन । यथार्थमा राजनैतिक रूपमा समस्याको सिर्जना भएको र सोही

तरहले समाधान गर्ने क्रममा सरकार अग्रसर भएकै छ । द्वन्द्वका समयमा कब्जा भएका निवेदकहरूका सम्पत्ति फिर्ता गर्ने सम्बन्धमा विभिन्न समिति समेतको गठन भई सकेको र त्यस्ता सम्पत्तिको कानूनी रूपमा स्वामित्वको हस्तान्तरण पनि भएको छैन । विद्यमान मालपोत ऐन समेतले वास्तविक सम्पत्तिका हकदार वास्तविक रूपमा धनी नै रहने र श्रेस्तामा समेत परिवर्तन भएको नहुँदा यस्तो विषयमा परमादेश जारी हुने होइन भन्ने समेतको वहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

निर्णय तर्फ विचार गर्दा, २०५२ सालमा शुरु भएको माओवादी शसस्त्र द्वन्द्वको समयमा निवेदकहरूको परिवारको नाममा रहेको विभिन्न चल अचल सम्पत्ति उद्योग धन्दा कलकारखाना पेशा व्यवसाय जस्ता निजी सम्पत्ति विपक्षी पार्टी एवं पार्टीका भातृ संगठनहरूले कब्जा गरी निवेदकहरूलाई घरवार विहिन, पेशा विहिन बनाई कब्जा गरी विस्थापित जीवन विताउनु परेको छ । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ मा समेत त्यस्तो सम्पत्ति फिर्ता गर्ने सम्बन्धमा शान्ति सम्झौता गर्ने दलहरूद्वारा गरिएको प्रतिवद्धतालाई संविधान मै उल्लेख भएको हुँदा नेपाल सरकार, राजनैतिक दल एवं मानव अधिकार आयोग समक्ष त्यस्तो सम्पत्ति घर जग्गा फिर्ताको लागि पटक पटक निवेदन गर्दा कुनै पहल चासो नभएर देश भित्रै अनागरिकको रूपमा विस्थापित जीवन विताउनु परेको हुँदा वैकल्पिक उपचारको अभावमा अन्तरिम संविधानको धारा ३२ अन्तर्गत धारा १०७(२) बमोजिम यस अदालत

समक्ष निवेदन लिएर आएका छौं । विपक्षीहरुबाट माथि उल्लेख भएको कब्जा भएका सम्पत्ति अविलम्ब फिर्ता गरी न्यायोचित क्षतिपूर्ति समेत दिनु दिलाउनु भन्ने परमादेशको आदेश जारी गरिपाऊँ भन्ने निवेदन देखियो । यस्को लिखित जवाफमा निवेदकहरुको माग दावी मर्मस्पर्शी भएको र त्यस्तो सम्पत्ति फिर्ता गर्ने सम्बन्धमा विभिन्न संयन्त्र समेत वनी रहेकोले अदालत मार्फत बाध्य बनाउन नसकिने हुँदा निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने रहेको पाईयो ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १९ ले सम्पत्तिको हकको व्यवस्था गरेको पाईन्छ । उक्त धाराको उपधारा १ मा प्रत्येक नागरिकलाई प्रचलित कानूनको अधिनमा रही सम्पत्ति आर्जन गर्ने, भोग गर्ने, बेच विखन गर्ने र सम्पत्तिको अन्य कारोवार गर्ने हक हुनेछ भन्ने व्यवस्था गर्दै उपधारा (२) मा सार्वजनिक हितको लागि बाहेक राज्यले कुनै व्यक्तिको सम्पत्ति अधिग्रहण वा प्राप्त गर्ने वा त्यस्तो सम्पत्ति उपर कुनै प्रकारले कुनै अधिकारको सिर्जना गर्ने छैन तर अवैध ढंगले आर्जन गरेको सम्पत्तिको हकमा यो उपदफा लागू हुने छैन भन्ने व्यवस्था गरेको पाईन्छ । ऐ. को उपधारा (३) बमोजिम वैज्ञानिक भूमिसुधार कार्यक्रम लागू गर्दा वा सार्वजनिक हितको लागि राज्यले कुनै व्यक्तिको सम्पत्ति अधिग्रहण वा प्राप्त गर्दा त्यस्तो सम्पत्ति उपर कुनै अधिकारको सिर्जना गर्दा कानून बमोजिम क्षतिपूर्ति दिईनेछ, क्षतिपूर्ति र सो को आधार र कार्यप्रणाली

कानूनद्वारा निर्धारण गरे बमोजिम हुनेछ भन्ने व्यवस्था गरेको पाईन्छ ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १६६ को उपधारा (३) ले मिति २०६३ साल मंसिर ५ गते नेपाल सरकार र ने.क.पा. (माओवादी) बीच सम्पन्न विस्तृत शान्ति सम्झौता र मिति २०६३।२।२२ गते सम्पन्न हतियार र सेनाको व्यवस्थापनको अनुगमन सम्बन्धी सम्झौता अनुसूची-४ मा राखिएको छ भन्ने व्यवस्था गरेको पाईन्छ । अनुसूची-४ ले विस्तृत शान्ति सम्झौताको व्यवस्था गरी ५.१.८ ले सशस्त्र द्वन्द्वको क्रममा कब्जा गरिएका, ताला लगाईएका वा प्रयोग गर्न नदिईएका सरकारी सार्वजनिक, निजी भवन, जमिन तथा अन्य सम्पत्तिहरु लगत खडा गरी तत्काल फिर्ता गर्न दुवै पक्ष सहमति व्यक्त गर्दछन् भन्ने उल्लेख भएको पाईन्छ ।

निवेदकहरुले आफ्नो निवेदनमा वर्तमान अन्तरिम संविधानको धारा १२, १३ र १९(१) को मौलिक हकको अतिरिक्त धारा ३३ को खण्ड (त) (द) (ध) र धारा १६६ र सम्बद्ध अनुसूची समेतको आधारमा उपचार माग गरेको देखिन्छ ।

निवेदकले सम्पत्ति समेतको मौलिक हकको आधारमा उपचार माग गरेकोमा द्वन्द्व पीडितको हकमा आर्थिक सहायता तथा राहत सम्बन्धी मापदण्ड स्वीकृत गरी कार्यान्वयन गर्न लागेको भै धारा ३३ को व्यवस्था अदालतबाट प्रचलन गराउन नसकिने राज्यको दायित्वको रुपमा रहेको हुनाले प्रस्तुत विषय न्याय योग्य नहुने भन्ने विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालय र राज्य स्वयं

आफ्नो दायित्वमा क्रियाशिल रहनु पर्ने भएकोले परमादेशको आदेश जारी गर्न नसकिने जिकिर विपक्षी मध्येको द्वन्द्व पीडित पुनर्स्थापना तथा राहत परिचालन अनुगमन विशेष समिति र व्यवस्थापिका संसदबाट समेत प्राप्त लिखित जवाफमा उल्लेख भएको हुँदा निवेदन माग बमोजिम प्रस्तुत विषय न्याय योग्य हो वा होइन ? निवेदनमा उल्लेखित शान्ति सम्झौताको संवैधानिक महत्व छ वा छैन ? कब्जा भएको सम्पत्ति फिर्ता सम्बन्धमा विपक्षीहरूको कानूनी उत्तरदायित्व रहन्छ वा रहन्न ? निवेदकहरूको माग बमोजिम आदेश जारी हुनु पर्ने हो वा होईन ? भन्ने समेत प्रश्नमा विचार गर्नुपर्ने हुन आएको छ ।

निवेदकहरूले शान्ति सम्झौताको अतिरिक्त संविधानको धारा १२ अन्तर्गतको समानताको हक, धारा १३ अन्तर्गतको स्वतन्त्रताको हक र धारा १९ अन्तर्गतको सम्पत्तिको हकको आधारमा समेत निवेदन गरेका छन् । निवेदकहरूले आफ्नो दर्ता श्रेस्ताको हकको सम्पत्ति समेत गैरकानूनी रूपमा द्वन्द्वको समयमा तत्कालिन द्वन्द्वरत पक्षबाट अनधिकृत कब्जा गरी हालसम्म फिर्ता नगरेको भनेको हुनाले त्यस्तो विषयमा निवेदकलाई अन्तरिम संविधानको धारा ३२ को संवैधानिक उपचारको हक प्रचलन गराई पाउने हक भएको हुँदा निवेदकको मागको सम्बन्धमा विचार गर्न धारा १०७(२) ले मिल्ने नै देखियो ।

निवेदकहरूले उल्लेख गरेको धारा ३३ को व्यवस्था अनुरूप विस्थापितलाई राहत

उपलब्ध गराउने कुरा उल्लेख गरे पनि सो राज्यको दायित्वको रूपमा किटानसम्म गरेको तर निवेदकहरूले सोलाई हकको रूपमा ग्रहण गर्न र अदालतले न्यायिक तवरले विचार गर्न नमिल्ने जिकिर लिखित जवाफमा लिइएको छ । साथै धारा १६६ र सो सँग सम्बद्ध वृहत शान्ति सम्झौताले सिर्जना गरेको दायित्व अनुरूप विपक्षीहरू नेपाल सरकार र तत्काल सहि गर्ने नेपाली कांग्रेस र ने.क.पा. माओवादी दल बाध्य हुने भन्ने जिकिर लिएको हुँदा सर्वप्रथम यहि प्रश्नमा विचार गर्नुपर्ने देखिन आयो ।

निवेदकहरूले राजनैतिक दलहरूलाई विपक्षी बनाए पनि निजहरूबाट लिखित जवाफ प्राप्त भएको देखिएन । राजनैतिक दलसँग नेपाल सरकारले सम्झौता गरेको विषय देखिएकोले त्यस्तो सम्झौताको सम्बन्धमा सामान्यतया पक्षकार दलहरू र सरकारको दायित्व नहुने भन्न नमिल्ने भए पनि निवेदकहरूको हकको सन्दर्भमा अदालतले असाधारण अधिकारक्षेत्रको रोहमा सम्झौताको कार्यान्वयन गर्न दललाई बाध्य गर्न सकिने स्पष्ट आधार निवेदकहरूले प्रस्तुत गर्न सकेको देखिन्न ।

द्वन्द्वकालको समाप्तिको लागि सम्पन्न शान्ति सम्झौता राजनैतिक सम्झौता भएको र तिनको कार्यान्वयन पनि राजनैतिक प्रक्रियाबाट नै अभिनिश्चित हुनु पर्छ भन्ने धारणा राख्न खोजिएको देखिन्छ । अदालतको सन्दर्भबाट हेर्ने हो भने द्वन्द्वलाई शान्तिमा रूपान्तरण गर्ने सिलसिलामा द्वन्द्वरत पक्षहरू बीच राजनैतिक प्रकृतिको कुनै सम्झौता हुन्छ

र त्यसको समेत आधारमा अन्तरिम संविधानको प्रारूपहरु कोरिन्छ भने संवैधानिक विकासक्रमलाई प्रभावित गर्ने महत्वपूर्ण घटनाको रूपमा उक्त लिखतलाई हेर्नु पर्ने हुन्छ । सम्झौताहरु सबै सिधै कानूनी रूपमा रूपान्तरित नहुने हुनाले तिनको भावनालाई विधि निर्माणको प्रक्रियाद्वारा समाहित गर्ने वा सम्बोधन गर्नु पर्ने हुन्छ । यदि वृहत शान्ति सम्झौता जस्तो लिखतलाई द्वन्द्वलाई शान्तिमा रूपान्तरित गर्ने युगान्तकारी घटनाको रूपमा वास्तविक रूपमा लिइएको भए राजनैतिक शक्तिहरुले विभिन्न विधायिकी, प्रशासनिक र साँस्कृतिक प्रबन्ध मिलाउनु पर्ने हुन्छ । यो विषय बहु आयामिक प्रकृतिको भएकोले एउटै परिघटनाले सबै पक्षलाई र सबै काललाई सम्बोधन गर्न संभव नहुने हुनाले नै विभिन्न पक्षहरुलाई समेटिएको एउटा वृहत योजना र तिनको विधिसम्मत र प्रभावकारी कार्यान्वयन आवश्यक हुन्छ । तर यथार्थमा हेर्दा जति द्रुततर गतिमा शान्ति सम्झौता सम्पन्न भएको छ र राजनैतिक प्रक्रिया क्रियाशील भएर अन्तरिम संविधान निर्माण भै संविधानसभाको निर्वाचन तथा नयाँ सरकार गठन भएको छ, त्यस्तै गतिमा द्वन्द्वको कारणहरु र तिनको प्रभावहरुको सम्बन्धमा अध्ययन गरी सही निराकरण खोज्ने र शान्ति प्रक्रियालाई दिगो रूपमा सुदृढ गरी कार्यान्वयन गर्ने कुरामा ध्यान गएको अनुभूत हुँदैन ।

निवेदकहरुले लिएर आएका प्रस्तुत विषय विभिन्न समस्याहरु मध्येको एउटा प्रतिनिधिमुलक समस्या देखिए पनि समस्याको

प्रकृति र पैमान यस निवेदनमा चित्रित गरिएको भन्दा विविध र धेरै हुन सक्ने कुरा सहज अनुमानको विषय देखिन्छ । द्वन्द्वको वास्तविक कारणहरु र प्रभावहरुलाई थाती राखेर शान्ति सम्झौताको राजनैतिक पक्षको कार्यान्वयनमा मात्रै प्रार्थमिकता दिने हो भने समस्याको जगसम्म पुग्न नसकिने प्रष्टै छ । वृहत शान्ति सम्झौता जस्तो लिखतलाई राजनीतिक रूपले वढी र अन्य कानूनी, न्यायिक वा सामाजिक आर्थिक एवं साँस्कृतिक दृष्टिले कम सम्झन मिल्ने लिखत अवश्य होइन । यदि अहिलेको अन्तरिम संविधानले जन आन्दोलनको भावना र शान्ति सम्झौताको मर्मलाई कार्यान्वयन गर्ने राजनैतिक प्रतिवद्धता देखाएको छ भनी मान्ने हो भने तिनको खोजी संविधानका क्रियाशील भागहरुमा गर्नुपर्ने हुन्छ, संविधानका मौलिक हक सम्बन्धी व्यवस्था लगायतका हरेक धारामा गरिएको व्यवस्थाको कार्यान्वयनको लागि राज्य पक्ष र सम्बद्ध अरु सबै पक्षहरु पनि इमान्दार हुन जरुरी छ । संविधानको प्रावधानको कार्यान्वयन गर्नु भनेको अक्षरको भिँगा टसाई होइन, यसले जुन उद्देश्यले र जुन वर्गलाई लक्षित गरेको हो त्यसलाई सम्बोधन गरी परिणाममा अन्तर ल्याएको हुनु पनि पर्छ । समग्रमा वर्तमान अन्तरिम संविधानले शान्तिलाई संस्थागत गर्ने र देशलाई दिगो विकासको बाटोमा अग्रसर गराई जनताका सुख अभिवृद्धि गर्ने लक्ष्य राखेको देखिन्छ, यस अभिष्ट हासिल गर्नको लागि द्वन्द्वोत्तर मुलुकले द्वन्द्वलाई शान्ति र स्थिरतामा रूपान्तरण गर्नको लागि जो चाहिने

आवश्यक रणनीतिक उपायहरु गर्नुपर्ने हुन्छ, त्यसका अवयवहरु र शाखाहरुको समष्टिगत र विशिष्टकृत सम्बोधन गर्नुपर्ने हुन्छ । यस तथ्यलाई गम्भिरतापूर्वक राज्य र सम्वद्ध सबैले राम्ररी बुझ्नु जरुरी देखिन्छ ।

वर्तमान अन्तरिम संविधानको धारा १६६ सँग सम्वद्ध गरेको शान्ति सम्झौतालाई जुन अनुसूची ४ मा समावेश गरिएको छ, द्वन्द्वोत्तर नेपालमा शान्ति, व्यवस्था र न्यायलाई संस्थागत गर्न रणनीतिक योजनाको रुपमा हेर्न सकिन्छ । संविधानको धारा १६६ मा समावेश गरिएकोले यसलाई पनि संविधानको अंग मान्न त सकिन्छ तर यसको कार्यान्वयनको हकमा संविधान भित्र कुन निकायको दायित्वसँग सम्वद्ध गरी किटान गरिएको हो, सो कुरा स्पष्ट गरेको पाइँन्न । शान्ति सम्झौताले मूलतः राजनैतिक सहमतिको अभिव्यक्ति दिएको हुनाले यसलाई कार्यान्वयन गर्नु राजनैतिक दलहरु वा शक्तिहरु बीच निरन्तरको सहमति र कार्यनीतिगत सहकारितालाई अधि वढाउँदै वैधानिक रुपमा अर्थात ऐन कानूनको रुपमा मापदण्ड निर्धारण गरी कार्यान्वयनको दिशा स्पष्ट गरिनु जरुरी देखिन्छ । शान्ति सम्झौताका हरेक व्यवस्थाहरु कानूनसँग सम्वद्ध मात्रै छैनन्, यसले सामाजिक, आर्थिक, साँस्कृतिक, राजनैतिक र संरचनात्मक कतिपय पक्षहरुलाई सम्बोधन गर्न खोजेको र मूलतः परम्परागत शासकीय प्रणालीबाट नविन लोकतान्त्रिक प्रणालीमा रुपान्तरण गर्ने लक्ष्य राखेकोले यसलाई समग्रतामा हेर्नु जरुरी देखिन्छ ।

शान्ति सम्झौताको विशेषताहरु हेर्दा विगतको द्वन्द्व र युद्धलाई युद्ध विराम मार्फत शान्तिमा परिणत गर्ने प्रतिवद्धताको लिखतको रुपमा प्रकट गरेको देखिन्छ । यसले राजनैतिक, आर्थिक र सामाजिक रुपान्तरण र द्वन्द्व व्यवस्थापनमा विशेष जोड दिएको देखिन्छ । साँच्चै भन्ने हो भने द्वन्द्वहरु जुनसुकै कारणले पनि हुन सक्छन्, र द्वन्द्वविहीन समाजको परिकल्पना असंभव छ । द्वन्द्वहरु सही अर्थमा बुझ्न सकियो भने अवसरहरु हुन्छन् तर तिनै द्वन्द्वलाई यथार्थमा अवसरको रुपमा रुपान्तरण गर्न धेरै चुनौतिहरु पनि हुन्छन् । द्वन्द्वको ठीक ढंगले व्यवस्थापन गर्न सकिएन भने द्वन्द्व विनाशकारी बन्न जान्छ । त्यसैले द्वन्द्वको व्यवस्थापन महत्वपूर्ण हो भन्ने देखिन आउँछ । यस अर्थमा शान्ति सम्झौताले जुन नीतिहरु सहित द्वन्द्वको व्यवस्थापन गर्न खोजेको छ त्यसको महत्व स्पष्ट हुन आउँछ । शान्ति सम्झौतामा अन्य कुराहरुको अतिरिक्त इच्छा विरुद्ध कर नअसुल्ने, कब्जामा रहेका मानिसहरु एवं वेपत्ता पारिएका व्यक्तिहरुको वारेमा स्थिति सार्वजनिक गर्ने, युद्धबाट पीडित व्यक्तिको लागि राष्ट्रिय शान्ति तथा पुनर्स्थापना आयोग गठन गर्ने, द्वन्द्वको क्रममा उल्लंघन भएको मानव अधिकारको सम्वन्धमा सत्य अन्वेषण गर्ने र समाजमा मेलमिलापको वातावरण तयार गर्ने, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग गठन गर्ने, दुवै पक्षका परिवारका कुनै सदस्य एक अर्का पक्षसँग सम्वद्ध भएको आधारमा परिवारको अन्य सदस्यहरु माथि कुनै पनि विभेद नगर्ने र कुनै पनि दवाव नदिने प्रतिवद्धता जाहेर गर्ने जस्ता

महत्वपूर्ण कुराहरु समावेश भएको पाइन्छ भने युद्ध समाप्तको घोषणा गर्दै मानव अधिकार, मौलिक अधिकार र मानवीय कानूनको परिपालना सम्बन्धमा स्पष्ट प्रतिवद्धता व्यक्त भएको पाइन्छ । यसले दण्डहीनतालाई प्रश्रय नदिने, पीडित एवं वेपत्ता पारिएकालाई राहत दिने, बाँच्न पाउने अधिकारको सम्मान गर्ने, द्वन्द्वबाट विस्थापित भएको व्यक्ति र परिवारहरु आफ्नो मूल वासस्थानमा फर्कन पाउने वा तिनीहरुले चाहे अनुसार अन्य कुनै ठाउँमा बसोवास गर्न पाउने अधिकारको सम्मान गर्ने, खाद्य सम्बन्धी हकको सम्मान गर्ने, कानून बमोजिम बाहेक कसैको पनि व्यक्तिगत सम्पत्ति जफत वा कब्जा नगर्ने कुराहरु विशेष रूपले उल्लेख गरेको देखिन्छ ।

उक्त शान्ति सम्झौता कार्यान्वयनको लागि राष्ट्रिय शान्ति तथा पुनर्स्थापना आयोग गठन गर्ने र सो आयोगले शान्ति अभियान सफल बनाउनको लागि आवश्यकानुसार संयन्त्रको निर्माण गर्न सक्ने व्यवस्था गर्दै आयोगको गठन र कार्यविधि अन्तरिम मन्त्रपरिषद्ले तय गरे बमोजिम हुने कुरा समेत उक्त सम्झौतामा भनिएको पाइन्छ । उक्त सम्झौताको कार्यान्वयन तथा अनुगमनको काममा संयुक्त राष्ट्रसंघीय मानव अधिकार उच्चायुक्तको नेपाल स्थित कार्यालयबाट हुन सक्ने गरी सहमति भएको समेत देखिन्छ ।

उपरोक्त विशेषताहरु हेर्दा शान्ति सम्झौताले युद्धकालका विभाजित मनस्थितिलाई त्यागेर शान्तिमा रुपान्तरण हुनको लागि प्रतिवद्धता व्यक्त गरेको, द्वन्द्वकालमा प्रभावित व्यक्ति एवं

परिवारको हकमा राहत र पुनर्स्थापना गर्न खोजेको, त्यसकालमा उल्लंघन भएको मानव अधिकार उल्लंघनको लागि सत्य अन्वेषण गरी उपचार दिने र मेलमिलापको वातावरण खडा गरी शान्तिलाई संस्थागत गर्न खोजेको भन्ने देखिन्छ । द्वन्द्वकालमा भौतिक निर्माण देखि सामाजिक सम्बन्ध लगायतका विविध पक्षहरु प्रभावित भै जनताका मौलिक एवं कानूनी हक प्रचलन समेतमा अवरोध आएको देखिएकोले जनताको हक प्रचलन गराउन उपयुक्त कानूनी एवं शासकीय वातावरण कायम गराउनको लागि शान्ति सम्झौताको इमान्दार कार्यान्वयन सान्दर्भिक देखिन आउँछ ।

व्यक्तिको जीवनको अधिकारको सम्मान गर्न उसको जीविकाको आधारको रूपमा रहने सम्पत्ति र व्यवसायको अधिकार महत्वपूर्ण हुन्छ, जसको अभावमा न त खाद्य अधिकार सुरक्षित हुन्छ, न त जीवनको लागि चाहिने आवश्यकता पूर्ति गर्न सकिन्छ । जीवनको सम्बन्धमा व्यक्तिले आफ्नो आत्म निर्णयको अधिकार प्रयोग गर्न सम्पत्ति, वासस्थान र व्यवसाय जस्ता आधारभूत कुराहरुको अभावमा असाध्य हुन्छ । त्यसैले त्यस्तो अधिकारको सम्मान गर्नु, कानून विपरीत व्यक्तिको सम्पत्ति जफत वा कब्जा नगर्नु र आफ्नो वासस्थानमा ससम्मान र सुरक्षित ढंगले फिर्ता हुन पाउनु उक्त सम्झौताको महत्वपूर्ण प्रतिवद्धताहरु हुन् भन्न सकिन्छ ।

यो अधिकारको संरक्षण गर्ने प्रयोजनको लागि शान्ति सम्झौतामा निर्देशित

गरिए बमोजिम गठित हुने शान्ति तथा पुनर्स्थापना आयोगको हकमा मन्त्रपरिषद्को विशेष जिम्मेवारी हुने भनिए पनि हालसम्म राष्ट्रिय शान्ति तथा पुनर्स्थापना आयोग गठन हुन सकेको पाईएन । इतिहासमा कहिल्यै पनि देश भित्रको द्वन्द्वको सम्बन्धमा अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाबाट निगरानी ननिम्त्याईएकोमा वर्तमान शान्ति सम्झौता अन्तर्गत शान्ति सम्झौताको कार्यान्वयन एवं अनुसरण गर्ने भूमिका संयुक्त राष्ट्रसंघीय मानव अधिकार उच्चायुक्तको नेपाल स्थित कार्यालयलाई दिइएको पाईन्छ । त्यस्तो भूमिकाको सकारात्मक परिणाम हेर्न पाउन अबै बाँकी देखिन्छ ।

यसरी जुन अर्थमा शान्ति सम्झौताले शान्तिमा रुपान्तरण गर्नको लागि आधारभूत मार्ग निर्देशक लिखतको रुपमा सम्मानजनक स्थान पाएको थियो, तदनुरूप सो जनजीविका र जनताको हक संरक्षणको विषयमा कार्यान्वयन स्तरमा प्रभावकारिता देखिन आएन, वरु त्यसमा अघोषित मौनता, उदासिनता वा सिथिलता देखिन आएको पाईन्छ । फलतः यसबाट अन्य कुराको अतिरिक्त कानूनी राज्यको कार्यान्वयनमा विद्यमान अवरोधहरु हटी नसकेको आभाष मिल्दछ ।

ज्ञातव्य के छ भने युद्धको कारणहरु मानिस वसेको वातावरणमा भन्दा मानिसको मनमा हुन्छ । जवसम्म हकहरुको समुचित संरक्षण र सम्बोधन हुँदैन, मानिसको द्वन्द्वरत मनबाट द्वन्द्वले निकास पाउँदैन । व्यक्तिलाई उसको हकको सम्मान हुन्छ भनी आश्वस्त नबनाएसम्म उ कुनै न कुनै रुपमा भय, त्रास,

बदला, उपेक्षा, आदि भावले आक्रान्त भइरहन्छ र फलस्वरुप द्वन्द्वको मलजल गरिरहन्छ ।

द्वन्द्वले राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक र भौतिक सबै पक्षलाई क्षत विक्षत पार्दछ, निर्माण र विकासलाई अवरुद्ध गर्दछ र थप विनाशको सम्भावना बढाउँछ । त्यसैले द्वन्द्वोत्तर समाजमा शान्ति निर्माण गर्न सामाजिक न्याय र मानव अधिकारको संरक्षण गर्नु विशेष महत्वपूर्ण मानिन्छ ।

द्वन्द्वकाल वा त्यस पछि पनि कब्जा गरिएको सम्पत्ति फिर्ता नहुने, वासस्थान रक्षा नहुने, आफ्नो ठाउँमा आफूले रोजेको पेशा गर्न नसक्ने, निर्वाध आवागमन गर्न नसक्ने र असुरक्षाको भाव मडारिरहनुले द्वन्द्वकालको धडधडीलाई नै निरन्तरता दिएको हुन्छ र शान्ति सम्झौताको सही कार्यान्वयनको अभावमा कुनै न कुनै समयमा द्वन्द्व चर्कने वा पुनरागमन गर्न सक्ने सम्भावनालाई गर्भमा राखेको हुन सक्छ भन्ने कुराको हेक्का राख्नु सम्बन्धित सबैको लागि अति जरुरी छ ।

त्यसैले शान्ति बहालीको प्रक्रियामा प्राथमिकताको साथ द्वन्द्वकालीन मानव अधिकार उल्लंघनको घटनाहरुको निराकरण गरी तिनको प्रभावहरुको सम्बन्धमा आवश्यकतानुसार पुनर्स्थापना वा उपचारात्मक उपायहरुद्वारा सम्बोधन गरिनु जरुरी हुन्छ । नेपालमा द्वन्द्वको संरचनात्मक पक्ष ज्यादै जटिल र व्यापक प्रकृतिको देखिन्छ । यसले परम्परागत राजतन्त्र र राज्य संगठनको संरचना तथा राज्य संचालनको दर्शनमा नै प्रश्न उठाएको छ र सो को

प्रभावको रूपमा सामाजिक, आर्थिक सम्बन्धहरूमा पनि व्यापक प्रश्नहरू उठाईएको पाईन्छ । यस सम्बन्धी कतिपय कुराहरू संविधान निर्माणको प्रक्रियाबाट सम्बोधन हुने खालको देखिन्छ, भने त्यसको साकार रूप लिन अन्य कतिपय हक दायित्वहरूको सही कार्यान्वयनको आवश्यकता हुने देखिन्छ । त्यसको लागि सामाजिक एवं आर्थिक अन्याय हटाउने, द्वन्द्वबाट पीडित समुदायलाई राहत प्रदान गर्ने, प्रभावकारी पुनर्स्थापकीय न्यायको व्यवस्थापन गर्ने, कानूनी राज्यलाई स्थायीत्वको आधार बनाई द्वन्द्वको पुनरावृत्तिको सम्भावना रोक्ने र संक्रमणकालीन न्यायको आवश्यकताहरूलाई हृदयंगम गरी फौजदारी न्यायलाई सवलीकरण गरी दण्डहीनता रोक्ने र द्वन्द्वरत पक्षहरू एवं पीडितहरू बीचको सम्बन्धलाई सामान्यकरण तथा सहजीकरण गर्नु जस्ता मेलमिलापका आधारमूत कुराहरू आवश्यक देखिन आएका छन् ।

शान्ति सम्झौताको समग्र कार्यान्वयनको लागि नै प्रस्तुत निवेदन पर्न आएको नभए पनि अन्तरिम संविधानले प्रदान गरेको सम्पत्तिको हक लगायतका मौलिक हकको कार्यान्वयनमा वृहत शान्ति सम्झौता समेतले प्रतिबद्धता र सम्मानको भाव व्यक्त गरेको कारणले निवेदकले खोजेको उपचारको सन्दर्भमा उक्त सम्झौताको कार्यान्वयन सान्दर्भिक हुन आउँदछ ।

विगतमा द्वन्द्वरत रहेका पक्षहरू बीच शान्ति सम्झौता समेत सम्पन्न भई नयाँ शिराबाट सम्बन्धहरू पुनर्स्थापित गर्न खोजिएको बेला विगतको अन्यायको प्रसंग

उठाएर विकसित भै सकेको नयाँ सम्बन्धहरूमा बाधा पर्ने त होईन भन्ने प्रश्न उठ्न नसक्ने होइन । यस अर्थमा न्याय र शान्तिलाई परस्पर विरोधी रूपमा हेर्न खोज्नेहरू पनि हुन सक्दछन् । ज्ञातव्य के छ भने विगतका हरेक ज्यादतीहरू न्यायिक प्रक्रिया र क्षतिपूर्तिकै माध्यमबाट टुङ्गिनु पर्छ भन्ने होइन । द्वन्द्वकालमा भएका कतिपय कुराहरू द्वन्द्वका पक्षहरू बीचको सम्वाद र सहमतिबाट टुङ्ग्याउन सकिन्छ । भौतिक निर्माणबाट जनताका असुविधाहरू हटाउन सकिन्छ । तर जब जीउ, ज्यान र सम्पत्तिमा नोक्सानीका घटनाहरू हुन्छन् र मानवीय कानूनको समेत उल्लंघन भएको हुन्छ, त्यसमा घटनाको प्रकृति अनुसार पुनर्स्थापना र क्षतिपूर्तिबाट मात्र सम्बोधित हुन सक्ने कुराहरूमा त्यसै रोहमा र अरुमा अन्य न्यायिक प्रकृयाहरूबाट सम्बोधन गर्नुपर्ने हुन्छ । मानवीय कानूनको उल्लंघन गरी धनजनको क्षति हुन्छ र त्यसको अनदेखा गरियो भने दण्डहीनताको अवस्था बढ्छ वा दण्डहीनता मौलाउँछ । दण्डहीनता भनेको वास्तवमा कानूनी राज्यको विरोधी स्थिति हो । युद्ध वा शान्ति जुन कालमा पनि समाजलाई एकसुत्रमा जोड्ने कानूनी राज्यको केही आधारभूत कुराहरू हुन्छन्, जसको उपेक्षा गरियो भने समाजमा बस्नुको औचित्य नै भत्किन जान्छ । त्यसैले मानव अधिकार सम्बन्धी कानून तथा मानवीय कानूनको कार्यान्वयनमा किंचित पनि लापरवाही गर्नु हुँदैन । वरु मानव अधिकार कानून तथा मानवीय कानूनको उल्लंघनको हरेक

स्थितिलाई कानूनी प्रक्रियामा ल्याई सही निष्कर्षसम्म पुऱ्याउनु पर्दछ र समाजलाई कानूनले दिन सक्ने सुरक्षाको भरोसा दिनै पर्दछ । व्यक्तिको जीउ धनमा नोक्सानी गर्ने वा मानवीय कानूनको चरम उल्लंघन गर्ने आदि कामबाट उत्पन्न उत्तरदायित्वबाट उन्मुक्ति प्रदान गरी घटनालाई राज्यले पटाक्षेप गर्न खोज्यो भने व्यक्ति, परिवार वा समाजमा त्यसबाट पर्ने असर विद्यमान भइरहने हुनाले समाजमा तिनले कुनै न कुनै वखत कुनै न कुनै बहानामा प्रतिक्रियात्मक रूपमा प्रकट हुने सम्भावना राख्दछ । त्यसैले द्वन्द्वका असरहरुको सन्तोषजनक समाधान नगरीकन शान्ति दिगो हुन असम्भव देखिन आउँछ । यसैले पनि संक्रमणकालीन न्यायको सही व्यवस्थापन महत्वपूर्ण देखिन्छ ।

संयुक्त राष्ट्रसंघका महासचिवले कानूनी राज्य र द्वन्द्वकालीन तथा द्वन्द्वोत्तर कालको समाजमा संक्रमणकालीन न्याय सम्बन्धमा सुरक्षा परिषद्मा दिएको प्रतिवेदनमा कानूनी राज्यको सम्बन्धमा व्यक्त गर्नु भएको धारणा यहाँनेर महत्वपूर्ण छ । उहाँले भन्नु भएको छः कानूनी राज्यले शासनका ती सिद्धान्तहरुलाई जनाउँछ, जहाँ राज्य लगायतको सबै व्यक्तिहरु, संस्थाहरु र निकायहरु, चाहे ती सार्वजनिक वा निजी होउन्, सार्वजनिक रूपमा जारी भएका, समान रूपमा लागू गरिएका, स्वतन्त्र रूपमा पुर्पक्ष गरिएका र अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार कानूनका मूल्य र मापदण्डहरु अनुरूप भएका कानूनहरु प्रति जवाफदेही छन् । यसको लागि कानूनको सर्वोच्चताको सिद्धान्तहरु,

समानताको सिद्धान्त, कानून प्रतिको उत्तरदायित्व, कानूनको प्रयोगमा स्वच्छता, शक्तिपृथकीकरण, निर्णयमा सहभागिता, कानूनी सुनिश्चितता र स्वेच्छाचारिता विहितता र कार्यविधिगत एवं कानूनी पारदर्शीता आवश्यक हुन्छन् ।

(It refers to a principle of governance in which all persons, institutions and entities, public and private, including the state itself, are accountable to laws, that are publicly promulgated, equally enforced and independently adjudicated and which are constant with international human right works and standards. It requires, as well, measures to ensure adherence to the principles of supremacy of law, separation of powers, participation in decision making, legal certainty, avoidance of arbitrariness and procedural and legal transparency)

द्वन्द्वरत पक्षहरु बीच वृहत् शान्ति सम्झौता सम्पन्न भए पछि द्वन्द्वकालमा भएका घटनाहरु र तिनका प्रमाणहरु आदि सबैको अभिलेख राख्ने, अनुसन्धान गर्ने, व्यक्ति, परिवार वा राष्ट्रको समग्र क्षतिको आंकलन गर्ने, मूल्यांकन गर्ने र तिनीहरुको सम्बन्धमा मर्मत सम्भार, पुनर्निर्माण, पुनर्स्थापना र न्याय तथा क्षतिपूर्ति गर्नुपर्ने सबै कुराको प्रयोजनको लागि उपयुक्त आयोग/नियोग वा संयन्त्र खडा गरी प्राथमिकता साथ तत्काल कार्य थालनी हुनुपर्ने हो । तर द्वन्द्व समाधानको यो प्रक्रिया अपनाईएको पाईएन । शान्ति

सम्भौता सम्पन्न हुनुलाई नै एउटा छाता समाधानको रूपमा लिएर त्यसैमा सन्तोष मानेको जस्तो देखिन आयो । फलतः द्वन्द्वोत्तर काल पछिको राजनैतिक घटनाक्रम अघि वढे पनि द्वन्द्वकालको घटनावलीको सम्बन्धमा अपेक्षाकृत कम ध्यान गएको देखिन आएको छ ।

प्रस्तुत निवेदनमा गरिएको मागले संक्रमणकालीन न्यायको प्रश्न उठाएको छ । द्वन्द्वकालमा किन निवेदकहरु र निवेदकहरु जस्ता अन्य कतिपयहरुको धनजनको क्षति भयो भनी हेर्न पर्ने गराएको छ । व्यक्तिको धनजनको रक्षा गर्ने कानून, कानून कार्यान्वयनको निकाय र प्रकृया हुँदा हुँदै किन कानून कार्यान्वयनको तहबाट निवेदकहरुको सम्पत्ति वा हकको संरक्षण हुन सकेन ? किन कानूनी प्रक्रियाबाट न्याय खोज्न निवेदकहरु तत्कालै आउन सकेनन् ? किन न्यायमा पहुँच सहज भएन ? के उपरोक्त सबै कुराहरु यथास्थितिमा ठिकै भएर पनि निवेदकहरुले आफ्नो अधिकार परित्याग गरी बसेका हुन् ? के प्रचलित कानूनले ती सबै कुराको सन्तोषजनक समाधान दिन सक्छ ? यस्ता प्रश्नहरुको श्रृंखला लामो हुन सक्छ । यथार्थमा कानूनहरु र तिनको कार्यान्वयनको संभावना दुरुस्त भएको भए वा न्यायमा सहज पहुँचको वातावरण भएको भए कोही पनि सामान्य सुभ्रवुभ्र भएका व्यक्तिले अनावश्यक रूपमा आफ्ना धनजन वा सम्पत्तिको अनधिकृत कब्जाको स्थिति सहन गरेर बस्ने कुराको अनुमान गर्न सकिदैन । द्वन्द्वकालमा अदालतकै भौतिक संरचनासम्म आहत भएको अवस्था

छ, द्वन्द्व प्रभावित कतिपय क्षेत्रमा अदालतका सूचनाको तामेलसम्म गर्न नसक्ने निषेधात्मक अवस्थाहरु विद्यमान थिए, न्यायको मार्गमा आएका कतिपयले धम्कीको कारणले आफ्नो मुद्दा नै छाडी गएको पाईएको थियो भने मुद्दा गर्नुपर्ने कारण उत्पन्न भएर पनि न्यायको मार्गको अवरोध वा असहजता र न्यायको गन्तव्यसम्म पुग्न सकिन्छ भन्ने आँट वा भरोसाको अभावले गर्दा सहेर बस्ने बाध्यता आएको थियो । आफ्नो व्यक्तिगत जीवनको सुरक्षाको खतराको माझबाट आफ्नो हक वा सम्पत्तिको लागि सामान्य अवस्थामा जस्तो खोजविन गर्न अवश्य पनि सहज नभएर नै हुनु पर्छ, गैरकानूनी ढंगले कब्जा गरिएको धनजनको लागि शान्ति सम्भौता पछिको लामो समयसम्म पर्खन परेको । त्यसैले यस्तो प्रश्नमा अत्यन्त परम्परागत र नियमित सोच र प्रकृयाबाटै द्वन्द्वकालीन सबै समस्याको कानूनी उपचार खोजियो भने धेरै हदसम्म हाम्रा समाधानहरु वास्तविक कम र गल्प ज्यादा हुनेछ । त्यसैले पनि संक्रमणकालीन न्यायको अवधारणाको कार्यान्वयन सान्दर्भिक छ भन्न खोजिएको हो ।

२. संक्रमणकालीन न्यायमा द्वन्द्वकालका घटनाहरुको समग्रतामा मूल्यांकन गरी रणनीतिक उपचार गर्ने दृष्टिकोण लिईन्छ, त्यसैले अपराध अनुसन्धान र अभियोजन, सत्य अन्वेषण (Truth Seeking), क्षतिपूर्ति (reparation), संस्थागत सुधार (Institutional reforms), परीक्षण (vetting) लगायतका विविध पक्षहरुमा चरणबद्ध विचार गर्नुपर्ने हुन्छ । ती सबै कामहरुमा चुस्तता वा

प्रभावकारीता सुनिश्चित गर्ने कानूनहरु, शीपहरु र संस्थागत क्षमताहरु विद्यमान हुनु जरुरी छ।

३. द्वन्द्वकालमा भइरहेका मानवीय कानून विरुद्धका वा मानव अधिकार उल्लंघनका गम्भिर कसूरहरु रोक्ने, ती कसूरहरु दोहरिन नदिने, पीडितमा सुरक्षा र आत्मसम्मानको भाव उद्बोधन गराउने, घटनावलीको यथार्थ अभिलेख राख्ने, राष्ट्रिय मेलमिलापको वातावरण बनाउने र कानूनी राज्यको पुनर्स्थापना गर्ने, अनि अन्ततः शान्ति बहालीको मार्गमा योगदान पुऱ्याउने नै संक्रमणकालीन न्यायका मुख्य अभिष्टहरु हुन्।

४. उपरोक्त स्थितिहरु वान्छित छन् भन्ने कुरामा कुनै विमती नहोला, तर ति स्वतः वा सहजै बहाल हुने कुरा भने होइनन्। यसमा न्यायपालिका लगायत राज्यले नै नयाँ शिराबाट सोचेको हुनु अति जरुरी छ। द्वन्द्वपूर्व, द्वन्द्वकालमा वा द्वन्द्वोत्तर कालमा पनि न्यायपालिका र कानून कार्यान्वयनमा निकायहरु विद्यमान नभएका होइनन्। तथापि कानूनी राज्यले अवरोध महसुस नगरेको भए निवेदकहरु र त्यस्तै अनि कतिपयले ठूलो संख्यामा धनजनको क्षति व्यहोर्नु पर्ने थिएन। व्यहोर्नु परे पनि अहिलेसम्म उपचारविहिन भएर बस्नु पर्ने थिएन। त्यसैले हाम्रो कानूनी राज्य सधैं निरापद थियो भन्ने सोच सही नहुन सक्छ, र कानूनी राज्यलाई पूर्ववत् वा यसको सिद्धान्त अनुरूप सही रूपमा राख्न कानूनी राज्यकै पुनर्स्थापना गर्ने हिसावले पनि

संक्रमणकालीन न्यायका चुनौतिहरु उपर उदासिनता प्रदर्शित गर्न मिल्ने देखिन्छ।

५. संक्रमणकालीन अवस्था धेरै जसो पीडादायी हुने गर्दछ। विगतको असुविधा र भविष्यको अनिश्चितता बीच वर्तमान असुरक्षाको भावले संक्रमित हुने गर्दछ। त्यसैले संक्रमणबाट चाँडो मुक्त हुन सबैले प्रयास गरेको हुन्छ। संक्रमणकालमा गरिएका कामहरुको प्रकृतिबाटै संक्रमणकालबाट मुक्ति पाउने वा नपाउने कुरा निर्भर रहने हुनाले संक्रमणकालबाट स्थायित्वको बाटो तय गर्ने हो भने संक्रमणकालको व्यवस्थापन होशियारीपूर्वक गरेको हुनु पर्दछ। संक्रमणकाल आफै वित्ने कुरा नभएकोले यसबाट रुपान्तरित हुनको लागि सही रूपमा सचेत कोशिस पनि हुनु जरुरी छ।

६. द्वन्द्वकालमा विविध प्रकृतिका अन्यायहरु हुने र तिनको समग्र क्षतिको मूल्यांकन नगर्ने र सो वापत समग्र उपचारको योजना पनि नगर्ने हो भने द्वन्द्वबाट शान्तिमा रुपान्तरणको प्रक्रिया प्रभावहीन हुन जाने संभावना रहन्छ। द्वन्द्वकालको अन्यायको उपचारको लागि क्षतिपूर्ति सहितको न्यायको अवधारणालाई कार्यान्वयन गर्न राज्य पक्षले चाहेको देखिएन भने राज्यले जति नै धेरै आश्वासन बाँडे पनि ती खोक्रा महसुस हुने देखिन्छ। यो प्रश्न खास गरेर पीडितको सन्दर्भमा महत्वपूर्ण देखिन्छ। खाडीमा इराकले कुवेत उपर हमला गर्दा भएको क्षति वापत पीडितलाई क्षतिपूर्ति गर्न मात्रै अरबौ डलर बराबरको रकम तिर्नु परेको थियो। विगतको

अन्यायलाई न्यायको मार्गबाट सम्बोधन गर्न राज्यले आफ्नो तर्फबाट आवश्यक श्रोत सहित सक्रिय सहयोग गर्नु अति महत्वपूर्ण छ । उपचारको हक र पीडितको क्षतिपूर्ति सम्बन्धमा एउटा निश्चित मापदण्ड नै बनाई मनासिव क्षतिपूर्तिको व्यवस्था गर्नु र सम्पत्ति फिर्ता गर्नु यस हिसावले महत्वपूर्ण देखिन आउँछ ।

७. प्रस्तुत मुद्दामा निवेदकहरूले उल्लेख गर्नु भएको समस्या सरसरती हेर्दा निवेदकहरूको व्यक्तिगत असुविधाको विषय देखिन आए पनि तिनले द्वन्द्वकालका कथित अकथित धेरै समस्याहरूको प्रतिनिधित्व गर्ने र त्यस्ता सबै परिस्थितिहरूको यथासक्य छिटो छरितो र सन्तोषजनक ढंगले सम्बोधन गर्न वाञ्छनीय हुने हुनाले पनि यस्तो प्रश्नमा राज्य पक्ष वा अन्य पक्ष जसको कारणबाट भए पनि पीडित हुन पुगेका पीडितहरूको अन्यायको बारेमा विस्तृत कार्यक्रम (Comprehensive Programme) बनाउन जरुरी देखिन्छ । यस विषयमा नेपाल सरकारको ध्यानाकर्षण हुनु विशेष रूपले महत्वपूर्ण छ । प्रस्तुत निवेदनमा निवेदकहरूले द्वन्द्वरत गैर राज्य पक्ष अर्थात् तत्कालिन जनयुद्धको आब्हानकर्ता माओवादी पक्षबाट निजहरूका सम्पत्ति लगायतका अनधिकृत कब्जा गरेको भन्ने उल्लेख भएको छ । विपक्षीहरूका लिखित जवाफमा निवेदकहरूको भनाई कपोलकल्पित वा अवास्तविक भनिएको नभै वरु निवेदनका कथनहरू मर्मस्पर्शी भनिएको छ । तर अमुक कुन निवेदकको के कस्तो रिटबाट गैरकानूनी ढंगले सम्पत्तिको अनधिकृत कब्जा गरिएको हो

भनी खुलाएको छैन । निवेदकहरू मध्ये प्रत्येकको के कस्तो सम्पत्ति कब्जा भएको भनी हेर्न त्यस्तो तथ्यको गहिराई सम्म प्रवेश गरेर अन्वेषण गर्नलाई प्रस्तुत निवेदनकै रोहमा रिट जस्तो असाधारण अधिकारक्षेत्रबाट हेर्न सम्भव पनि हुन्न । वस्तुतः द्वन्द्वकालमा यस्ता घटनाहरू समय समयमा र ठाउँ ठाउँमा सामुहिक रूपमा वा वारम्बार घटित भई रहेको हुनाले यो कुनै खास व्यक्तिले निजी तवरले दावी विरोध गरी उपचार माग्ने जस्तो व्यक्तिगत घटनाको रूपमा मात्र हेर्न मिल्ने अवस्थाको पनि देखिन्न । द्वन्द्वकाल भनेको राज्य जस्तो सर्वाधिक ठूलो संगठनले पनि सम्हाल्न नसकेर निश्चित प्रक्रिया र परिस्थितिमा सम्भौताको माध्यमबाट टुङ्गो लगाईएको विषय भएको हुनाले द्वन्द्वबाट पीडित व्यक्ति वा परिवारले निजी तवरले आफ्नो उपचारको खोजवीन गरी पार लगाउन सक्ने अवस्था अशोचनिय देखिन आउँछ । यसैले निवेदकहरूले प्रस्तुत निवेदनमा जस्तो संगठित वा सामुहिक रूपमा माग दावी लिई प्रवेश गर्नु परेको हो भन्ने कुरा छर्लङ्ग छ ।

८. जहाँसम्म निवेदनमा उल्लेखित शान्ति सम्भौताको कार्यान्वयनको मागको कुरा छ, त्यसको समग्र कार्यान्वयनको प्रश्न प्रस्तुत मुद्दाको विषयवस्तु नबनाएको भए पनि शान्ति सम्भौताको जरोमा रहेको द्वन्द्वकालीन गतिविधिको रूपमा निवेदकहरूको घर जग्गा सम्पत्तिको कब्जा भएको देखिन्छ र द्वन्द्वकालमा भएका यस्ता घटनाहरूले सम्पत्तिविहिन हुन पुगेबाट पीडित हुन पुगेका

व्यक्तिहरुले तत् तत् कार्यबाट प्रत्यक्ष रुपमा गाँस वास नै गुमाएको अवस्था देखिन्छ भने परोक्ष रुपमा आत्मसम्मान, सुरक्षाको भाव र उत्पादनशील अवसर र क्षमताहरु गुमाएको देखिन्छ। त्यसैले द्वन्द्वको कारकहरु र तिनको व्यवस्थापनको बृहत्तर परिवेश भित्र प्रस्तुत निवेदनको मागको विषयलाई हेर्नुपर्ने देखिन्छ। यस्तो समस्यालाई राजनैतिक, प्रशासनिक र नैतिक आदि विविध उपायबाट समाधान गर्ने प्रश्नहरु आफ्नो ठाउँमा छन्, तर अदालतको अधिकारक्षेत्र भित्र प्रवेश गरेको यस्तो विषयलाई अदालतले न्याय निरोपणको पद्धति भित्र कसरी हेर्न सक्छ भन्ने प्रश्न अदालत समक्ष छ।

९. यस अदालत समक्ष निवेदकहरु प्रवेश गर्दा संविधानको धारा १२(१), (२), (३) (ड), (च), १३, १९(१), (२), १६६(३) को अनुसूची ४ र ऐ. को दफा ५.१.८ को हक हनन् भएको भन्ने आधारमा धारा ३२ र धारा १०७ बमोजिम आदेश जारी गरी पाउन माग गरी आएको देखिन्छ। सो रोहमा विचार गर्दा निवेदकका निर्विवाद सम्पत्तिहरु निवेदकहरुले कानून बमोजिम भोग विक्री व्यवहार वा चलन गर्न सक्ने सम्पत्तिहरु हुन्। त्यस्तो सम्पत्तिको संरक्षण गर्नु राज्यको पहिलो कर्तव्य हुन आउँछ भने व्यक्तिको मौलिक वा कानूनी हकमा हस्तक्षेप नगरी प्रयोग वा प्रचलन गर्न बाधा नदिनु अरुको कर्तव्य हुन्छ। द्वन्द्वको कारणहरु जे भए पनि व्यक्तिको जीउ, ज्यान र सम्पत्तिको हक अनुल्लङ्घनीय रहन्छन्। द्वन्द्व चर्किएको कारणले मात्रै कसैको वैयक्तिक वा साम्पत्तिक

हकमा हस्तक्षेप वा उल्लङ्घन गरेको कार्यले वैधता प्राप्त गर्न सक्दैन। द्वन्द्वको सिलसिलामा गरिएको भए पनि कानून प्रदत्त हक हननको हरेक कार्य गैरकानूनी नै मानिन्छ।

१०. निवेदनमा उल्लेखित विषयमा द्वन्द्वोत्तर कालमा अझ भनौ शान्ति सम्झौता सम्पन्न भई नयाँ अन्तरिम संविधानको कार्यान्वयन भएको अवस्थामा आई पुगदासम्म पनि द्वन्द्वकालमा अनधिकृत रुपमा कब्जा गरिएको सम्पत्ति निरन्तर रुपमा कब्जा कै अवस्थामा रही रहन दिएको पाईन्छ। यसबाट केवल त्यस सम्पत्तिको उपभोगमा मात्रै बाधा उत्पन्न भएको नभै त्यसको विविध प्रयोग वा लाभको उपभोगमा समेत व्यवधान भई रहेको देखिन्छ। यस्तो वञ्चनाको स्थितिबाट निरन्तर नोक्सानीको स्थिति सिर्जना हुने हुनाले त्यस्तो अवस्थामा न्यायलाई यथेष्ट र प्रभावकारी बनाउन निरन्तरको क्षतिलाई पनि सम्बोधन गरी सम्पत्ति फिर्ता गर्नुपर्ने र पछिसम्म पनि त्यस्तो घटना दोहोरिन नदिने स्थायी समाधानको बाटो अख्तियार गर्नुपर्ने देखिन आउँछ।

११. अब यस्तो दायित्व यथार्थमा कसको हो भन्ने प्रमुख प्रश्न उपस्थित हुन आएको देखिन्छ। निवेदकहरुले मूलतः सम्पत्तिको हक सम्बन्धी धारा १९ समेतको आधारमा दावी गरेको भए पनि शान्ति सम्झौताका बुँदा पनि प्रसंगवश उल्लेख गरेको देखिन्छ। अदालतले निवेदकहरुको मौलिक हकहरुको प्रचलन गर्ने सिलसिलामा नै यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्र अन्तर्गत विचार गर्न सक्ने हो। जहाँसम्म

शान्ति सम्झौताको न्यायिक कार्यान्वयनको कुरा छ, शान्ति सम्झौताका व्यवस्थाहरु स्वयं हकको श्रोत नभएकोले र जनताको मौलिक एवं कानूनी हक माथि उक्त सम्झौताले बन्देज लगाउन समेत नसक्ने हुनाले शान्ति सम्झौताको अन्तरवस्तुलाई नै हक स्वरुप ग्रहण गरेर तिनको प्रचलनको लागि अदालतको साधारण वा असाधारण अधिकारक्षेत्र गुहार्न मिल्ने देखिन्छ । यथार्थमा उक्त शान्ति सम्झौताले कोरेको द्वन्द्व समाधान र शान्तिको संस्थागत विकासको वृहत्त संरचनालाई द्वन्द्वोत्तर कालमा राज्यले निर्वहन गर्नुपर्ने सहमतिको दस्तावेजको रुपमा लिन भने नमिल्ने देखिन्छ । त्यसैले संविधान अन्तर्गत स्थापित हकहरुको प्रयोग वा प्रचलनमा शान्ति सम्झौताले पनि प्रतिवद्धता जाहेर गरेको हुँदा हक प्रचलन गराउने प्रयोजनको लागि आनुषांगिक रुपमा अदालतले शान्ति सम्झौतामा अभिव्यक्त मूल्य वा मान्यताको सम्बन्धमा प्रासंगिक रुपमा राज्यको ध्यानाकर्षण गराउन नमिल्ने देखिन्छ ।

१२. हाम्रो संविधानले सम्पत्तिलाई मौलिक हकको रुपमा सम्मानजनक र प्रभावकारी स्थान दिएको हुनाले कानून बमोजिम अधिग्रहण गरेको अवस्थामा बाहेक सम्पत्तिको गैरकानूनी कब्जालाई वैध ठहराउने कुनै पनि राजनैतिक वा अन्य चेष्टा मान्य हुन सक्दैन । संविधानको आधारभूत सिद्धान्तको रुपमा स्वीकृत सम्पत्तिको हक सहितको मौलिक हक, कानूनी राज्य र उत्तरदायी सरकारका सिद्धान्तहरु विपरीत सम्पत्तिको वास्तविक धनीलाई सम्पत्तिको उपभोग गर्न

वा हक हस्तान्तरण गर्न नदिनु भनेको संविधानिक राज्यको मौलिक आधारमा नै प्रहार गर्नु जस्तो हो । संविधान विपरीतको यस्तो शोच वा व्यवहार कायम रहन दिने हो भने कुनै संविधान बनाउनु वा त्यसमा कानूनी राज्य, स्वतन्त्र न्यायपालिका, मौलिक अधिकार आदिको व्यवस्था गर्नुको कुनै अर्थ रहँदैन ।

१३. जहाँसम्म निवेदकहरुको घर जग्गा वा सम्पत्तिको अनधिकृत कब्जा राज्य वा सरकारले गरेको होइन वा द्वन्द्वका अन्य पक्षले गरेको हो भन्ने प्रश्न छ, राज्य वा सरकारको प्रमुख कर्तव्य भनेकै जनताको जीउ धनको संरक्षण गर्ने र देशको सीमा सुरक्षा गर्ने हो । त्यसको अतिरिक्त समाजमा शान्ति र अमन चैन कायम गरी जनतालाई आफ्नो संभाव्यता अनुसार विकासको अधिकार उपभोग गर्न पूर्वाधारहरु विकसित गरी आवश्यक वातावरण जुटाई दिनु हो र सामाजिक शान्ति र सामाजिक न्यायको प्रत्याभूति दिनु हो । यसरी हेरेको खण्डमा राज्य वा सरकार स्वयंले कुनै खास व्यक्तिको कुनै खास सम्पत्तिको हस्तक्षेप नगरेको भन्नेसम्म कुराले राज्यको उत्तरदायित्व पूरा भएको मानिन सक्दैन । राज्य स्वयंले जनताको हक अधिकारको उल्लंघन गर्न नहुने कुराहरु छँदैछन् । प्रस्तुत निवेदनमा उल्लेख भएको जस्तो परिस्थितिमा यथार्थमा राज्यले कसको के कस्तो हकको गैरकानूनी उल्लंघन गर्‍यो भन्ने आधारमा उत्तरदायित्व किटान गर्ने नभै जनताको हक अधिकारको रक्षाको लागि राज्य सकारात्मक रुपमा सफल भयो वा

भएन भनी उसको उत्तरदायित्व निर्वहनको मूल्यांकन गर्नुपर्ने हुन आउँछ ।

१४. यदि कानून प्रदत्त हकको उपभोग वा प्रचलनमा आई परेको व्यवधान हटाउन सरकार आम रूपमा असफल भएको छ भने सरकारले आफ्नो उत्तरदायित्व पूरा गर्न नसकेको भनी मान्न सिद्धान्ततः करै लाग्दछ । सम्पत्तिको हक सामान्यतया व्यक्तिगत हकको विषय हो, तर धेरै व्यक्तिहरु वा समुदायको हकलाई असर पार्ने गरी हक उल्लंघनको घटना दोहोरिने तर तिनको निवारणको लागि राज्यले मुकःदर्शकको रूपमा प्रभावहिन उपस्थिति मात्रै देखाई रहन्छ वा ठोस र प्रभावकारी उपाय गर्न सक्दैन भने त्यस्तो राज्य आधारभूत रूपमा आफ्नो दायित्वबाट च्युत भएको मानिन्छ । त्यसैले ठूलो संख्यामा वा सामुदायिक रूपमा सम्पत्तिको वा व्यक्तिगत स्वतन्त्रताको हकको उल्लंघन भई रहन्छ भने राज्यले हस्तक्षेपकारी भूमिका निर्वाह गरी कानूनको कार्यान्वयन गरी स्थितिलाई सामान्य बनाउनु उसको अनिवार्य कर्तव्य हुन्छ । यदि यस्तो कार्यमा चुक्दछ र हकमा धनीहरुले हकको प्रचलन वा उपभोगको लागि अदालतमा संवैधानिक उपचारको लागि प्रवेश गर्दछन् भने संविधानको अधीनमा उपलब्ध सबै उपायहरुद्वारा जनताको हक संरक्षणार्थ राज्यलाई दायित्व निर्वहन गर्न बन्धनकारी आदेश गर्नु अदालतको पनि अनिवार्य कर्तव्य हुन आउँछ । अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार कानून अन्तर्गत विकसित मानव अधिकार विधिशास्त्रमा केवल सार्वजनिक निकाय वा

अधिकारीले गरेको मानव अधिकारको उल्लंघनको विषयलाई मात्रै नसमेटी निजी जीवन भित्र पनि राज्य बाहेक अरु कसैबाट व्यक्ति वा समुदायको हकको उल्लंघन हुनबाट बचाउने प्रत्याभूति दिन राज्य असफल हुन्छ र परिणाम स्वरूप जनताको हक संरक्षित हुँदैन भने मानव अधिकार कानूनको उल्लंघन मानिने र अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार कानूनको दृष्टिमा राज्य उत्तरदायी हुने भनी परिभाषित गर्ने गरेको पाईन्छ ।

१५. विद्यमान अवस्थामा शान्ति सम्भौताको तत्कालिन गैर सरकारी पक्ष स्वयं सरकारमा संलग्न भएको र वर्तमान अवस्थामा सरकारको नेतृत्व समेत गरेको अवस्था छ । मन्त्रपरिषद्को नेतृत्व गरेको नाताले माथि नै उल्लेख भए भै संविधानमा उल्लेखित सबै हकहरुको सम्मान गर्ने र प्रचलनको प्रत्याभूति दिने दायित्व उस माथि छ । यस्तो दोहोरो भूमिकामा पुगेको अवस्थामा वर्तमान सरकार अझ वढी संवेदनशील र उत्तरदायी हुनुपर्ने हुनाले द्वन्द्वको एउटा पक्ष भएको नाताले र सरकारको अंग भएको नाताले निवेदकहरुले उल्लेख गरे भै कब्जा सम्पत्ति फिर्ता दिनु र दिलाउनु उसको कर्तव्य देखिन आउँछ ।

१६. निष्कर्षमा, निवेदकहरुको माग संविधान एवं कानूनमा आधारित देखिएको र तिनीहरुको सम्पत्तिको हकको सम्मान गर्नु राज्यको हरेक अंगको दायित्व हुने भै तिनको संरक्षण गरी प्रचलन गराउने कुरामा राज्यको नै प्रमुख भूमिका हुने हुनाले द्वन्द्वकाल देखि शान्ति सम्भौता सम्पन्न भै नयाँ अन्तरिम

संविधान जारी भै कार्यान्वयन भएको र सो को नेतृत्व स्वयं तत्कालिन द्वन्द्वरत पक्ष माओवादी दलले नै गरेको अवस्थासम्म आई पुग्दा पनि सम्पत्तिका वास्तविक हकवालालाई वञ्चित र वर्जित गरी अनधिकृत कब्जा गरी राखेको सम्पत्ति वैध हकवालालाई फिर्ता नदिईनु, नदिलाउनु वा दिन नसक्नु संविधान र कानूनको दृष्टिमा आपत्तिजनक कार्य भन्नु पर्ने हुन आयो । वर्षौंसम्म घर जग्गा र सम्पत्तिमा समेत अनधिकृत कब्जा गरिएबाट सम्पत्तिको हकवालालाई गुणात्मक जीवन जिउने हक समेत प्रभावित भएको र त्यसबाट भएको वा हुने क्षति निरन्तर खालको भएकोले त्यस्तो स्थितिको अविलम्ब अन्त्य हुनु जरुरी देखिन आयो । द्वन्द्वकालमा सम्पत्ति कब्जा लगायतको मौलिक एवं मानव अधिकार उल्लंघनका घटनाहरू लगायतको संक्रमणकालीन न्यायका समस्याहरू बारे खास संयन्त्र एवं कार्यक्रम मार्फत सम्बोधन गर्नुपर्ने आवश्यकता तर्फ नेपाल सरकारको ध्यानाकर्षण हुनुपर्ने देखियो ।

१७. निवेदकहरूले निजहरूको सम्पत्तिको अनधिकृत कब्जा छुटाई हालसम्मको क्षतिपूर्ति सहित सम्पत्ति फिर्ता पाउन माग गरेकोले सो गर्नु अघि निवेदकहरूको खास खास सम्पत्तिको दर्ता श्रेस्ता र भोग तथा तिनको आय उपार्जनको समीक्षा गरी क्षति समेतको आंकलन गरी निरोपण गर्नुपर्ने स्थिति देखिन आयो ।

१८. सो प्रयोजनको लागि निवेदकहरू रहेको तथा निवेदकहरूको जस्तो सम्पत्ति कब्जाको समस्या भएको जिल्लाहरूमा पीडित समुदायको प्रतिनिधी र कानून

कार्यान्वयन निकायको प्रतिनिधि एवं राजनैतिक व्यक्तिहरू समेत समावेश भएको वढीमा पाँच सदस्यीय जिल्ला स्तरीय सम्पत्ति फिर्ता सम्बन्धी समिति गठन गरी सो समिति मार्फत माथि उल्लेखित प्रक्रिया पूरा गरी कब्जा भएको सम्पत्ति फिर्ता गर्नु गराउनु तथा कब्जा भए देखि हालसम्म कब्जा भएको सम्पत्तिमा भएको हानी नोक्सानी वा ह्रास तथा कब्जा भएको सम्पत्तिबाट आय हुनेमा सो आयमा भएको हालसम्मको नोक्सानीको मूल्यांकन गरी सो नोक्सानीको क्षतिपूर्ति समेत यो आदेश प्राप्त भएको मितिले ३ महिना भित्र निवेदकको माग बमोजिम सम्पत्तिको वास्तविक धनी व्यक्तिहरूलाई फिर्ता दिनु, दिलाउनु र सम्पत्ति कब्जाको कारण भएको क्षतिबाट पीडित हुन पुगेकालाई राहत पुऱ्याउन क्षतिपूर्तिको लागि एउटा कोष खडा गर्नु भनी विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय समेतको नाउँमा नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १०७(२) बमोजिम परमादेशको आदेश जारी गरी दिएको छ । सो को सूचना महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय मार्फत विपक्षीहरूलाई समेत लेखी पठाउनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.मीनवहादुर रायमाभी

इति संबत् २०६५ साल पौष २३ गते रोज ४ शुभम् ....

इजलास अधिकृत (उप-सचिव) कविप्रसाद न्यौपाने

निर्णय नं. ८००३

ने.का.प. २०६५

सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री मीनबहादुर रायमाभी
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
संवत् २०६९ सालको फौ.पु.नं. ३३०२
आदेश मिति: २०६५।९।२९।३

विषय: मुद्दा फिर्ता सम्बन्धमा ।

पुनरावेदक वादी: पवनकुमार पटेलको जाहेरीले
नेपाल सरकार

विरुद्ध

प्रत्यर्थी प्रतिवादी: जिल्ला रौतहट, पिपरिहा
गा.वि.स वडा नं. २ (प) बस्ने
गगनदेव राय यादव भन्ने गगन राय
यादव समेत

- कानून र संविधानको मनसाय जुनसुकै मुद्दा फिर्ता लिन हुन्छ भन्ने होइन र सरकारको उद्देश्य दण्डहिन्तालाई प्रोत्साहन दिनु पनि होइन । गम्भिर प्रकृतिका मानवीय कानून उल्लंघन भएका मुद्दाहरूमा समेत विषयवस्तुको गंभिरता नहेरी सरकारले फिर्ता गर्दै जाने र अदालतले पनि औचित्य तर्फ नहेर्ने हो भने जनताको जीउ धनको संरक्षण गर्ने सरकारको उत्तरदायित्व तथा जवाफदेहीपनको अभाव हुन गई कानूनी राज्यको अस्तित्व मै प्रश्न उठ्ने ।

- राजनैतिक व्यवस्था वा सरकार परिवर्तन हुँदा जनताको बाँच्न पाउने स्थापित मौलिक हक अधिकारको उपभोगलाई अन्यथा रूपमा प्रभावित गर्न दिन मिल्ने अवस्था आए संविधान र कानून बमोजिम अदालतले जनताको हक अधिकारको संरक्षण गर्ने कुरामा पछि हट्न नहुने ।

(प्रकरण नं.३)

- अदालतले संविधान र कानूनमा रहेको व्यवस्थालाई कानून र न्यायको मान्य सिद्धान्तको आधारमा विवेचना गरी निक्कैलमा पुग्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं.५)

- कानून र न्यायको मापदण्डको अधिनमा रहेर मुद्दा फिर्ता दिनुपर्ने, अत्यन्त गम्भिर कारणले मुद्दा फिर्ता लिनुपर्ने भएको तर न्यायमा असर नपर्ने उपयुक्त अवस्थामा फिर्ताको माग भएमा अनधिकृत हस्तक्षेप गर्ने नीति अदालतको नहुने ।
- मुद्दा फिर्ता माग गर्ने अधिकार भनेर जस्तोसुकै मुद्दामा पनि माग गर्ने र जहिले पनि वा जस्तोमा पनि मुद्दा फिर्ता दिने कुरा अदालतलाई सुम्पिएको न्यायिक अधिकार सुहाउँदो नहुने, अदालतले यथार्थमा न्यायको संरक्षक बन्नु पर्ने ।
- आफ्नो बचाउ गर्न नसकी अपराधबाट पीडित भएको व्यक्तिको अधिकारको संरक्षणबाट नै समाजमा

न्यायको प्रत्याभूति दिने हुनाले यस्तो प्रश्नलाई संवेदनशील भएर हेर्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं.६)

- अभियोग पत्र दायर भएदेखि फैसला र त्यसको परिणामलाई अनदेखा गरी फिर्ता माग गरिएको मुद्दा फिर्ता माग गर्ने अधिकार अन्तर्गत भएको फैसला दण्ड जरिवानालाई शुन्य बनाउन सक्ने अधिकार समावेश भएको भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.८)

पुनरावेदक वादी तर्फबाट: विद्वान नायव महान्यायाधिवक्ता श्री टिकाबहादुर हमाल

प्रत्यर्था प्रतिवादी तर्फबाट:

अवलम्बित नजीर:

मुद्दा:- कर्तव्यज्यान ।

आदेश

नियम बमोजिम दैनिक मुद्दा पेशी सूचीमा चढी मुद्दा फिर्ताको लागि पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान नायव महान्यायाधिवक्ता श्री टिकाबहादुर हमालले छोरा शम्भु पटेललाई २०५६।१०।९ गते सांभ ७ बजेको समयमा गोली हानी अभियुक्तहरु भागेको भनी मृतकको आमाबाट ज्यानमार्ने उद्योगमा २०५६।१०।१० मा हुलिया जाहेरी परेको, २०५६।१०।१४ मा गगनदेव राय यादव समेतका व्यक्तिहरु उपर ज्यान मार्ने उद्योगमा

दोश्रो जाहेरी परेको र उपचारको क्रममा पीडित शम्भु पटेलको २०५६।१०।२१ मा मृत्यु भएको भनी पुनः पवन कुमारको २०५६।१०।२२ मा कर्तव्य ज्यान मुद्दाको विषयमा जाहेरी परेको अवस्था छ । नेपाल सरकार तर्फबाट २०६५।८।२ मा मुद्दा फिर्ता माग गरी प्रेषित पत्र र मन्त्रिपरिषदको निर्णय प्रति समेतमा मुद्दा फिर्ताको औचित्य र कारण खुलाइएको नदेखिएको भनी यस अदालतबाट २०६५।८।५ मा आदेश भएकोमा मुद्दा फिर्ता लिनु पर्ने कारणमा प्रतिवादीहरुलाई माओवादी जनयुद्धको क्रममा राजनैतिक प्रतिशोधका कारण मुद्दा लगाइएको स्थिति र नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १६६ (३) सँग सम्बन्धित अनुसूची ४ मा उल्लेख भएको विस्तृत शान्ति सम्झौताको बुदा नं. ५.२.७ को आधारमा नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषदबाट २०६५।९।२ मा निर्णय भएको छ । सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २९ बमोजिम मुद्दा फिर्ता हुनसक्ने व्यवस्था रहेको र माओवादी कार्यकर्ता भनी मुद्दा फिर्ताको औचित्य समेत उल्लेख गरी निर्णय भएको अवस्था छ । राजतन्त्रको समाप्ति पछि गणतन्त्र स्थापना भै राज्य व्यवस्था संचालन प्रणाली नै परिवर्तन भै सकेको अवस्था छ । मुद्दा फिर्ता भएको स्थितिमा प्रतिवादीहरु उपर भएको सजाय वा जरिवाना सरकारको तर्फबाट मिनाहा हुने अवस्था छ । मुद्दा फिर्ता सम्बन्धमा भएको कानूनी व्यवस्था अनुसार पुनरावेदनको अवस्थामा मुद्दा फिर्ता लिन नमिल्ने भन्ने नभई अदालतको मञ्जुरीले

फिर्ता लिन सकिने अवस्था छ भन्ने समेत व्यहोराको बहस गर्नुभयो ।

विद्वान नायव महान्यायाधिवक्ताको उपर्युक्त बहस सुनी मुद्दा फिर्ता सम्बन्धमा आज निर्णय सुनाउन तारेख तोकिएको प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल तथा मुद्दा फिर्ता सम्बन्धमा प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालयको मिसिल संलग्न निर्णयको प्रतिलिपि एवं महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयबाट मुद्दा फिर्ता सम्बन्धमा प्रेषित पत्र समेत अध्ययन गरियो ।

प्रतिवादी मध्ये मृतकलाई गोली प्रहार गर्ने गगन देव राय यादव भन्ने गगन राय यादवलाई ज्यान सम्बन्धी महलको १ नं. को कसूरमा ऐ.को १३ (१) नं. र योजना बनाई बचन दिई पठाउने प्रतिवादीहरु अब्दुल कलाम आजाद, भोलाप्रसाद पटेल, जय प्रकाश कौशल, शेख अब्दुल्लाह, मो. मोइद आलम समेतका पाँच जनालाई सोही महलको १३(४) नं. बमोजिमको सजायको अभियोग मागदावी लिइएकोमा प्रतिवादी मध्येका गगनदेव यादवलाई अभियोग दावी बमोजिम ज्यान सम्बन्धी महलको १३(१) नं. बमोजिम सर्वश्व सहित जन्मकैद हुने र प्रतिवादी मो.मोइद आलमलाई ऐ.को १७(३) नं. बमोजिम कैद महिना ६(छ) तथा प्रतिवादीहरु अब्दुल कलाम आजाद, जय प्रकाश कौशल, शेख अब्दुल्लाह र भोलाप्रसाद पटेललाई सफाई दिने ठहर्‍याई २०६०।१।२९ मा रौतहट जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला पुनरावेदन अदालत हेटौडाबाट सदर गरी प्रतिवादी गगन देवको हकमा अ.वं. १८८ नं. बमोजिम १० (दश) वर्ष कैदको राय उल्लेख गरी २०६१।४।२५ मा फैसला भएको

देखियो । सो फैसला उपर प्रतिवादी गगन देवको हकमा अ.वं.१८८ नं. बमोजिमको रायमा चित्त नबुझेको भनी र अन्य प्रतिवादीहरुको हकमा अभियोग मागदावी बमोजिम सजाय हुनु पर्ने जिकिर लिई वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट छ जना प्रतिवादीहरु उपर तथा सो फैसला उपर चित्त नबुझी प्रतिवादी मोहमद मोइद आलम र गगनदेव राय भन्ने गगन राय यादवको छुट्टाछुट्टै पुनरावेदन परेको देखियो ।

कानून न्याय तथा संविधानसभा व्यवस्था मन्त्रालयको मिति २०६१।८।२५ को पत्रलाई दृष्टिगत गरी वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी रौतहट जिल्ला पिपरिहा परोहा गा.वि.स वडा नं. २ घर भएका गगनदेव राय यादव समेत छ जना प्रतिवादी भएको माओवादी जनयुद्धको क्रममा राजनैतिक प्रतिशोधका कारण रौतहट जिल्ला अदालतमा कर्तव्य ज्यान मुद्दा दर्ता भई रौतहट जिल्ला अदालतबाट र पुनरावेदन अदालत हेटौडाबाट समेत फैसला भई पुनरावेदनको रूपमा सर्वोच्च अदालतमा विचाराधीन रहेको प्रस्तुत मुद्दा फिर्ता लिनु पर्ने कारणमा यी प्रतिवादीहरुलाई माओवादी जनयुद्धको क्रममा राजनैतिक प्रतिशोधका कारण मुद्दा लगाइएकोले नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा १६६ को उपधारा (३) सँग सम्बन्धित अनुसूची ४ मा उल्लेख भएको विस्तृत शान्ति सम्झौताको बुँदा नं. ५.२.७ बमोजिमको आधारबाट उल्लेखित मुद्दाका सबै प्रतिवादीहरुको मुद्दा फिर्ता लिनु पर्ने भएकोले सोही बमोजिमको व्यहोरा महान्यायाधिवक्ता

मार्फत सर्वोच्च अदालतमा अनुरोध गर्ने भन्ने प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद कार्यालयबाट २०६५।१।२ मा निर्णय भएको मिसिल संलग्न प्रतिलिपिबाट देखियो । सोही पत्र बमोजिमको व्यहोरा उल्लेख गरी मुद्दा फिर्ता लिने सम्बन्धमा महान्यायाधिवक्ताद्वारा हस्ताक्षरित सर्वोच्च अदालतलाई २०६५।१।४ को पत्रबाट अनुरोध गरेको देखिन्छ ।

सरकारी मुद्दा फिर्ता लिने वा मिलापत्र गर्ने सम्बन्धमा सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २९(१) मा प्रचलित कानून बमोजिम नेपाल सरकार वादी भै हेरिने वा नेपाल सरकारको तर्फबाट चलाइएको वा नेपाल सरकार उपर परेको मुद्दा मामिला नेपाल सरकारको आदेश भएमा सरकारी वकीलले अरु पक्षको सहमतिले त्यस्तो मुद्दा मिलापत्र गर्ने वा अदालतको मञ्जुरीले त्यस्तो मुद्दामध्ये नेपाल सरकार वादी भएको फौजदारी मुद्दा फिर्ता लिन हुन्छ र सो भएमा देहायका कुरामा देहाय बमोजिम हुनेछ ।

- (क) मुद्दामा मिलापत्र गरेकोमा कसैलाई बक्सौनी लाग्ने छैन ।
- (ख) मुद्दा फिर्ता लिएकोमा फौजदारी अभियोग वा सरकारी दावी समाप्त भई प्रतिवादीले फुसत पाउँछ ।

(२) उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भएतापनि कुनै गैरसरकारी व्यक्तिको सम्पत्ति सम्बन्धी कुरामा असर पर्ने रहेछ भने त्यस्तो मुद्दा यस दफा बमोजिम अदालतबाट

फिर्ता लिन दिन हुँदैन भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको देखियो ।

२. प्रतिवादीहरुलाई माओवादी जनयुद्धको क्रममा राजनैतिक प्रतिशोधका कारण मुद्दा लगाइएकाले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १६६ को उपधारा (३) सँग सम्बन्धित अनुसूची ४ मा उल्लेख भएको “विस्तृत शान्ति सम्भौता” को वुँदा नं. ५.२.७ बमोजिमको आधारबाट मुद्दा फिर्ता लिनु पर्ने भएको भन्ने प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालयको निर्णय व्यहोरा देखिन्छ । प्रतिवादीहरुलाई माओवादी जनयुद्धको क्रममा राजनैतिक प्रतिशोधको कारणले मुद्दा लगाइएको भन्ने भए पनि जाहेरी दरखास्त व्यहोरा, अनुसन्धान तथा प्रतिवादीहरु स्वयम्को वयान व्यहोरामा समेत निर्णयमा उल्लेख गरे जस्तो राजनैतिक प्रतिशोधका आधारमा मुद्दा चलाएको भन्ने कुरा कहिं कतै उल्लेख गरेको देखिएन । मिसिलमा रहेको तथ्यबाट प्रस्तुत वारदात राजनैतिक कारणबाट सृजित भएको बस्तुनिष्ठ रूपमा पुष्टि नभएको अवस्था कानून र संविधानले गरेको व्यवस्था उल्लेख भएकै आधारमा त्यस्तो औचित्य पुष्टि भएको मान्न मिल्ने हुँदैन । वारदात स्थापित भइसकेको तथा पीडितको मृत्यु भै सकेको तथ्यमा सरकारी पक्ष स्वयम् सन्तुष्ट भै मुद्दा चलाइएको र आफ्नो माग बमोजिमको सजाय नभएको भन्ने आधारमा यस अदालत समक्ष समेत पुनरावेदन परेको अवस्था छ । यस्तो अवस्थामा सरकारी पक्षबाट प्रेषित अभियोग व्यहोरा पूर्णतः भुङ्गा हो भने यी

प्रतिवादीहरूलाई भुट्टा पोल उजुर गरे वापत सरकारले क्षतिपूर्ति गर्नुपर्ने अवस्था आउन सक्छ । स्वभाविक रूपमा पीडितको मृत्यु भएको हो भने सरकारको तर्फबाट प्रतिवादीहरूलाई थुनामा राखे वापत के कस्तो क्षतिपूर्ति दिन सक्ने अवस्था रहन्छ वा रहँदैन ? वारदात घटित भएको तर अभियोग मात्रै गलत ढंगले लगाएको भए घटना वारदातको सम्बन्धमा नयाँ अनुसन्धान गर्ने हो वा यत्तिकै छोडिदिने हो ? जाहेरी व्यहोरा एवं अभियोग दावी अनुसार नभै मृतकको मृत्यु नै भुट्टा वा बनावटी हो भने नभएको वारदात सिर्जना गरी मुद्दा चलाउन मिल्छ वा मिल्दैन ? त्यस्तो मुद्दा चलाउनेको उत्तरदायित्व के हुन्छ ? अदालतबाट निर्णय भै कसूर कायम भएकोमा प्रतिवादीहरूलाई भई सकेको सजाय कट्टा गर्न सकिने वा नसकिने कानूनी आधार के हो ? मृतकको मृत्यु कर्तव्यबाट भएको हो भन्ने सम्बन्धमा सरकार उदासिन रही त्यतिकै छोड्न मिल्ने नमिल्ने के हो ? प्रस्तुत मुद्दा फिर्ता सम्बन्धमा यस्ता यक्ष प्रश्नहरू पनि अनुत्तरित भएको देखिन्छ । मुद्दा फिर्ता लिने निर्णय गर्दा निर्णयकर्ताले उल्लेखित प्रश्नहरू तथा त्यसको तत्कालिन एवम् दीर्घकालीन असरको समग्र मूल्याङ्कन गर्नु पर्ने हुन्छ । उपरोक्त प्रश्नहरूको सन्तोषजनक समाधान सहित वादीले अदालत समक्ष आएको हुनुपर्छ ।

३. मुद्दा फिर्ता लिनुपर्ने उचित कारण भई फिर्ता माग्न आएको अवस्थामा मात्र अदालत सन्तुष्ट भए मञ्जुरी दिन सक्ने भन्ने सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को

दफा २९(१) को मनसाय देखिन्छ । यो मुद्दामा प्रतिवादीहरूलाई त्यस्तो राजनैतिक प्रतिशोधको कारण वा वैचारिक आस्थाको कारण मुद्दा चलाईएको भन्ने मिसिलबाट देखिएको छैन । आफूलाई भएको सजाय मिलेको छैन, आफू निर्दोष रहेको कारण न्यायको रोहमा इन्साफ पाउनु पर्छ भन्ने जिकिर लिई यस अदालतमा प्रतिवादी मध्येका मोहमद मोईद आलम समेतले पुनरावेदन पनि गरेको देखिन्छ । त्यस्तो प्रतिवादीको हकमा सरकारले मुद्दा फिर्ता लिने निर्णय गरेकै आधारमा अदालतले मञ्जुरी दिएको अवस्थामा प्रतिवादीले अभियोग दावीबाट सफाई पाउने अवस्था रहेछ भने पनि न्यायको टुङ्गेमा पुऱ्याउन नसक्ने अवस्था आउँछ । त्यसको अतिरिक्त फिर्ता माग गरिएका प्रतिवादी गगनदेव समेतका हकमा जिल्ला अदालत तथा पुनरावेदन अदालतबाट सजाय तथा जरिवाना भएको पाईन्छ, त्यस्तो सजायको परिणाम के हुने भन्ने प्रश्न उठ्छ । यथार्थमा मुद्दाको रोहमा कसूर कायम भै सजाय समेत भएको रहेछ भने त्यस्तो मुद्दा तथा सजायको सम्बन्धमा परेको पुनरावेदन फिर्ता लिँदामा त्यस्तो सजायको परिणाम स्वतः शुन्य हुने पनि होइन । मुद्दा चली निर्णय भई प्रतिवादी समेतको पुनरावेदन परी मुद्दा अदालतको विचाराधीन अवस्थामा केही नभए सरह मानी शुरु अवस्थाको मुद्दा फिर्ता लिए जस्तो गरी फिर्ता माग गर्न र सो बमोजिम फिर्ता दिन समेत उपयुक्त देखिन्छ । कानून र संविधानको मनसाय जुनसुकै मुद्दा फिर्ता लिन हुन्छ भन्ने होइन र सरकारको उद्देश्य दण्डहिन्ततालाई

प्रोत्साहन दिनु पनि होइन । गम्भिर प्रकृतिका मानवीय कानून उल्लंघन भएका मुद्दाहरुमा समेत विषयवस्तुको गंभिरता नहेरी सरकारले फिर्ता गर्दै जाने र अदालतले पनि औचित्य तर्फ नहेर्ने हो भने जनताको जीउ धनको संरक्षण गर्ने सरकारको उत्तरदायित्व तथा जवाफदेहीपनको अभाव हुन गई कानूनी राज्यको अस्तित्व मै प्रश्न उठ्ने र जनता र सरकार बीचको सम्बन्ध चिसिन सक्ने अवस्था तर्फ सरकार सचेत रहनुपर्ने हुन्छ । वस्तुतः राजनैतिक व्यवस्था वा सरकार परिवर्तन हुँदा जनताको बाँच्न पाउने स्थापित मौलिक हक अधिकारको उपभोगलाई अन्यथा रूपमा प्रभावित गर्न दिन मिल्ने देखिदैन । त्यस्तो अवस्था आए संविधान र कानून बमोजिम अदालतले जनताको हक अधिकारको संरक्षण गर्ने कुरामा पछि हट्नु पनि हुँदैन ।

४. उपरोक्त पृष्ठभूमिमा विचार गर्दा, सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २९ को कानूनी व्यवस्थामा मुद्दा फिर्ता सम्बन्धमा अदालतको मञ्जुरी आवश्यक पर्ने उल्लेख भएको वाक्यांशले मुद्दा फिर्ताको औचित्य, आधार र कारणमा अदालतले विचार गर्नुपर्ने भन्ने अन्तरनिहित विधायिकी मनसायलाई विचार गर्नुपर्ने हुन्छ । मुद्दा फिर्ताको सम्बन्धमा अदालतको मञ्जुरी लिनु पर्ने विषयलाई प्रक्रियागत रूपमा मात्र हेर्ने र अदालतले पनि फिर्ताको औचित्य तर्फ ध्यान नदिने हो भने गम्भिर प्रकृतिका मुद्दाहरु जसले समाजलाई दीर्घकालीन असर गरी रहेका हुन्छन् त्यस्ता अपराधहरुमा बढोत्तरी हुन गई अपराध नियन्त्रण हुनुको सट्टा समाजमा

अन्यौल र अशान्ति बढ्दै जाने सम्भावना पनि त्यत्तिकै रहन्छ । यस्तो विषयमा यस अदालतले यस अधि पनि आफ्नो धारणा स्पष्ट गरी सकेको छ । यस्तै मुद्दा फिर्ताको विषय समावेश भएको पुनरावेदक वादी तत्कालिन श्री ५ को सरकार विरुद्ध दिल बहादुर लामा समेत भएको सम्बन्ध २०५१ सालको फौ.पु.ई.नं. ३२ को भ्रष्टाचार मुद्दामा मुद्दा फिर्ता लिने विषय (ने.का.प. २०५१, अंक ७ नि.नं. ४९४०, पृष्ठ ५०४) मा अपराधको फलस्वरूप सम्बन्धित व्यक्ति परिवार र समाजलाई परेको पीडा वा क्षतिलाई तुच्छ ठानी वा त्यसको उपेक्षा गरी विना कुनै उचित कारण मुद्दा वापस लिने अधिकारको प्रयोग गर्न खोज्नु हो । त्यसरी दुरुपयोग गर्नको लागि कानूनले कसैलाई अधिकार दिदैन । त्यसैले मुद्दा वापस लिने श्री ५ को सरकारको उपर्युक्त अधिकार पनि उचित कारणको लागि सदनियतले प्रयोग हुनुपर्ने वन्देज उक्त कानूनी व्यवस्थामा निहित रहेकोले त्यसलाई निरपेक्ष भन्न नमिल्ने । अदालतको मञ्जुरी केवल प्रक्रियागत कानूनी औपचारिकता (Formality) होईन, त्यो एउटा सारभूत (Substantive) कानूनी व्यवस्था हो । त्यो अधिकारको प्रयोग उचित कारणको लागि सदनियतले गर्न खोजिएको हो वा होइन भन्ने जाँचबुझ गरेर मात्र मुद्दा वापस गर्न मञ्जुरी दिने वा नदिने कुराको निर्णय गर्नु पर्छ । यदि कारण उचित देखिन्न वा कुनै किसिमको दुराषयले त्यो अधिकारको प्रयोग गर्न खोजेको देखिन्छ भने अदालतले मञ्जुरी दिन नहुने भन्ने सिद्धान्त समेत प्रतिपादन भएको देखिन्छ

। उक्त अभिव्यक्तिबाट मुद्दा फिर्ताको मञ्जुरी दिन पर्याप्त आधार र कारण सहित अदालत सन्तुष्ट हुनुपर्ने भन्ने कुरालाई औल्याएको देखियो । प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीहरुको हकमा माओवादी जनयुद्धको क्रममा राजनैतिक प्रतिशोधको आधारमा मुद्दा चलाईएको कारण भनी मुद्दा फिर्ताको औचित्य उल्लेख गरे पनि त्यस्तो स्थिति यथार्थमा विद्यमान भएको देखिएन ।

५. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १६६ को उपधारा (३) सँग सम्बन्धित अनुसूची ४ मा उल्लेख भएको विस्तृत शान्ति सम्झौताको बुँदा नं. ५.२.७ को आधारमा प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयबाट मुद्दा फिर्ता लिने निर्णय भएको भन्ने प्राप्त पत्रबाट देखिन्छ । उक्त अनुसूची-४ मा उल्लेख भएको बुँदा नं. ५.२.७ मा, दुवै पक्ष विभिन्न व्यक्तिहरुलाई राजनीतिक कारणले लगाईएका आरोप, दावी, उजुरी र विचाराधीन रहेका मुद्दा मामिला फिर्ता लिन र थुनामा राखिएका वन्दीहरुको स्थिति तत्कालै सार्वजनिक गरी तुरुन्त रिहा गरिने ग्यारेन्टी गर्दछन् भन्ने उल्लेख गरेको देखियो । नेपाल सरकार र नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (माओवादी) बीच भएको राजनीतिक समझदारीको रूपमा रहेको उल्लेखित विस्तृत शान्ति सम्झौताको व्यवस्थाले वेग्लै महत्वपूर्ण स्थान राख्ने कुरामा दुईमत छैन । प्रस्तुत सम्झौताले वेग्लै कानूनी रूप धारण गरी शान्ति सम्झौतामा उल्लेख भएका मर्म अनुरूपका काम कारवाहीहरु सम्पन्न भै नसकी प्रक्रियाकै रूपमा रहेको अवस्था देखिन्छ । विस्तृत शान्ति सम्झौताको

बुँदामा उल्लेख भएका कुराहरुलाई कानून बनाई लागू गर्ने जिम्मेवारी सरकारको भएको कुरामा विवाद छैन । बुँदागत रूपमा गरिएका सम्झौताको हकमा ती सम्झौता ऐनको अभावमा कार्यान्वयन गर्ने अवस्था पनि आउँदैन । मुद्दा फिर्ताको सम्बन्धमा हाल बहाल रहेको सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २९(१) को कानूनी व्यवस्था बाहेक अदालतले मुद्दा फिर्ताको मञ्जुरी दिन सक्ने अन्य कुनै कानूनी व्यवस्था समेत छैन । अदालतले राजनैतिक प्रकृतिको सम्झौताको आधारमा त्यसको विश्लेषण व्याख्या गर्ने नभई संविधान र कानूनमा रहेको व्यवस्थालाई कानून र न्यायको मान्य सिद्धान्तको आधारमा विवेचना गरी निक्क्यौलमा पुग्नु पर्ने हुन्छ । संविधान र कानूनले दिएको अधिकारक्षेत्र बाहेक अन्य राजनीतिक विषय वा त्यस्तै प्रकृतिका समझदारीको विषयको बारेमा व्याख्या गर्नु, निर्णय गर्नु वा विवेचना गर्नु अदालतको क्षेत्राधिकार भित्र पर्ने विषय पनि होईन ।

६. सरकारको मुद्दा फिर्ता लिन सक्ने कानूनी अधिकार बहुते महत्वपूर्ण अधिकार हो । सरकारले कसै उपर कानून उल्लंघन गरेको भनी अभियोग लगाउनु पनि महत्वपूर्ण निर्णय हो । राज्य व्यवस्थाको संचालनको लागि आफूले चलाएको अभियोग पनि सिद्ध गर्न नसक्ने वा मुद्दाको प्रक्रिया अघि बढाउन नसक्ने कतिपय अवस्थाहरु सिर्जना भएको हुन सक्छ । राज्यले उत्पन्न जटिल समस्या समाधान गर्नको लागि अन्य कामको अतिरिक्त आवश्यकतानुसार आफूले

चलाएको मुद्दा फिर्ता लिनु पर्ने अवस्था पनि आउन सक्छ । कानून र न्यायको मापदण्डको अधिनमा रहेर मुद्दा फिर्ता दिन पनि पर्ने हुन्छ । कस्तो परिस्थितिलाई मुद्दा फिर्ता लिन मञ्जुरी दिन मनासिव अवस्था भन्न हुन्छ भनी त्यसको फेहरिस्त अहिले नै तयार गर्न भने सकिन्न । यो त मुद्दा पिच्छे औचित्यको आधारमा निर्णय गर्नुपर्ने कुरा हो । अत्यन्त गम्भिर कारणले मुद्दा फिर्ता लिनु पर्ने भएको तर न्यायमा असर नपर्ने उपयुक्त अवस्थामा फिर्ताको माग भएमा अनधिकृत हस्तक्षेप गर्ने नीति पनि अदालतको हुँदैन । तर मिसिल प्रमाणबाट नदेखिएको, मुद्दा फिर्ता लिनलाई दिईएको कारण र औचित्यको पुष्ट्याई गर्न नसकिने कल्पित आधारहरूलाई सत्य र उचित मानेर अदालतले ग्रहण गरेको अभियोग त्यसमाथि गरेको निर्णय समेतलाई तृण बराबर तुल्याई फिर्ता सम्बन्धी निर्णय गर्न सक्दैन । खास गरेर मानव अधिकार र मानवीय कानूनको उल्लंघन भएको, समाजको सुरक्षा र नैतिकतामा गम्भिर प्रश्न खडा गरेका कसूरहरूमा अदालत भन्ने सम्वेदनशील हुनुपर्ने हुन्छ । मुद्दा फिर्ता माग गर्ने अधिकार भनेर जस्तोसुकै मुद्दामा पनि माग गर्ने र जहिले पनि वा जस्तोमा पनि मुद्दा फिर्ता दिने कुरा अदालतलाई सुम्पिएको न्यायिक अधिकार सुहाउँदो हुँदैन । अदालतले यथार्थमा न्यायको संरक्षक बन्नु पर्ने हुन्छ । खास गरेर कमजोर भई वा आफ्नो बचाउ गर्न नसकी अपराधबाट पीडित भएको व्यक्तिको अधिकारको संरक्षणबाट नै समाजमा न्यायको

प्रत्याभूति दिने हुनाले यस्तो प्रश्नलाई संवेदनशील भएर हेर्नु पर्ने हुन्छ ।

७. वारदात स्थापित गरी प्रतिवादीहरू उपर ज्यान सम्बन्धीको कसूर अपराधमा अभियोजन पक्षबाट लिईएको अभियोग दावी पुनरावेदनको रोहमा विचाराधीन रहेको अवस्थामा मुद्दा फिर्ता लिन निर्णय भै सो को औचित्य समेत प्रमाणित गर्न प्रयाशरत रहेको अवस्था भए तापनि मुद्दा फिर्ता गर्न अदालतले मञ्जुरी नदिएको अवस्थामा पूर्ववत आफूले लिएको अभियोग दावी प्रमाणित गर्ने कुरामा वादी पक्ष सदैव सचेत र सकारात्मक रहनु पर्ने हुन्छ । पहिले आफूले जे कुराको दावी लिएको भएपनि मुद्दा फिर्ता लिन प्रयोजनको लागि राजनीतिक प्रतिशोधको आधारमा मुद्दा चलाईएको भनेको देखिएको तर अदालतबाट उपरोक्त बमोजिम फिर्ता लिन मञ्जुरी नभए पछि त्यस्ता मुद्दाहरूमा आफ्नो शुरु अभियोजनको स्थिति अनुरूप दावी प्रमाणित गराउन जनताको तर्फबाट सदैव गम्भिर र सचेत रूपमा प्रतिरक्षा गर्न तत्पर रहनु पर्ने हुन्छ । त्यस्तोमा आफूले वीचमा मुद्दा फिर्ता लिन निर्णय नगरे सरह पूर्ववत मुद्दाको कारवाहीमा भाग लिई अन्तिम निर्णय नभएसम्म वादी पक्ष आफ्नो प्रतिरक्षा सम्बन्धी कर्तव्यमा प्रतिवद्ध रहनु पर्ने कानूनको शासनको मान्यता पनि हो । उक्त कुरा फौजदारी अपराधका सन्दर्भमा सरकारी पक्षबाट हुने अनुसन्धान, प्रतिरक्षा समेतको जनताप्रतिको जवाफदेहीपनको मान्यता (Principle of Accountability) पनि हो ।

८. प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन तहबाट समेत कसूर कायम गरी दण्ड निर्धारित भएको अवस्था रहेको र सो उपर पुनरावेदन परेको भै विचाराधीन रहेकोले त्यस रोहमा नै विचार गर्न सकिने देखिएको छ । अभियोग पत्र दायर भए देखि हालसम्मको फैसला र त्यसको परिणामलाई अनदेखा गरी फिर्ता माग गरिएको देखिन्छ । मुद्दा फिर्ता माग गर्ने अधिकार अन्तर्गत भएको फैसला दण्ड जरिवानालाई शुन्य बनाउन सक्ने अधिकार समावेश भएको भन्न मिल्ने देखिन्छ । पुनरावेदनसम्म विचाराधीन अवस्थामा रहेकोमा मिसिलबाट पुष्टि नहुने राजनीतिक

कारण जनाई भएको दण्डसजायलाई शुन्य बनाउने गरी मुद्दा नै फिर्ता माग गर्न आएको देखिई मुद्दा फिर्ता दिनु पर्ने सन्तोषप्रद आधार नदेखिएको हुँदा माग बमोजिम प्रस्तुत मुद्दा फिर्ता गर्न मञ्जुरी दिन मिलेन । यो आदेशको जनाउ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय मार्फत प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयलाई दिनु ।

न्या.मीनवहादुर रायमाभी
न्या.कल्याण श्रेष्ठ

इति सम्बत् २०६५ साल पौष २९ गते रोज ३
शुभम.....

निर्णय नं. ८००४ ने.का.प. २०६५

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामप्रसाद श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मी
सम्बत २०५९ सालको फौ.पु.नं.....३३२४
आदेश मिति: २०६५।३।३१

मुद्दा : जीउ मास्नेबेच्ने ।

पुनरावेदक वादी: क कुमारी र ख देवीको
जाहेरीले नेपाल सरकार

विरुद्ध

प्रत्यर्थी प्रतिवादी: जिल्ला कपिलबस्तु,
कपिलबस्तु नगरपालिका वडा नं. ५
ठूलो वर्गदुवा बस्ने पारसनाथ पाठक
समेत

शुरु फैसला गर्ने:

मा.जि.न्या.श्री हेमराज पन्त

पुनरावेदन फैसला गर्ने:

मा.न्या. श्री रामजीप्रसाद त्रिपाठी

मा.न्या. श्री विनोदप्रसाद हुंगेल

- सरकारवादी हुने फौजदारी मुद्दामा वारदात वा कसूरको विषयमा कसै उपर पोल गरी दरखास्त वा निवेदन मुद्दा हेर्ने अड्डा समक्ष पठाउन सकिने र त्यसमा सनाखत गराई थप प्रमाण समेत खुलाउन लगाई आरोपित व्यक्तिलाई पक्की कारबाही गर्न सकिने सम्मको व्यवस्था रहेको तर त्यस्तो निवेदनले एकपटक अभियोग पत्र

दायर भैसकेको मुद्दाको आरोपित व्यक्तिले सफाई पाउन प्रमाणको स्थान ग्रहण गर्न नसक्ने ।

(प्रकरण नं.८)

- सरकारवादी फौजदारी मुद्दामा मुद्दा हेर्ने सम्बन्धित अड्डाको आदेश विना अभियोग पत्र वा प्रतिवादीको बयानमा उल्लेख नभएका साक्षी वा प्रमाणहरु जुनसुकै अवस्थामा ग्राह्य हुने वा त्यसरी पेश भएका प्रमाणहरुले प्रामाणिक महत्व राख्न नसक्ने ।

(प्रकरण नं.९)

- अ.ब ७७(१) तथा ९० नं. को प्रकृति एवं परिधिभिन्न नपर्ने निवेदन तथा सोलाई सनाखत गरी दिएको भनिएको बयान प्रमाण लाग्न सक्ने कानूनी आधार प्रष्ट हुन नसकेको अवस्थामा त्यसैलाई अकाट्य प्रमाण मानी अभियोग दावीबाट सफाई दिन नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.१०)

पुनरावेदक वादी तर्फबाट: विद्वान
उपन्यायाधिवक्ता शरदकुमार खड्का
प्रत्यर्थी प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान
अधिवक्ताद्वय श्री नरेन्द्रकुमार के.सी.
र दीपककुमार गुप्ता

अवलम्बित नजीर:

फैसला

न्या.खिलराज रेग्मी: पुनरावेदन
अदालत, दाङ्ग, तुलसीपुरको मिति

२०५८।८।२० को फैसला उपर वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१)(ग) बमोजिम यस अदालतमा पुनरावेदन दर्ता भएको प्रस्तुत मुद्दाको तथ्य र निर्णय यसप्रकार छ :

पारसनाथ पाठक, हास्बुन निसा र कल्पना यादव समेतले क कुमारी र ख देवीलाई बेचबिखन गरी कृष्णनगरतर्फ लैजान लागेको अवस्थामा शंका लागी आवश्यक कारवाहीको लागि पठाएको छ, भन्ने ई.प्र.का चनौटाको पत्र ।

कल्पना यादव, पारसनाथ पाठक, हास्बुन निसा, रुद्र नारायण पाण्डे र जगदम्बा मिश्रले हामी जाहेरवालीलाई फर्काई फुलाई प्रलोभनमा पारी घुम्न जाऊँ भनी विक्री गर्ने उद्देश्यले चनौटा पुऱ्याउँदा प्रहरीले सोधपुछ गरी हामीहरुलाई विक्री गर्ने जानकारी पाएकोले अभियुक्तहरुलाई कानून बमोजिम कारवाही गरिपाऊँ भन्ने व्यहोराको क कुमारी र ख देवी समेतको संयुक्त जाहेरी दरखास्त ।

प्र.पारसनाथ पाठक, हास्बुन निसा अन्सारी, कल्पना यादव, जगदम्बा मिश्र र रुद्र नारायण पाण्डेले हामी जाहेरवालीलाई फर्काई घुम्न जाऊँ भनी चनौटामा लगी प्रहरीले पक्राउ गर्न लाग्दा जगदम्बा मिश्र र रुद्र नारायण पाण्डे २ जना सो ठाउँबाट भागी गएका हुन् भन्ने जाहेरवाली क कुमारी र ख देवीले जि.प्र.का दाङ्गमा गरेको एकै मिलानको बयान ।

जगदम्बा मिश्र, हास्बुन निसा अन्सारी, रुद्र नारायण पाण्डे र म समेत भै तुल्सीपुरमा आई ख देवीलाई मैले लिने निर्णय

भयो । ख देवीलाई फर्काए बापत कल्पनालाई रु.१०००।- दिने, हास्बुन निसालाई छोरीको विवाहमा सहयोग गरौला भनेको थिएँ । हास्बुन निसालाई भा रु.१००।- र ने.रु १०।- समेत दिई सकेको थिएँ । अन्य कसैलाई केही दिएको छैन भन्ने समेत पारसनाथ पाठकले जि.प्र.का.दाङ्गमा गरेको बयान ।

पहिला दाङ्ग बस्दा तुल्सीपुरका केही मानिससँग चिनजान भएको थियो । प्र. पारसनाथ पाठकले मेरो छोरीको विवाहमा सहयोग गरौला भनेको र जगदम्बा समेत परिचित व्यक्तिको प्रलोभनमा परी पीडित २ जनालाई फर्काई वारदात घटाएका हौँ । पारसनाथ पाठकबाट रु.१००।- भारु र ने.रु.१०।- लिई सकेको हुँ भन्ने प्र.हास्बुन निसा अन्सारीले जिल्ला प्रहरी कार्यालय, दाङ्गमा गरेको बयान ।

मेरो प्र.जगदम्बा मिश्रसँग परिचय भएको र हास्बुन निसा अन्सारीले मलाई तुल्सीपुर फोन गरी कुरा गरेको हुँदा २०५४।१।१४ गते निजहरु तुल्सीपुरमा आई पीडितहरुलाई फर्काई घुम्न जाऊँ भनी मिति २०५४।१२।१५ गते तुल्सीपुरबाट लगी चनौटामा पुग्दा जगदम्बा मिश्र र रुद्र नारायण पाण्डे भाग्न सफल भए । अन्य म समेतलाई पक्राउ गरी पठाएका हुन् । उक्त काम गरी दिए बापत पारसनाथ पाठकले रु.१०,०००।- दिउँला भनेका थिए भन्ने प्र.कल्पना यादवले जि.प्र.का.दाङ्गमा गरेको बयान ।

कल्पना मेरी बहिनी हुन् । निज जीउ मास्नेबेच्ने मुद्दामा पक्राउ परेकी छिन भन्ने सुनी थाहा पाएकी हुँ भन्ने मिना नेपालीले

जिल्ला प्रहरी कार्यालय, दाङ्गमा गरेका ठाडो कागज ।

पीडित क कुमारी ,प्र.कल्पना,भग्गु नेपाली, ओविराम नेपाली मेरो होटलमा आई चिउरा मासु खाई सो रुपैयाँ भग्गु नेपालीले तिछ्छु भनी गएका हुन् । पछि कल्पना,हास्बुन निसा अन्सारी मिलेर देशीसँग विक्री गर्न चनौटासम्म लगेका रहेछन् भनी बताएका हुन् भनी मैसरी छन्तेल र कमल खनालले जिल्ला प्रहरी कार्यालयमा गरेको कागज ।

जाहेरवालाहरुलाई विक्री गर्ने भन्ने सम्बन्धमा मलाई जानकारी छैन भन्ने ओविराम नेपालीले जिल्ला प्रहरी कार्यालय, दाङ्गमा गरेको बयान ।

मिति २०५४।१२।१४ गते बसपार्कमा मेला हेर्न भनी ओविराम र म जादाँ साली नाता पर्ने कल्पना यादवसँग भेट भै होटलमा बसी मासु चिउँरा खाएका हौं । कल्पनाले जनप्रिय होटलमा बोलाएकाले वियर खाई उक्त पैसा मैले दिउँला भनी भनेको हुँ । मैले नचिनेको देसी बगालहरु समेत थिए भन्ने प्र.भग्गुप्रसाद नेपालीले जिल्ला प्रहरी कार्यालय, दाङ्गमा गरेको बयान ।

जनप्रिय होटलमा काम गरी रहेको अवस्थामा २०५४।१२।१४ गते बेलुकी भग्गु नेपाली र ओविराम नेपाली,कल्पना लगायतका व्यक्तिहरु पनि आए । सबै कोठामा आएपछि बसी वियर मासु तथा चिसो लगी दिएँ । पीडितहरुलाई कल्पना यादव समेतले विक्री गर्ने उद्देश्यले चनौटामा पुऱ्याएको भन्ने कुरा सुनेको हुँ भन्ने लुमाकान्त आचार्यले जिल्ला प्रहरी कार्यालय, दाङ्गमा गरेको बयान ।

जाहेरवालीहरुलाई कल्पना यादव समेतका व्यक्तिहरुले विक्री गर्ने उद्देश्यले लगेको भन्ने कुरा सुनि थाहा पाएका हौं भन्ने समेत व्यहोराको एकै मिलानको सिता डांगी समेतले जिल्ला प्रहरी कार्यालय, दाङ्गमा गरेको ठाडो कागज ।

पारसनाथ पाठकले ख देवीलाई आफूले विक्री गर्न पाएमा रु.१०,०००।- कल्पनालाई दिने र हास्बुन निसालाई रु.१००।- भारु, ने.रु.१०।- दिई छोरीको विवाहमा सुन सहयोग गर्ने भन्ने बचन दिएको र क कुमारीलाई जगदम्बा मिश्र मार्फत् पाण्डेसँग बढेया पठाउने सल्लाह भएको थियो । भोलिपल्ट चनौटामा प्रहरीले पकाउ गर्दा जाहेरवालीलाई आफूले लगाउन दिएका कपडाहरु समेत सनाखत गरी बयान गरेको, अनुसन्धानमा बुझिएको व्यक्तिहरुले पनि कल्पना, पारसनाथ, हास्बुन, जगदम्बा मिश्र समेतले जाहेरवालीलाई विक्री गरेको भनी कागज गरिदिएको समेत आधारमा पारसनाथ पाठक,हास्बुन निसा अन्सारी, कल्पना यादव, रुद्र नारायण पाण्डे, जगदम्बा मिश्र समेत जना ५ ले जीउ मास्नेवेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ४(क) बमोजिमको कसूर गरेकोले सोही ऐनको दफा ८(१) बमोजिम सजाय गरिपाउँ र ओविराम नेपाली, भग्गु नेपालीको हकमा निजहरुलाई विक्री गर्ने क्रममा रकम लिए दिएको सर्त रहेको भन्ने नदेखिएतापनि मिसिल संलग्न प्रमाणबाट प्र.ओविराम नेपाली र भग्गुप्रसाद नेपालीले कसूरमा सहयोग र प्रोत्साहन गरी संपठित ऐनको दफा ४(घ) को कसूर गरेको

सिद्ध हुदाँ सोही ऐनको दफा ८(४) बमोजिम सजाय भै फरार प्र. हरुलाई अदालतबाट वारेन्ट जारी गरिपाऊँ भन्ने अभियोग पत्र ।

मिति २०५४।१२।१४ गते तुल्सीपुरबाट कृष्णनगर जाने बसमा चढी चनौटा पुगेपछि अरुलाई बसमा छाडेर म कपिलबस्तु जाने बसको प्रतिक्षामा चनौटामा बसेको थिएँ । बस भित्र जाहेरवाली केटीहरुको कुन नचिनेको व्यक्तिसँग मनाभन भएको थियो । बसवालाले भाडा दिएनन् भनी प्रहरीलाई खबर गरेपछि ती केटीहरुले म समेतलाई सँगै थियो भनी भनेपछि प्रहरीले मलाई पनि पक्राउ गरी चनौटामा राखी म, क कुमारी, ख देवी, कल्पना, १ जना बुढीमुसलमानीलाई पक्राउ गरी भोलिपल्ट १५ गते घोराहीमा चलान गरेका हुन् । चनौटाका प्रहरीले क कुमारी र ख देवीलाई पिटे । कल्पनाले कृष्णनगर कमाउन जान लागेका हौँ भनी दिईन् । त्यसपछि क कुमारी र ख देवीले रिस उठाई हामी ३ जनालाई बेचन लगन लागेका छुन् भनी प्रहरीलाई भनी दिएर जाहेरी दरखास्त समेत लेखी दिएका हुन् । अरु कुरा भुठा हुन् भन्ने पारशनाथ पाठकले अदालतमा गरेको बयान ।

म नयाँ बसपार्क गई फर्कँदै गरेको अवस्थामा कल्पनालाई जनप्रिय होटलमा भेटे । कल्पनालाई कहाँ जान लागेकी हौँ भनेपछि कल्पनाले कृष्णनगर तर्फ जाँदैछु भनिन् । उक्त जनप्रिय होटलमा ओविराम नेपालीसँग बसी नास्ता खायौँ । कल्पनासँग एक जना अपरिचित केटी थिईन् । नास्ता गरिसकेपछि म तुरुन्त डेरा भएको छात्रावासतर्फ गएँ । अरु

कुरा मलाई केही थाहा छैन । अभियोग माग दावी बमोजिम सजाय पाउँनुपर्ने होईन भन्ने भग्गुप्रसाद नेपालीले अदालतमा गरेको बयान ।

२०५४।१२।१३ गते जाहेरवालीहरुसँग बसपार्कमा भेट भयो । जनप्रिय होटलमा बसेर मासु चिउरा वियर खायौँ । त्यसपछि जाहेरवाली केटीहरु पनि कृष्णनगर जान्छौँ भने । भोलिपल्ट २०५४।१२।१४ गते ११ बजेको गाडीमा कृष्णनगर तर्फ ४ जना लाग्यौँ । चनौटा पुगेपछि म र हास्बुन बढेया जानलाई गाडी खोज्दै थियौँ । क कुमारी र ख देवीले भाडा नदिएका कारण बसवालसँग भगडा भयो । सोही भगडाको कारण प्रहरीले पक्राउ गरी के भएको भनी सोध्दा मेरो सामुमा घुम्न आएको भने । प्रहरीले एकान्त लगेपछि फर्की आएर ती केटीहरुले हामीलाई यिनीहरुले बेचन लग्दै छुन् भने । त्यसपछि प्रहरीले म लगायतका व्यक्तिहरुलाई पक्राउ गरेको हो । मैले जाहेरवालीहरुलाई विक्री गर्ने मनसायले फर्काई लगेको होईन । त्यसकारण अभियोग मागदावीबाट सफाई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको कल्पना यादवले अदालतमा गरेको बयान ।

२०५४।१२।१४ गतेका दिन काम विशेषले तुल्सीपुर गएको अवस्थामा भग्गुप्रसाद र कल्पनासँग भेट भएको र जनप्रिय होटलमा नास्ता खायौँ । अन्य प्रतिवादी तथा जाहेरवालीहरुलाई मैले देखिन । निज जाहेरवालीहरुलाई विक्री गर्ने कार्यमा मेरो कुनै सहमति छैन भन्ने समेत व्यहोराको ओविराम नेपाली, हास्बुन निसा, रुद्र नारायण

पाण्डे, जगदम्बा मिश्रले अदालतमा गरेको एकै मिलानको अलग, अलग बयान ।

जाहेरवाली क कुमारी र ख देवीलाई को कसले विक्री वितरण गर्न लगाको हो, मलाई थाहा छैन । जाहेरवालीले भनेको दिन समयमा प्र.पारसनाथ पाठक मसँग साथै चनौटामा थिए । पारसनाथ पाठक जाहेरवालीहरुलाई विक्री गर्ने कार्यमा संलग्न छैनन् भन्ने पारसनाथको साक्षी रुद्रप्रसाद शाहले अदालतमा गरेको बकपत्र ।

२०५४।१२।१४ गते म आफ्नौ घरमा छु । प्र.जगदम्बा आफ्नै खेतमा मसुरो काटी रहेको थियो । अभियोग दावी भुठा हो । क कुमारी र ख देवीलाई जगदम्बाले विक्री गर्ने कार्य गरेको होईनन् भन्ने समेत व्यहोराको जगदम्बा मिश्रको साक्षी मदन गोपाल कुर्मिले अदालतमा गरेको बकपत्र ।

प्र.रुद्र नारायण पाण्डे स्कूलमा मास्टर मान्छे हुन् । केटी बेचबिखन गर्ने मानिस नभै असल मानिस हुन् भन्ने रुद्रनारायण पाण्डेको साक्षी अमिन मुसलमानले अदालतमा गरेको बकपत्र ।

चेलीबेटी बेचन लगेकोले २०५४।१२।१७ गते जि.प्र.का.ले पक्राउ गरको भन्ने सुनेको हुँ । अन्य प्र.हरुलाई चिनेको छैन । कन्टेक्टरले बसको भाडा माग्न आउँदा जाहेरवालीले कल्पनालाई देउ भनेपछि कल्पनाले भाडा नदिई विवाद भएको कारणले जाहेरी दिएको हुनु पर्छ । कल्पना यादवले केटी बेच बिखन गर्न लगेको होईन भन्ने कल्पनाको साक्षी जनक वि.क.ले अदालतमा गरेको बकपत्र ।

जाहेरी दरखास्त पूर्ण रुपले भुठा हो । जाहेरवालीहरु र कल्पनाबीच बस भाडा तिर्ने बेला कल्पनाले नतिरी दिएको कारण बादविवाद भयो । सोही कारणले जाहेरी दिएको होलिन । भग्गुको केटी बेच्ने कार्यमा कुनै सहमति छैन भन्ने भग्गुप्रसाद नेपालीको साक्षी हिमु नेपाली र पिमा नेपालीले अदालतमा गरेको एकै मिलानको बकपत्र ।

जाहेरवाला र कल्पना यादवबीच बस भाडामा बाद विवाद परी सोही रिसईविको कारण कल्पना यादव लगायत ओविराम समेत उपर केटी बेचबिखनको जाहेरी परेको हो । ओविराम नेपाली जीउ मास्नेबेच्ने कुरामा संलग्न छैनन् भन्ने समेत व्यहोराको ओविरामको साक्षी गोपाल नेपालीले अदालतमा गरेको बकपत्र ।

अभियोग दावीमा प्रतिवादीहरुले जाहेरवालीहरुलाई विक्री गरेको भनी दावी लिए पनि प्रतिवादीहरु तथा जाहेरवाली जाँदै गरेको अवस्थामा चनौटामा पक्राउ परेको कुरा इ. प्र.का चनौटाबाट यी प्रतिवादीहरु समतेलाई अड्डा सार गरी ल्याएको मिसिलबाट देखिंदा विक्री गरी सकेको देखिन आएन । पीडितहरुलाई घरमा पुऱ्याएपछि पैसा दिने योजना थियो भनी प्र.पारसनाथले बयान गरेको देखिंदा केही लिनु दिनु गर्ने कारोवार भै सकेको देखिएन । कारोवार भै नसकेको भएपनि पीडित नावालक भएको र निजहरुलाई संरक्षकको अनुमतिविना विक्री गर्न लैजाने उद्देश्यबाट दाङ्गको तुल्सीपुरबाट चनौटासम्म लैजाँदै गरेको अवस्थामा पक्राउ भएको कारणबाट पीडित क कुमारी र ख

देवीलाई प्रतिवादीहरूले विक्री गर्न नपाएको अवस्था देखिँदा अभियोग माग दावी बमोजिम यी प्रतिवादीले जीउ मास्नेबेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन २०४३ को दफा ४ (क) ले वर्णित कसूर गरेको नभई संपठित ऐनको दफा ४(घ) बमोजिको कसूर गरेको देखिन आएकोले प्रतिवादीहरू पारसनाथ,हास्बुन निसा, कल्पना यादव,रुद्र नारायण र जगदम्बा मिश्रलाई संपठित ऐनको दफा ८(४) नं बमोजिम जनही ५(पाँच) वर्ष कैद हुने ठहर्छ । अर्का प्रतिवादी भग्गु नेपाली र ओविराम नेपालीको हकमा विचार गर्दा जाहेरी दरखास्तमा निजहरूको नाम उल्लेख नभएको, प्र.हास्बुन ,कल्पना, पारसनाथले निज भग्गु समेतले जनप्रिय होटलमा वियर खाएको र उक्त होटलको रकम तिरी दिने गरी सो होटलबाट गएको भन्ने सम्म बयानमा उल्लेख गरेको तर पीडित क कुमारी र ख देवीलाई विक्री गर्ने कार्यमा तुल्सीपुरबाट लैजानका लागि निज प्र.भग्गु र ओविरामले यस्तो कार्य गरी हामीहरूलाई सहयोग गरेका हुन् भनी कुनै पनि प्रतिवादीले किटानी पोल गर्न सकेको देखिएन । जाहेरवालीको आमा (पीडितको संरक्षक) घ मायाले अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष कागज गर्दा,भग्गु र प्र.ओविरामलाई शंका सम्म गरेकोमा निजलाई अदालतमा उपस्थित गराई बकपत्र गराउन नसकेको र निज प्रतिवादीहरूका साक्षीले निजहरूले गरेको इन्कारी बयानलाई समर्थित हुने गरी बकी लेखाई दिएको समेतका मिसिल संलग्न सबुद प्रमाणबाट प्र.भग्गु र ओविरामले पीडित क कुमारी र ख देवीलाई

विक्री गर्ने कार्यमा अन्य प्रतिवादीहरूलाई दुरुत्साहन गर्ने समेतका कुनै कार्य गरेको देखिन नआएकोले निज प्र.भग्गु नेपाली र ओविराम नेपालीले अभियोग दावीबाट सफाई पाउने ठहर्छ, भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०५७।७।१८ मा भएको दाङ्ग देउखुरी जिल्ला अदालतको फैसला ।

जाहेरवालीहरूलाई हामीले ललाई फकाई बेच विखन गर्न लगोका होइनौ । प्रहरीले शंकाको भरमा नै पक्राउ गरी जवरजस्ती जाहेरी दिन लगाइएको हो । कसैका हकमा प्रमाणका लागी ग्रहण हुने र कसैका हकमा ग्रहण नहुने गरी हामीलाई सजाय गर्ने गरी गरिएको फैसलामा न्यायिक मनको प्रयोग नभई कानुनी त्रुटिपूर्ण रहेकोले उक्त दाङ्ग देउखुरी जिल्ला अदालतको फैसला बदर गरी अभियोग दावीबाट फुर्सद दिलाई पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको कल्पना यादव र हस्तुन निसा अन्सारीले संयुक्त रुपमा मिति २०५७।४।२३ मा पुनरावेदन अदालतमा दिएको पुनरावेदन पत्र ।

प्रतिवादीहरू पारशनाथ पाठक, जगदम्बा मिश्र, हास्बुन निसा अन्सारी, कल्पना यादव, रुद्र नारायण पाण्डे गरी जना ५(पाँच) लाई अभियोग माग दावी बमोजिम सजाय नगरी कम सजाय गरेको र प्रतिवादी भग्गुप्रसाद नेपाली र ओविराम नेपालीलाई सफाई दिएको हदसम्मको फैसला बदर गरी सबै प्रतिवादीहरूलाई अभियोगपत्र माग दावी बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०५७।७।८ को वादी श्री ५ को सरकारको पुनरावेदन पत्र ।

शुरु दाङ्ग देउखुरी जिल्ला अदालतले मलाई कैद ५(पाँच) वर्ष हुने ठहर गरेको फैसला बदर गरी सफाई पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०५७।८।१४ को प्रतिवादी रुद्र नारायण पाण्डेको पुनरावेदन पत्र ।

शुरु जिल्ला अदालतले मलाई कैद ५(पाँच) वर्ष हुने ठहर गरी गरेको फैसला बदर उल्टी गरी आरोपित कसूरबाट सफाई पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी पारसनाथ पाठकको मिति २०५७।१।१३ को पुनरावेदन पत्र ।

शुरु जिल्ला अदालतले मलाई ५ वर्ष कैद गर्ने गरेको फैसला बदर गरी अभियोगदावीबाट सफाई पाउँ भन्ने प्र. जगदम्बा मिश्रको मिति २०५७।१।१४ को पुनरावेदनपत्र ।

दाङ्ग तुल्सीपुरबाट कृष्णनगर जादाँ निवेदक तथा पुजा बुढा मगर समेतको पैसा हराएको कारण बसको पैसा दिन नसकेकोले कन्टेक्टरसँग भगडा भएको हो । सोही इविबाट प्रहरीलाई कन्टेक्टरले बोलाई नमालुम के व्यहोरा प्रहरीले लेखी हामीलाई जबरजस्ती सही गर्न लगाएका हुन् । जीउ मास्नेवेच्ने कुनै प्रकारको घटना नै भए गरेको छैन । हामीसँग जीउ मास्नेवेच्ने घटना भए गरेको भनी अनर्गल मुद्दाको संज्ञा दिई जाहेरी लेखी सही गराएको हो । हामीले चिन्दै नचिनेका अपरिचित व्यक्तिहरूलाई प्रतिवादी समेत बनाई मुद्दा चलाएको छ । तसर्थ यो निवेदन मिसिल सामेल गरी कसैमाथि कुनै कारवाही नै नहुने गरी मुद्दा खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०५८ साल वैशाख

महिना सम्म लेखिएको निज जाहेरवाली म कुमारीले हुलाक द्वारा पुनरावेदनल अदालतमा प्रेषित गरेको निवेदन ।

जाहेरवाली भनिएकी क कुमारीले यस अदालतमा पठाएको निवेदन मिसिल संलग्न देखिदा निजलाई ७(सात) दिने म्याद सूचना पठाई उपस्थित भए सो निवेदनको सनाखत गराई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०५८।६।२४ मा पुनरावेदन अदालतबाट भएको आदेश ।

२०५८ साल वैशाख महिनामा मैले यस अदालतमा दिएको पाना २ को निवेदनमा लेखिएको व्यहोरा समेत ठिक छ भनी निज जाहेरवाली क कुमारीले गरिदिएको सनाखत कागज ।

प्रहरी समक्ष पीडित जाहेरवालीहरूले प्रतिवादीहरू उपर पोल गरेको भएपनि पीडित जाहेरवाली मध्ये क कुमारीले हुलाक मार्फत् दिएको निवेदनलाई मिति २०५८।७।२२ मा यस अदालतमा सनाखत कागज गर्दा जीउ मास्नेवेच्ने वारदातनै नभै प्रहरीले आफैँ जाहेरी लेखी नचिनेका यी प्रतिवादीहरू उपर मुद्दा चलाएको भन्ने व्यहोराको कागज गरिदिएको देखिन्छ । प्रहरी समक्षको प्रतिवादीहरूको साविती कुटपिटबाट भएको हो भन्ने प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकिरलाई प्रहरीको कुटाईबाट पारसनाथ पाठकको खुट्टा फ्याक्चर भएको एक्सरेबाट पुष्टि गरेको देखिएको, कल्पना यादव र हस्तुन निसा अन्सारीको मिसिल संलग्न घा.केश फारामबाट पुष्टि गरेको देखिन्छ । मौकामा कागज गर्ने पातली साईली भन्ने सिता डाँगी, टेक मती बुढा

मगर समेतका व्यक्तिहरु अदालत समक्ष उपस्थित भै मौकाको कागजलाई पुष्टि गर्न सकेको देखिदैन । प्रतिवादी रुद्र नारायण पाण्डे वारदात भएको भनिएको दिनमा विद्यालयमा रुजु हाजिर रहेको भन्ने निजका साक्षीको बकपत्रबाट देखिन्छ । प्रतिवादीहरुको अदालतको इन्कारी बयान निजका साक्षीले प्रष्ट समर्थन हुने गरी बकपत्र समेत गरी दिएको देखिन्छ । यसरी प्रतिवादीहरुलाई कुटपिट गरेको कुरा मिसिल संलग्न एक्सरे तथा घा जाँच केश फारामबाट देखिएको र शुरुमा पोल गर्ने बसन्ती बस्नेत जाहेरवालीले वारदात नै नभएको भनी यस अदालतमा आई सनाखत कागज समेत गरिदिएको तथा मौकामा कागज गर्ने व्यक्तिहरु अदालतमा आई कसूर पुष्टि हुने गरी बकपत्र गर्न नसकेको अवस्थामा प्रतिवादीहरुलाई कसूरदार ठहर्‍याउन न्यायोचित नहुने देखिन्छ ।

तसर्थ पीडित जाहेरवाली क कुमारीको प्रतिवादीहरुले कसूर नगरेको भन्दै सनाखत कागज, प्रतिवादीहरुको अदालत समक्षको इन्कारीलाई समर्थन हुने गरी निजका साक्षीहरुबाट भएको बकपत्र, मौकामा कागज गर्ने व्यक्तिहरुको अदालतमा आई बकपत्र गर्न नसकेको अवस्था तथा मिसिल संलग्न प्रतिवादी पारसनाथ पाठकको एक्सरे जाँच रिपोर्ट र प्रतिवादी हस्तुन निसा र कल्पना यादव समेतको मिसिल संलग्न घा जाँच केश फाराम समेतका आधार प्रमाणबाट प्रतिवादीहरुले अभियोग दावी अनुसार कसूर गरेको नदेखिँदा प्रतिवादीहरुलाई सफाई दिनु पर्नेमा अन्यथा गरेको शुरु दाङ्ग देउखुरी जिल्ला

अदालतको मिति २०५०।१।१८ को फैसला मिलेको नहुँदा उल्टी हुने ठहर्छ, भन्ने पुनरावेदन अदालत, दाङ्गको मिति २०५८।८।२० को फैसला ।

पुनरावेदन अदालतको फैसलामा चित्त बुझेन । पीडित क कुमारी र ख देवी दुवै जनाले संयुक्त व्यहोरा लेखाई प्रतिवादीहरु उपर किटानी जाहेरी दिएका छन् । जाहेरी दरखास्तलाई समर्थन हुने गरी निजहरुले बयान समेत गरेका छन् । सो बयान जीउ मास्नेवेच्चे(कार्य नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ६(२) बमोजिम प्रमाणित भएकोले सो बयान र जाहेरीलाई प्रमाणमा लिनुपर्नेमा पीडित मध्येकी ख देवीले दिएको जाहेरी र बयान यथावत् रहिरहेको अवस्थामा अर्को पीडित क कुमारीले शुरु अदालतबाट मुद्दा फैसला भएको १ वर्ष र वारदात भएको ४ वर्ष पछि पुनरावेदन तहमा हुलाक मार्फत दिएको निवेदनलाई पुनरावेदन अदालतबाट सनाखत गराई उक्त कानून विपरीतको सनाखत कागजलाई मुख्य प्रमाणको संज्ञा दिई प्रतिवादीहरुलाई सफाई दिने गरी भएको फैसला कानुनी त्रुटिपूर्ण छ ।

एकपटक पीडितले किटानी जाहेरी दिई बयान प्रमाणित समेत भईसकेपछि फेरि कथित निवेदन सनाखत गरेको भरमा त्यसैलाई अकाट्य प्रमाण मानी प्रतिवादीहरुलाई सफाई दिएको अ.वं ९० को कानुनी व्यवस्था समेतको विरुद्ध हुन्छ । त्यस्तै प्रतिवादीहरुको अदालतमा भएको इन्कारी बयान समेत कल्पना यादव, हास्बुन निसा अन्सारी, पारसनाथ पाठक, ओविराम नेपाली,

भरगुप्रसाद नेपाली समेतका प्रतिवादीहरूले अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष पीडितहरूलाई भारतमा बेचन लाँदै गर्दाका अवस्थामा प्रहरीले पक्राउ गरेको हो भनी गरिदिएको बयान समेतका संकलित प्रमाणले खण्डन गरिरहेको छ । प्रतिवादीहरूको मौकाको बयान स्वतन्त्र प्रमाणले खण्डन नभएको स्थितिमा सो बयानलाई प्रस्तुत मुद्दामा अकाट्य प्रमाणको रूपमा लिइनु पर्दछ। तसर्थ मिसिलमा संकलित सबै प्रमाणलाई एकातिर पन्छाई पीडित मध्येकी क कुमारीको निवेदन र सोलाई सनाखत गराई त्यसैलाई अकाट्य प्रमाण मानी प्रतिवादीहरूलाई सफाई दिने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला बदर भागी छ । प्रतिवादीहरूले पीडितहरूलाई विदेशमा लगी बेच्ने उद्देश्यले एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा लगी सकेको स्थितिमा आरोपित कसूर स्वतः स्थापित भईसकेको हुँदा प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन अदालतको फैसला बदर गरी सबै प्रतिवादीहरूलाई अभियोग दावी बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट मिति २०५९।३।२४ मा दर्ता भएको पुनरावेदन पत्र ।

जाहेरवालीहरूलाई विक्री गर्न लैजाँदै गरको अवस्थामा पक्राउ परेको कुरामा प्रतिवादीहरू अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष सावित भै बयान गरको देखिन्छ । जाहेरवालीहरूले निज प्रतिवादीहरूलाई पोल गरी गरेको बयान अदालतद्वारा प्रमाणित भै रहेको अवस्थामा निजहरूको अदालतमा भएको इन्कारीको प्रमाण पुऱ्याउने भार जीउ मास्नेबेच्ने (कार्य नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को

दफा ७(२) ले प्रतिवादीहरू माथि नै रहने व्यवस्था गरेको देखिईरहेको अवस्थामा दुईजना जाहेरवालीमध्ये एकजना क कुमारीले प्रतिवादीहरूलाई सफाई दिने गरी पछाडि दिएको निवेदन र अभियोगसँग असम्बन्धित प्रतिवादीको शरीरमा भएको पुरानो घाउलाई आधार लिई प्रतिवादीहरूले सफाई पाउने ठहऱ्याएको पुनरावेदन अदालतको इन्साफ फरक पर्ने देखिदा छलफलको लागि प्रतिवादीहरूलाई भिकाई पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६१।८।१४ को आदेश ।

नियम बमोजिम पेशी सूचिमा चढी निर्णयार्थ यस इजलास समक्ष पेश भएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट विद्वान उपन्यायाधिवक्ता शरदकुमार खड्काले पीडित जाहेरवालीहरूलाई विक्री गर्ने उद्देश्यले भारततर्फ लाँदै गरेको अवस्थामा प्रतिवादीहरू पक्राउ परेका छन् । कसूरमा सावित भई प्रतिवादीहरूले मौकामा बयान गरेका छन् । सो सावितीलाई कुटपिटबाट गराइएको भन्दै अदालतमा इन्कार रहेपनि मौकाको साविती कुटपिटबाट भएको कुनै प्रमाण प्रतिवादीहरूले दिन सकेका छैनन् । पीडित जाहेरवालीहरूको मौकाको बयान अदालतबाट प्रमाणित छ । यस्तो स्थितिमा आरोपित कसूर प्रमाणित भइरहेको देखिन्छ । तर पुनरावेदन अदालतले पीडित मध्येकी क कुमारीले वारदात भएको ४ वर्षपछि पुनरावेदन अदालतमा हुलाकद्वारा पठाएको निवेदनमा सनाखत गराई त्यसैलाई प्रमाणमा ग्रहण गरी प्रतिवादीहरूलाई सफाई दिएको कानुनी त्रुटिपूर्ण छ । अ.वं ९० नं मा भएको

सनाखत सम्बन्धी व्यवस्थाको गलत व्याख्या गरिएको छ । सो व्यवस्थानुसार त्यस्तो सनाखत निवेदनबाट आरोप लागेको व्यक्तिलाई पक्की कारवाही गर्नसम्म मिल्ने हो तर एकपटक आरोप लागिसकेकोलाई यस्तो सनाखतको भरमा सफाई दिन मिल्दैन । सबुद प्रमाणले मात्र सफाई दिन सकिने हो । तर संकलित सबुद प्रमाणबाट प्रतिवादीहरूले अभियोग दावी बमोजिमको कसूर गरेको प्रमाणित भइरहेकोमा सफाई दिने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । तसर्थ सो फैसला बदर गरी अभियोग दावी बमोजिम प्रतिवादीहरूलाई सजाय हुन पर्दछ भन्ने बहस गर्नभयो ।

प्रत्यर्थी प्रतिवादी पारसनाथ पाठकको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता नरेन्द्रकुमार के.सी. ले मेरो पक्षले पीडित जाहेरवालीहरूलाई विक्री गर्ने उद्देश्यले लगेको होइन । घुमफिर गर्ने प्रयोजनको लागि सम्म लगेको हो । जाहेरवाली क कुमारीले नै शुरु जिल्ला अदालत समक्ष गरेको बयान तथा पछि पुनरावेदन अदालतमा दिएको निवेदनमा सनाखत बयान गर्दा समेत मेरो पक्ष आरोपित कसूरमा सामेल भएको होइन भन्ने तथ्यलाई उजागर गरी दिएको हुँदा निजलाई सफाई दिने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको हुँदा सदर हुनुपर्छ भनी र प्रतिवादीहरू रुद्रनारायण पाण्डे र जगदम्बा मिश्रको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता दिपक कुमार गुप्ताले जाहेरी दरखास्त शंकाको आधारमा दिएको छ । वारदात मितिमा रुद्रनारायण पाण्डे आफू कार्यरत विद्यालयमा

हाजिर छन् भने जगदम्बा मिश्र मुसुरो काट्ने काममा रहेका छन् । यस्तो अवस्थामा रुद्रनारायण पाण्डे र जगदम्बा मिश्र उपरको अभियोग दावी पुग्न सक्दैन । त्यसैले निजहरूलाई अभियोग दावीबाट सफाई दिने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको हुँदा सदर हुनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो ।

पुनरावेदन सहितको मिसिल संलग्न प्रमाण कागजहरूको अध्ययन गरी विद्वान कानून व्यवसायीहरूको उपर्युक्त बहस बुँदा समेतलाई मनन गर्दा पुनरावेदन अदालतले गरेको फैसला मिले नमिलेको के रहेछ ? वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन पुग्न सक्ने हो होइन ? भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनु पर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रतिवादी मध्येका पारसनाथ पाठक,हस्तुन निसा अन्सारी,कल्पना यादव, रुद्रनारायण पाण्डे र जगदम्बा मिश्र उपर पीडित क कुमारी र ख देवीलाई विक्री गरेको भन्ने आरोपमा जीउ मास्नेबेच्ने (कार्य नियन्त्रण) ऐन,२०४३ को दफा ८(१) बमोजिमको सजाय हुन र अन्य प्रतिवादीहरू भग्गु नेपाली र ओविराम नेपालीले पीडितहरूलाई विक्री गराउन दुरुत्साहन गरेको कसूरमा सोही ऐनको दफा ८(४) बमोजिम सजायको मागदावी लिई अभियोग पत्र पेश भएको देखियो । शुरु जिल्ला अदालतले प्रतिवादीहरू पारसनाथ पाठक,हास्बुन निसा अन्सारी,कल्पना यादव ,रुद्रनारायण पाण्डे र जगदम्बा मिश्रलाई जीउ मास्नेबेच्ने (कार्य नियन्त्रण)

ऐन, २०४३ को दफा ४(घ) को कसूर कायम गरी सोही ऐनको दफा ८(४) बमोजिम जनही कैद वर्ष ५ हुने तथा प्रतिवादीहरु भग्गु नेपाली र ओविराम नेपाली उपरको अभियोग दावी नपुग्ने भै निजहरुलाई सफाई दिने गरी फैसला गरेकोमा पुनरावेदन अदालतले शुरु फैसला केही उल्टी गरी सबै प्रतिवादीहरुलाई सफाई दिने गरी फैसला गरेकोमा पुनरावेदन अदालतको सो फैसलामा चित्त नबुझी वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट दायर भएको प्रस्तुत पुनरावेदन पत्र निर्णयार्थ पेश भएको रहेछ ।

३. सर्वप्रथम प्रस्तुत मुद्दामा अभियोग दावी बमोजिमको कसूर कायम हुने नहुने के हो ? भन्ने सम्बन्धमा हेर्दा वादी पक्षबाट प्रतिवादीहरु कल्पना यादव, पारसनाथ पाठक, हास्वुन निसा अन्सारी, जगदम्बा मिश्र र रुद्रनारायण पाण्डे उपर जीउ मास्नेबेच्ने (कार्य नियन्त्रण) ऐन २०४३ को दफा ४(क) को कसूरमा सोही दफा ८(१) को सजायको मागदावी लिइएको र अन्य प्रतिवादीहरु भग्गु नेपाली र ओविराम नेपाली उपर दफा ४(घ) को कसूरमा सोही दफा ८(४) को सजायको माग दावी लिएको देखियो ।

४. जाहेरी दरखास्त, पीडितहरुको मौकाको बयान, प्रतिवादी कल्पना यादव समेतको साविती बयान समेतका मिसिल संलग्न कागज प्रमाणबाट पीडित क कुमारी र ख देवीलाई प्रतिवादीहरुले ललाई फकाई दाङ्गबाट बसमा चढाई भारततर्फ बेचन लैजाँदै गरेको भन्ने अभियोगमा चनौटामा प्रहरीले पक्राउ गरी प्रतिवादीहरु उपर अनुसन्धान शुरु

गरेको देखिन्छ । अभियोग दावी एवं संकलित सबुद प्रमाणहरुबाट पीडित जाहेरवालीहरु क कुमारी र ख देवीलाई विक्री गरिसकेको अवस्था नभई बेच्ने उद्देश्यले आपसमा मिलोमतो गरी दाङ्गदेखि बसमा चढाई जनप्रिय होटलमा ल्याई राखेको र त्यहाँबाट चनौटामा पुग्दा बसको भाडाको विषयमा बादविवाद हुँदै गर्दा प्रहरीले शंका लागी जाहेरवालीहरु क कुमारी र ख देवी एवं प्रतिवादीहरु कल्पना यादव, पारसनाथ, हास्वुन निसा समेतलाई पक्राउ गरेको र प्रतिवादीहरु रुद्रनारायण र जगदम्बा भागी फरार भएको देखिन आयो । यस्तो स्थितिमा पीडित जाहेरवालीहरुलाई विदेश भारतमा लगी विक्री गरिसकेको नभई विक्री गर्ने उद्देश्यले लैजाँदै गर्दा पक्राउ परेको हुँदा जीउ मास्नेबेच्ने कार्य नियन्त्रण ऐन, २०४३ को दफा ४को (घ) मा बर्णित जीउ मास्नेबेच्ने कार्यको उद्योगसम्मको कसूर कायम हुने देखिन आयो ।

५. अब, उक्त कसूरमा को कुन प्रतिवादीहरुको के कस्तो संलग्नता रहेछ भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा, प्रतिवादीहरु मध्येका हास्वुन निसा अन्सारी, कल्पना यादव र पारसनाथ पाठकले कसूरमा सावित भई अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष बयान गरेको र अदालतमा बयान गर्दा कसूर गरेको भन्ने अभियोगमा इन्कार रहेको देखिन्छ । त्यस्तै तत्काल फरार रहेका प्रतिवादीहरु जगदम्बा मिश्र र रुद्र नारायण पाण्डे अदालतमा उपस्थित भै बयान गर्दा कसूर गरेको भन्ने अभियोग दावीमा इन्कार रहेको पाइयो । प्रतिवादीहरु ओविराम नेपाली र भग्गु

नेपालीले अधिकार प्राप्त अधिकारी तथा अदालत समक्षको बयान समेतमा अभियोगमा इन्कार रही बयान गरेको पाइयो। प्रतिवादीहरु पारसनाथ, हास्बुन निसा र कल्पनाले पीडित जाहेरवालीहरुलाई फकाई विक्री गर्ने उद्देश्यले लैजाँदै गर्दा चनौटानिर पक्राउ परेको र सो कार्यमा जगदम्बा मिश्र र रुद्रनारायण समेत संलग्न छन्। तत्काल उनीहरु भाग्न सफल भए भनी अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष साविती भै अन्य अभियुक्त समेतलाई पोली बयान गरेको देखियो। पीडित जाहेरवालीहरुले प्रतिवादीहरु उपर किटान गरी जाहेरी दरखास्त दिई सो जाहेरी दरखास्तलाई समर्थन गर्दै हामीहरुलाई पारसनाथ, जगदम्बा, कल्पना, रुद्रनारायण, हास्बुन निसाले ललाई फकाई घुम्न जाऔं भनी दाङ्गदेखि चनौटासम्म लैजाँदा जगदम्बा र रुद्रनारायण भागेका र अन्य प्रतिवादीहरु पक्राउमा परेका हुन् भनी खुलाई गरेको बयान अदालतबाट समेत प्रमाणित भइरहेको देखिन्छ।

६. यसरी जाहेरवाली (पीडित) हरुको किटानी जाहेरी दरखास्त, निजहरुले तत्काल अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष घटनाको सम्पूर्ण विवरण खुलाई गरिदिएको बयान अदालतबाट समेत प्रमाणित भइरहेको स्थितिमा प्रतिवादीहरु हास्बुन निसा अन्सारी, कल्पना यादव र पारसनाथ पाठकले कसूरमा सावित भै अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष गरेको बयान सो जाहेरी दरखास्त, जाहेरवालीहरुको मौकाको बयान समेतबाट समर्थित भइरहेको देखिन आयो। पीडित जाहेरवालीहरुको मौकामा भएको प्रमाणित

बयान र प्रतिवादीहरुको अधिकारप्राप्त अधिकारी समक्षको साविती बयानमा प्रस्तुत वारदातका सम्बन्धमा भएका सम्पूर्ण घटनाक्रमहरु सिलसिलेवार रुपमा खुली एकापसमा मिली रहेको समेत देखिन्छ। यस्तो अवस्थामा पीडित जाहेरवालीहरुको मौकाको बयानमा उल्लेखित कुराहरु भुटा हुन् भनी खण्डन गर्ने दायित्व जीउ मास्नेबेच्ने(कार्य नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ७(२) बमोजिम प्रतिवादीहरु उपर नै रहने देखिन्छ। तर त्यस्तो कुनै युक्तियुक्त रुपमा खण्डन हुने आधार दिन नसकी प्रतिवादीहरु कल्पना, रुद्रनारायण, हास्बुन निसा, पारसनाथ र जगदम्बाले अदालत समक्ष इन्कारी बयान सम्म दिएको भरमा सो इन्कारी बयान समर्थित हुने कुनै आधार देखिन आएन।

७. जीउ मास्नेबेच्ने जस्तो गंभीर फौजदारी अभियोगमा निर्दोषिताको प्रमाण पेश गर्ने भार (onus of proof) प्रतिवादीमा नै रहने गरी जीउ मास्ने बेच्चे (कार्य नियन्त्रण) ऐन २०४३ को दफा ७(२) ले व्यवस्था गरेकोमा सो बमोजिम आफ्नो निर्दोषितको तथ्ययुक्त र भरपर्दो प्रमाण यी प्रतिवादीहरुले देखाउन सकेको पाईदैन। पीडित जाहेरवाली र प्रतिवादीहरु नाता सम्बन्धका मानिस भन्ने पनि केही देखिदैन। यसरी बेसरोकार र नाता सम्बन्धनै नपर्ने पीडित बालिकाहरुलाई विक्री गर्ने बाहेक अन्य के कुन उद्देश्यले दाङ्गदेखि चनौटासम्म पुऱ्याएको हो भन्ने कुनै तथ्ययुक्त र भरपर्दो कारण पनि प्रतिवादीहरुले खुलाउन सकेका छैनन्।

८. यी प्रतिवादीहरू, पारसनाथ, हास्बुन निसा अन्सारी, जगदम्बा मिश्र, कल्पना यादव र रुद्रनारायण पाठकलाई अभियोग दावीबाट सफाई दिंदा पुनरावेदन अदालत, दाङ तुल्सीपुरले पीडित जाहेरवाली मध्येकी क कुमारीले हुलाक मार्फत पठाएको मिति २०५८।१।१७ को निवेदन र सो निवेदन सनाखत गरी निजले पुनरावेदन अदालतमा मिति २०५८।१।२२ मा गरेको बयानलाई मुख्य निर्णयाधार बनाएको देखिन्छ । प्रस्तुत मुद्दाको शुरु जाहेरी मिति २०५४।१।२।१७ मा दर्ता भएको देखिन्छ भने त्यसको करीव ४ वर्ष पछि पीडितमध्येकी एकजनाले पछि पुनरावेदन अदालतमा प्रस्तुत मुद्दा चल्दै गर्दा हुलाक मार्फत छुट्टै निवेदन पठाई सो निवेदनलाई सनाखत समेत गरेको र उक्त सनाखत निवेदनमा जाहेरी दरखास्तलाई खण्डन गर्दै प्रतिवादीहरूले आरोपित कसूर गरेका होइनन् भन्ने उल्लेख गरेको देखियो । सरकारवादी फौजदारी मुद्दामा हुलाकद्वारा पठाइएको निवेदनको प्रामाणिक महत्व र त्यसको सनाखत गराउने प्रक्रियाका सम्बन्धमा मुलुकी ऐन, अ.बं ९० नं को कानूनी व्यवस्था उल्लेखनीय हुन आउँछ । सो व्यवस्था हेर्दा “नेपाल सरकार वादी हुने मुद्दामा कसैको निवेदन पत्र वा दरखास्त हुलाकद्वारा मुद्दा हेर्ने अड्डामा आयो भने सो निवेदन पत्र वा दरखास्त दिने मानिसलाई तुरुन्त बाटाका म्याद बाहेक सात दिनको म्याद टाँसी भिकाई बुझ्दा निजले सो पठाएको मैले हो, सावित गर्न सक्छु भन्यो भने सोही व्यहोराको प्रमाण खुलाउन पर्ने भए खुलाई बयान लिई कानून

बमोजिम रित पुर्‍याई मात्र बात लागि मानेलाई पकन र कारवाही गर्न हुन्छ” भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ । सो कानूनी व्यवस्थाको बनौटबाटै सरकारवादी हुने फौजदारी मुद्दामा जाहेरी वा अभियोगको खण्डन हुने खालको जीकिर लिई हुलाकद्वारा थप निवेदन दिन सकिने भन्ने नभई त्यस्तो मुद्दामा वारदात वा कसूरको विषयमा कसै उपर पोल गरी दरखास्त वा निवेदन मुद्दा हेर्ने अड्डा समक्ष पठाउन सकिने र त्यसमा सनाखत गराई थप प्रमाण समेत खुलाउन लगाई आरोपित व्यक्तिलाई पक्री कारवाही गर्न सकिने सम्मको व्यवस्था रहेको देखिन आउँछ । त्यस्तो निवेदनले एकपटक अभियोग पत्र दायर भैसकेको मुद्दाको आरोपित व्यक्तिले सफाई पाउन प्रमाणको स्थान ग्रहण गर्न सक्ने देखिदैन ।

९. त्यस्तै सरकारवादी फौजदारी मुद्दामा प्रमाणिक महत्व राख्ने सबुद प्रमाणको प्रस्तुतीकरणका सम्बन्धमा अ.बं.७७ नं. को देहाय (१) ले स्पष्ट व्यवस्था गरेको देखिन्छ । सो व्यवस्था हेर्दा “नेपाल सरकार वादी हुने र हुलदंगा कुटपीट मुद्दामा फिरादपत्र वा प्रतिउत्तर पत्रमा लेखिएदेखि बाहेकका लिखत प्रमाण वा साक्षी वा सर्जमिनका मानिस पनि बुझ्नु पर्ने देखिएमा अड्डाले बुझ्न हुन्छ” भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ । उक्त व्यवस्था अनुसार सरकारवादी फौजदारी मुद्दामा मुद्दा हेर्ने सम्बन्धित अड्डाको आदेश विना अभियोग पत्र वा प्रतिवादीको बयानमा उल्लेख नभएका साक्षी वा प्रमाणहरु जुनसुकै अवस्थामा ग्रहण हुने वा त्यसरी पेश भएका

प्रमाणहरूले प्रामाणिक महत्व राख्न सक्ने देखिदैन ।

१०. प्रस्तुत मुद्दामा जाहेरवाली मध्येकी क कुमारीले हुलाकद्वारा प्रेषित गरी सनाखत गरिदिएको भनिएको निवेदन अ.ब ७७(१) तथा ९० नं. को प्रकृति एवं परिधिभित्र पर्ने पनि देखिदैन । त्यस्तो निवेदनलाई कुन कानूनले प्रमाणमा लिएको भन्ने पुनरावेदन अदालतको फैसलामा उल्लेख भएको पनि पाइँदैन । यसका साथै उक्त निवेदन र सोलाई सनाखत गरी दिएको भनिएको जाहेरवाली क कुमारीको बयान प्रमाण लाग्न सक्ने कानूनी आधार प्रतिवादी तर्फका कानून व्यवसायीहरूबाट पनि प्रष्ट हुन सकेको पाइँदैन । यस्तो अवस्थामा सो निवेदनलाई प्रमाणको रूप दिई त्यसैलाई अकाट्य प्रमाण मानी प्रतिवादीहरूलाई अभियोग दावीबाट सफाई दिएको मिलेको देखिदैन । पीडित जाहेरवालीहरूलाई निजहरूको संरक्षकको अनुमति बेगर विक्री गर्ने उद्देश्यले दाङ्गको तुल्सीपुरदेखि चनौटासम्म लैजाँदै गर्दा पक्राउ परेको र विक्री सम्म भै नसकेको अवस्था हुँदा प्रतिवादीहरू पारसनाथ, हास्बुन निसा अन्सारी, जगदम्बा मिश्र, कल्पना यादव र रुद्र नारायण पाठकले जीउ मास्नेबेच्ने (कार्य नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ४(घ) को कसूर गरेको प्रमाणित हुन आयो ।

११. यसप्रकार, प्रतिवादीहरू पारसनाथ पाठक, हास्बुन निसा अन्सारी, जगदम्बा मिश्र, कल्पना यादव र रुद्र नारायण पाठकलाई जीउ मास्नेबेच्ने (कार्य नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ४(घ) को कसूर कायम

गरी सोही ऐनको दफा ८(४) बमोजिम जनही कैद वर्ष ५ सजाय हुने ठहर गरेको शुरु फैसला केही उल्टी गरी अभियोग दावीबाट सफाई दिने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालतको फैसला सो हदसम्म त्रुटीपूर्ण देखिएकोले केही उल्टी भई निज प्रतिवादीहरूलाई जीउ मास्नेबेच्ने (कार्य नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ४(घ) को कसूरमा सोही ऐनको दफा ८(४) बमोजिम जनही कैद वर्ष २ हुने ठहर्छ ।

१२. अब प्रतिवादीहरू ओविराम नेपाली र भग्गु नेपालीको हकमा लगाइएको अभियोग हेर्दा निजहरूले पीडित क कुमारी र ख देवीलाई बेचबिखन गर्ने कसूरमा सहयोग र प्रोत्साहन गरेकोले जीउ मास्नेबेच्ने (कार्य नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ४(घ) को कसूरमा सोही दफा ८(४) को सजायको मागदावी लिइएको देखिन्छ । पीडित जाहेरवालीहरूको शुरु जाहेरीमा यी प्रतिवादीहरू ओविराम र भग्गु समेतले विक्री गर्ने कार्यमा सहयोग गरेको भन्ने केही उल्लेख गरेको देखिदैन । प्रतिवादीमध्येका हास्बुन निसा अन्सारी, कल्पना यादव र पारसनाथ पाठकले प्रहरीमा बयान गर्दा यी प्रतिवादीहरू भग्गु नेपाली र ओविराम नेपालीले यो यस्तो कार्य गरी पीडितहरूलाई विक्री गर्ने कार्यमा यस्तो प्रकारले सहयोग गरेका थिए भनी कुनै व्यहोरा खुलाउन सकेको पनि पाइँदैन । जनप्रिय होटलमा खाएको वियरको पैसासम्म भग्गुले तिरी गएको भन्नेसम्म उल्लेख गरेको देखिन्छ । पीडित ख देवीको आमा घ मायाले अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष बयान गर्दा यी प्रतिवादीहरू भग्गु र ओविरामलाई

शंकासम्म व्यक्त गरेकोमा निजलाई अदालत समक्ष उपस्थित गराई सो शंकाको पुष्टी हुने गरी थप बकपत्र गराउन अभियोजन पक्षले सकेको पाइँदैन । प्रतिवादीहरु भग्गु र ओविराम अधिकार प्राप्त अधिकारी र अदालत समक्षको बयान समेतमा कसूर गरेको भन्ने अभियोगमा पूर्ण इन्कार रहेका र निजहरुका साक्षी समेतले सो इन्कारी बयानलाई समर्थन गरी बकपत्र गरि दिएको मिसिलबाट देखिन्छ । अन्य सह- अभियुक्त प्रतिवादीहरु मध्ये कसैले पनि किटानी साथ यी प्रतिवादीहरुको आरोपित कसूरमा संलग्नता रहेको भनी किटानी पोल समेत गरेको देखिँदैन । यस्तो स्थितिमा यी प्रतिवादीहरु भग्गु नेपाली र ओविराम नेपालीले अभियोग मागदावी बमोजिम पीडित क कुमारी र ख देवीलाई विक्री गर्ने कार्यमा अन्य प्रतिवादीहरुलाई सहयोग वा दुरुत्साहनसमेत गरेको भन्ने अभियोग दावी समर्थित हुन सक्ने देखिएन । तसर्थ निज प्रतिवादीहरुलाई अभियोग दावी बाट सफाई दिने ठहर्‍याएको हदसम्मको शुरु दाङ्ग देउखुरी जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत तुलसीपुर दाङ्गको मिति २०५८।८।२० को फैसला सो हदसम्म मिलेको हुँदा सदर हुने ठहर्छ । प्रतिवादी ओविराम नेपाली र भग्गु नेपाली समेतलाई अभियोग दावी बमोजिम सजाय गरिपाऊँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जीकिर पुग्न सक्तैन । अरुमा तपसिल बमोजिम गर्नु ।

तपसिल

माथि इन्साफ खण्डमा लेखिए बमोजिम पुनरावेदन अदालत तुलसीपुर दाङ्गको फैसला केही उल्टी भै प्रतिवादीहरु पारसनाथ पाठक, हास्बुन निसा अन्सारी, जगदम्बा मिश्र, कल्पना यादव र रुद्रनारायण पाण्डेलाई जनही कैदवर्ष २(दुई) हुने ठहरी फैसला भएकोले निजहरुको हकमा जनही कैद वर्ष २(दुई) को लगत कसी प्रतिवादीहरु मध्ये जगदम्बा मिश्र र रुद्र नारायण पाण्डे मुद्दा पूर्पक्षको क्रममा मिति २०५५।२।१८ देखि २०५५।२।२९ सम्म ११ दिन थुनामा बसेको देखिँदा बाँकी कैद जनही १ वर्ष ११ महिना १९ दिन असुल उपर गर्नु र अन्य प्रतिवादीहरु हास्बुन निसा अन्सारी र कल्पना यादव मुद्दा पूर्पक्षको सिलसिलामा मिति २०५४।१२।१७ देखि २०५८।८।१९सम्म थुनामा बसेको देखिँदा निजहरुको हकमा लागेको कैद कट्टा भइसकेको हुँदा थप केही गरिरहन परेन । प्रतिवादी पारसनाथ पाठक मिति २०५४।१२।१७ देखि मिति २०५५।१।१६ सम्म १ महीना २९ दिन थुनामा बसेको देखिँदा नपुग कैद १वर्ष १० महीना १ दिन निजबाट असुल गर्नु भनी शुरु दाङ्ग देउखुरी जिल्ला अदालतमा लगत दिनु.....१

दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल बुभाई दिनु.....१

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.रामप्रसाद श्रेष्ठ

इति सम्वत् २०६५ साल असार महिना ३१ गते रोज ३ शुभम् .....

उप-सचिव : विदुर कोइराला

निर्णय नं. ८००५

ने.का.प. २०६५

सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मी
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
संवत् २०६५-WH-०००८
आदेश मिति: २०६५।७।१८।२

विषय : वन्दीप्रत्यक्षीकरण ।

निवेदक: जि. ओखलढुंगा कटारी गा.वि.स.
वडा नं. ४ घर भई हाल वाल
सुधारगृह सानोठिमी भक्तपुरमा रहेको
वर्ष ११ को प्रदीप थापाको हकमा
रामेश्वर न्यौपाने
विरुद्ध

विपक्षी: जिल्ला प्रशासन कार्यालय ववरमहल,
काठमाडौं समेत

- वालवालिकाहरूको शारीरिक तथा मानसिक अपरिपक्वताको कारण अपराधमा संलग्न रहन सक्ने भएकोले वालवालिकाले गर्ने अपराधलाई विशेष प्रकृयाद्वारा निगरानी एवं संरक्षण गर्नुपर्ने र वालवालिकाको हकहितको संरक्षण गरी तिनीहरूको शारीरिक मानसिक र बौद्धिक विकासमा सहयोग गर्नु राज्यको दायित्व भित्र पर्ने ।
- संवैधानिक व्यवस्था परिपालना र अन्तराष्ट्रिय महासन्धिको मार्गदर्शन-

लाई राज्यका निकायहरूले अनिवार्य रूपमा अवलम्बन गर्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं. २)

- पूर्पक्ष निमित्त माग गरेको धरौट दिन नसकेको वालकलाई थुनछेकको प्रयोजनको निमित्त थुनाको विकल्पको रूपमा वाल सुधारगृहमा बन्दीको रूपमा पठाउन सक्ने व्यवस्था नभएकोमा निवेदकलाई वाल सुधारगृहमा थुनामा राखेको कार्य गैरकानूनी हुने ।

(प्रकरण नं. ३)

निवेदक तर्फबाट: निवेदक तर्फबाट विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री रामप्रसाद अर्याल र यमुना भट्टराई

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सरकारी उपन्यायाधिवक्ता श्री कृष्णजिवी घिमिरे

अवलम्बित नजीर:

आदेश

न्या.खिलराज रेग्मी: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२, १०७(२) बमोजिम पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त विवरण एवं आदेश निम्न प्रकार छ ।

निवेदक प्रदीप थापा उपर चुनदेवी मन्दिरमा रहेको ३ वटा पानस चोरी गरी केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन २०२७ को दफा २ को (ज) र (भ) अनुसारको कसूर अपराध गरेको हुंदा सोही ऐनको दफा ६(१)

वमोजिमको सजाय माग दावी लिई अभियोग लगाई निजवाट मुलुकी ऐन अ.वं. ११८(५) अनुसार रु.३०००। धरौटी लिने र दिन नसके थुनामा राख्ने भन्ने जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौंको मिति २०६५।५।१८ को आदेश वमोजिम धरौटी दिन नसकेकाले हाल निजलाई वाल सुधारगृहमा थुनामा राखिएकोमा सो कार्य नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ द्वारा प्रदत्त स्वतन्त्रताको हक, नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ को दफा १२ को वैयक्तिक स्वतन्त्रताको हक प्रतिकूल हुनाको साथै वालवालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(२) मा उल्लेखित वालकको उमेर १० वर्ष वा सो भन्दा माथि र १४ वर्ष भन्दा कम रहेछ भने निजलाई कानून वमोजिम जरिवाना हुने कुनै अपराध गरेकोमा सम्झाई बुझाई र कैद हुने अपराध गरेकोमा कसूर हेरी ६ महिनासम्म कैद हुन्छ भन्ने व्यवस्थाको समेत प्रतिकूल हुंदा निज १४ वर्ष भन्दा कम उमेर समूहको व्यक्तिलाई जरिवाना नै नलाग्नेमा धरौट माग गरी दिन नसकेको भनि थुनामा राख्ने कार्य असंवैधानिक भएको हुंदा नेपालको अन्तरीम संविधान २०६३ को धारा १०७(२) वमोजिम वन्दी प्रत्यक्षीकरण लगायत जो चाहिने आज्ञा आदेश जारी गरी गैरकानूनी थुनावाट मुक्त गराई पाऊं भन्ने निवेदकको मुख्य निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग वमोजिमको वन्दी प्रत्यक्षीकरणको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएको मितिले वाटोको म्याद वाहेक ३ दिन भित्र लिखित जवाफ साथ

महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय मार्फत उपस्थित हुनु भनि रिट निवेदनको एक प्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरुलाई सूचना पठाई लिखित जवाफ आए वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासवाट भएको आदेश ।

केही सार्वजनीक अपराध मुद्दामा प्रतिवादी समेतले मिति २०६५।५।१ गते राति २ वजेको समयमा का.जि.का.म.न.पा. वडा नं. ४ चुनदेवी स्थित पञ्चकन्या मन्दिरमा रहेका इवटा पानस चोरी गरेकाले निज उपर केही सार्वजनीक (अपराध र सजाय) ऐन २०२७ को दफा २ को (ज) र (झ) अनुसारको कसूर अपराधमा सोही ऐनको दफा १ अनुसार सजायको दावी लिई अभियोग पत्रसाथ यस कार्यालयमा उपस्थित गराईएकोले थुनछेकको आदेश हुंदा प्रतिवादीवाट रु ३०००। धरौट माग भएकोमा तोकिएको धरौट रकम दिन नसकेकोले वाल सुधारगृहमा पठाईएको हुंदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊं भन्ने जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौंको लिखित जवाफ ।

रिट निवेदकले यस सूधार गृहको के कस्तो काम कारवाहीले निजहरुको के कस्तो संवैधानिक हक अधिकारमा आघात परेको हो नखुलाई विनाकारण यस सूधार गृहलाई विपक्षी बनाएवाट प्रारम्भिक रुपमा यस सूधार गृहको हकमा रिट निवेदन खारेज भागी छ । नेपाल सरकार, महिला, वालवालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालय र कारागार व्यवस्थापन विभाग समेतसंग भएको

सम्झौताको आधारमा युसेप नेपाल द्वारा सञ्चालीत यस गृहमा उक्त सम्झौता अनुसार कानून वमोजिम थुनुवा कैदमा बस्न पर्ने वालवालिका बस्ने गरेको र उल्लेखित वालकको हकमा जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौंको मिति २०६५।१।१८ मि.नं. ४६३ को पत्रको आधारमा कारागार नियमावली, २०२० को नियम ४(ख) समेतको कानूनको आधारमा कानून वमोजिम नै सुधारगृहमा राखिएको हुंदा यस सुधारगृहको हकमा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने वाल सुधारगृह सानो ठिमी, भक्तपुरको लिखित जवाफ ।

नियम वमोजिम आजको पेशी सूचीमा चढी इजलास समक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत विषयमा रिट निवेदक तर्फबाट विद्वान अधिवक्ताहरु श्री राम प्रसाद अर्याल र यमुना भट्टराईले वालवालिका सम्बन्धी ऐनले १४ वर्ष भन्दा कम उमेरको वाल वालिकाले कुनै अपराध गरेमा संभाई बुभाई गर्नुपर्नेमा धरौट माग गरी सो दिन नसकेको भनी प्रमुख जिल्ला अधिकारीको आदेशले वाल सुधारगृहमा थुनामा राख्न पठाएको त्रुटिपूर्ण छ । उक्त कार्य गैरकानूनी हुंदा निवेदकले सो थुनावाट मुक्त हुनुपर्दछ भनि र विपक्षी तर्फबाट विद्वान सरकारी उपन्यायाधिवक्ता श्री कृष्णजिवी घिमीरेले निवेदकलाई पानस चोरी गरेको विषयमा केही सार्वजनिक अपराध मुद्दामा धरौट दिन नसकेको कारण वाल सुधारगृहमा राखिएको हुंदा रिट जारी हुनुपर्ने होईन भनि गर्नु भएको वहस जिकीर समेत सुनियो ।

प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकको माग वमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो

होईन सो सम्बन्धमा निर्णय दिनु पर्ने हुन आयो ।

यस्मा रिट निवेदक १२ वर्ष भन्दा कम उमेरको भएको र वालवालिका सम्बन्धी ऐनले साधारण चोरीको कसूरमा संभाई बुभाईसम्म गर्नुपर्नेमा निज उपर केहि सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ को दफा, २(ज) र (भ) अनुसारको कसूर कायम गरी ऐ. को दफा ६(१) अनुसारको सजायको दावी लिई अभियोग दायर गरी रु.३०००।-(तीन हजार) धरौट माग गरिएकोमा सो दिन नसकी वाल सुधारगृह सानो ठिमीमा थुनामा पठाउने गरी भएको विपक्षीहरुको कार्य गैरकानूनी हुंदा वन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरी उक्त गैरकानूनी थुनावाट मुक्त गरिपाऊँ भन्ने रिट निवेदनको मुख्य जिकीर रहेकोमा रिट निवेदक प्रतिवादी प्रदीप थापाले चुनदेवी स्थित पञ्चकन्या मन्दिरमा रहेको ३ वटा पानस चोरी गरेकोले निज उपर केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ को दफा २ को (ज) र (भ) अनुसारको कसूर अपराधमा सोही ऐनको दफा ६(१) अनुसारको सजायको दावी लिई थुनछेकको आदेश हुंदा माग गरिएको रु ३०००।- धरौट रकम दिन नसकेकोले वाल सुधारगृहसानो ठिमी भक्तपुरमा पठाईएको भन्ने विपक्षी जिल्ला प्रशासन कार्यालय समेतको लिखित जवाफ रहेको देखिन्छ ।

२. रिट निवेदक उपर ३ वटा पानस चोरी गरेको भनी केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन अन्तर्गतको अभियोग लगाईएको र निजको उमेर १४ वर्ष भन्दा कम रहेको भन्ने कुरामा विवाद छैन । वालवालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा

११(२) ले दस वर्ष वा सो भन्दा माथि र चौधवर्ष भन्दा कम उमेरको रहेछ भने निजलाई जरीवाना हुने अपराधमा संभाई वुभाई र कैद हुने अपराध गरेकोमा कसूर हेरी ६ महिनासम्म कैद हुने कानूनी व्यवस्था रहेको पाईन्छ । वालवालिकाहरुको शारीरिक तथा मानसिक अपरिपक्वताको कारण अपराधमा संलग्न रहन सक्ने भएकोले वालवालिकाले गर्ने अपराधलाई विशेष प्रकृयाद्वारा निगरानी एवं संरक्षण गर्नुपर्ने र वालवालिकाको हकहितको संरक्षण गरी तिनीहरुको शारीरिक, मानसिक र बौद्धिक विकासमा सहयोग गर्नु राज्यको दायित्व भित्र पर्ने विषय हो । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(२) ले कानून वमोजिम वाहेक कुनै पनि व्यक्तिको वैयक्तिक स्वतन्त्रता अपहरण हुने छैन भन्ने सारभूत रूपमा मौलिक हकको व्यवस्था गरी वैयक्तिक स्वतन्त्रताको ग्यारेण्टी गरेको छ । वालवालिका संवन्धी महासन्धि १९८९ को धारा ३(१) ले सार्वजनिक वा निजामती कल्याणकारी, सामाजिक संस्थाहरु, अदालतहरु, प्रशासनिक यन्त्रहरु वा विधायिकाहरु सबैले वालवालिकाहरुसंग संबन्धित काम कुरा गर्दा वालवालिकाको उच्चतम हीतलाई प्राथमिकता दिनुपर्ने व्यवस्था गरेको पाईन्छ । यस प्रकार उपरोक्त संवैधानिक व्यवस्था परिपालना र अन्तराष्ट्रिय महासन्धिको मार्गदर्शनलाई राज्यका निकायहरुले अनिवार्य रूपमा अवलम्बन गर्नुपर्ने हुन्छ । वालवालिकाको हकहितको संरक्षण गरी तिनीहरुको शारीरिक, मानसिक र बौद्धिक विकास गर्ने उदेश्य लिई प्रादुर्भाव भएको वालवालिका सम्बन्धी ऐन,

२०४८ ले व्यवस्था गरे अनुरूपको प्रकृया नअपनाई प्रत्यर्थीहरुवाट केही सार्वजनिक अपराध तथा सजाय ऐन अन्तर्गतको अपराधमा धरौट दिन नसकेको कारण भन्दै वाल सुधारगृहमा बन्दीको रूपमा पठाईएको भन्ने देखिन आयो ।

३. वस्तुतः यसरी वाल वालिका सम्बन्धी उक्त (विशेष) ऐन, २०४८ को दफा ५० मा प्रचलित कानून वमोजिम थुनामा राखी मुद्दाको तहकीकात गर्नुपर्ने वालकको सम्बन्धमा मुद्दा हेर्ने अधिकारीले थुनछेक आदेश गर्दा विचार गर्नुपर्ने कार्यविधि र प्रकृया उल्लेख गरिएको पाईन्छ । धरौट माग गर्दा दिन नसकेकोमा उक्त दफा आकर्षित पनि नहुने र वाल सुधारगृहमा थुनामा राख्न पठाउन सकिने पनि हुदैन । त्यसैले पूर्पक्ष निमित्त माग गरेको धरौट दिन नसकेको वालकलाई थुनछेकको प्रयोजनको निमित्त थुनाको विकल्पको रूपमा वाल सुधारगृहमा बन्दीको रूपमा पठाउन सक्ने व्यवस्था नभएकोमा निवेदकलाई वाल सुधारगृहमा थुनामा राखेको कार्य गैरकानूनी हुंदा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेशद्वारा उक्त सुधारगृहवाट मुक्त गरी निज वालकलाई निजको अभिवावक जिम्मा लगाई दिने ठहर्छ । सम्बन्धित कार्यालयको जानकारीको लागि यसै आदेशको १ प्रति लेखि पठाई फाईल नियम वमोजिम गरी वुभाई दिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.कल्याण श्रेष्ठ

ईति संवत् २०६५ साल कार्तिक १८ गते रोज २ शुभम् .....

इजलास अधिकृत : हरिहर पौडेल

निर्णय नं. ८००६ ने.का.प. २०६५

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.
माननीय न्यायाधीश श्री राजेन्द्रप्रसाद कोइराला
२०५६ सालको रिट नं. ४०२६
आदेश मिति: २०६५।३।२३।२

मुद्दा- उत्प्रेषण ।

निवेदक: का.जि.का.म.न.पा.वडा नं. ३२ बस्ने
अधिवक्ता बालकृष्ण न्यौपाने

विरुद्ध

विपक्षी: नेपाल सरकार मन्त्रपरिषद्
सचिवालय सिंहदरवार समेत

▪ तत्कालिन नेपाल अधिराज्यको
संविधान, २०४७ को धारा ८८(२) र
वर्तमान संविधानको धारा १०७(२)
अन्तर्गत हेरिने विषयहरु सम्बन्धमा
हेर्दा:

- संविधान र प्रचलित कानूनले
नागरिकहरुको समुह एवं विभिन्न वर्ग
जात जाति समुह भाषाभाषी आदि
नेपाली नागरिकको विभिन्न समूहलाई
संविधानको भाग ३ ले प्रदान गरेको
मौलिक हक उपभोग गर्नबाट राज्यको
ठिलाई वा Inaction को कारण वञ्चित
हुनुपरेको विषय,

- राज्यले क्रमशः लागु गर्ने निर्देशक
सिद्धान्तलाई वेवास्ता गरेको कारण
मौलिक हक उपभोग गर्नबाट वञ्चित
हुनुपरेको अवस्थामा,
- राज्यको तर्फबाट वर्तमान संविधानको
प्रस्तावना खासगरी प्रस्तावनाको
चौथो प्रकरणको व्यवस्था र भावना
विपरीत हुने कार्य भएको अवस्थामा,
न्यायपालिकाको स्वतन्त्रता एवं
संविधानबमोजिम स्वतन्त्र भएर काम
गर्नुपर्ने अन्य संवैधानिक निकायको
स्वतन्त्रतामा हस्तछेप हुने कार्य,
- वातावरण प्रदुषण सम्बन्धी विषय,
- संविधानको धारा १३(३) को
प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा उल्लेख
भएका विशेष व्यवस्था गरी संरक्षण र
शसक्तिकरण गर्न सकिने जातजाति
वा व्यक्ति वा वर्गको हक हित
सम्बन्धी विषय,
- भाग ३ तथा भाग ४ मा उल्लेखित
अन्य व्यक्ति वा समुह वा वर्गको हक
हित सम्बन्धी विषय,
- नेपालको प्राकृतिक श्रोत सम्पदा जस्तै
सार्वजनिक जग्गा, नदीनाला,
वनजङ्गल आदि Public Trust Doctrine
अन्तर्गत पर्ने विषय,
- नेपालको सांस्कृतिक सम्पदा सम्बन्धी
ऐतिहासिक र पुरातात्विक विषयहरु
वा कार्यपालिकाले आफ्नो संवैधानिक
कर्तव्य पालना नगरेको कारणबाट

नागरिकहरुको कुनै वर्ग वा समुह वा जातजाति पीडित हुन परेको विषय आदि हाम्रो सन्दर्भमा Public Interest Litigation को विषय हुन सक्छ ।

(प्रकरण नं. २)

- निगम सरकारको स्वामित्वमा सञ्चालन भएको संगठित संस्था भएको कारण जहाज खरिद गर्न वा भाडामा लिने सम्बन्धमा वा लिदा अख्तियारको दुरुपयोग वा भ्रष्टाचार भएको भए त्यसको लागि अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट भ्रष्टाचारको अपराधमा अनुसन्धान हुन सक्ने र अनियमित मात्र भएको भए निगमकै लेखापरीक्षणबाट पत्ता लाग्ने र सच्चिन सक्ने ।

(प्रकरण नं. ८)

- नेपाल वायुसेवा निगम सम्बन्धी जाचवुझ आयोग, २०५२ ले नेपाल वायुसेवा निगमका कमिकमजोरी तथा त्यसका सुधारको वारेमा दिएको प्रतिवेदनमा उठाइएका कुराहरु के कुन आधारमा लागु गर्ने वा प्रतिवेदनमा औल्याइएका कमिकमजोरी के कस्तो नीति नियम बनाई वा व्यवस्थापकीय सुधार गरी लागु गर्ने विषयवस्तु नीतिगत विषय भित्र पर्ने ।
- नेपाल सरकारले वायुसेवा निगमलाई कुनै निर्देशनसम्म नदिएको अवस्थामा शक्तिपृथकीकरणको सिद्धान्त समेतबाट अदालतले हस्तक्षेप गर्न

मिले नहुँदा अदालतबाट प्रतिवेदन यो यसरी लागु गर्नु वा प्रतिवेदन आधारमा संचालक महाप्रबन्धकलाई कारवाही गर्नु भनी आदेश जारी गर्न नमिले ।

(प्रकरण नं.१२)

- विमान भाडामा लिएर संचालन गर्ने वा Lease Purchase बाट संचालन गर्ने निगमको आन्तरिक तथा नीतिगत विषय भएको र नेपाल वायुसेवा निगम सम्बन्धी जाँचवुझ आयोग २०५२ नेपाल सरकारले जाँचवुझ आयोग ऐन, २०२६ अन्तर्गत गठन गरेको र सो जाँचवुझ आयोगले आफ्नो प्रतिवेदन नेपाल सरकारलाई बुझाएकोमा सो प्रतिवेदनमा औल्याइएका कुराहरु लागु गर्नु वा नगर्नु, र के कसरी लागु गर्ने भन्ने कुरा सरकारको विशुद्ध नीतिगत विषयमा अदालतले प्रवेश गरी आदेश जारी गर्न नमिले ।

(प्रकरण नं.१५)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री
सूर्यराज दाहाल, विद्वान अधिवक्ताद्वय
श्री पूर्णमान शाक्य र रमेश कार्की

विपक्षी तर्फबाट:

अवलम्बित नजीर:

आदेश

न्या.वलराम के.सी.: नेपाल
अधिराज्यको संविधान, २०४७ को दफा ८८

(२) अनुसार दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार रहेको छ ।

निगमका कर्मचारीले विमान भाडामा होइन Lease purchase मा किन्नु पर्ने भनी हडताल गरेको र शा.ने.वा.नि.को जाचबुझ गर्न २०५२ सालमा गठित समितिले नेपाल सरकारलाई प्रतिवेदन बुझाउदा समेत सो कार्यान्वयन नभएको अवस्था छ । यसरी नेपाल वायुसेवा निगम ऐन, २०१९ बमोजिम स्थापना भएको संस्थाको विषयमा, निगमलाई नोक्सान पारी निजिकरण गर्ने उद्देश्यले आफ्नो विमान गैह्र कानूनी रूपले बिक्री गरी भाडामा ल्याउन मिल्छ कि मिल्दैन ? शा.ने.वा.नि. सम्बन्धी आयोगले पेश गरेको प्रतिवेदन कार्यान्वयन हुनु पर्ने हो कि होइन भन्ने संवैधानिक र कानूनी प्रश्नको निरोपण गर्ने अधिकार सर्वोच्च अदालतलाई भएकोले संविधानको धारा ८८(२) अन्तरगत यो निवेदन गरेको छु ।

शा.ने.वा.नि. संग १९९४ सम्म ४ वटा जेट विमान थिए । ती मध्ये २ वटा B. 757 जेट विमान Lease purchase मा खरिद गरिएका थिए । १९९४ मा २ वटा जेट विमान बिना टेण्डर बेचेकोमा जाँचबुझ आयोग गठन गरेको थियो । आयोगको प्रतिवेदनको पेज नं. २९१ देखि वोइड ७२७ बिक्री गर्दा गैह्र कानूनी रूपमा बिक्री गरेको उल्लेख गरी भ्रष्टाचार भएको उल्लेख छ । तर त्यस विषयमा कुनै कानूनी करवाही भएको छैन । त्यसपछि ११ वटा विमान भाडामा लिएका छन् । सो वापत निगमले ९ करोड डलर भुक्तानी गरिसकेको

छ । यो पैसामा २ वटा जेट विमान किन्न सकिन्थ्यो । यसबाट निगमलाई नोक्सान भएको छ । अहिले निगमसंग २ वटा जेट विमान छन् र एउटा जेट चाइना साउथ एयरलाईन्ससंग लिएको विमान छ । उक्त विमान २७५ घण्टा प्रति महिना चलाउनु पर्ने र चलाउन नसकेमा क्षतिपूर्ति दिनुपर्ने संझौता भएको छ । करीव २६५० डलर विमान कम्पनीलाई दिने र प्रतिघण्टा ५०० डलर निकायका पदाधीकारीहरूले कमिशन खाने देखिन्छ । विमान भाडामा ल्याउन टेण्डर आह्वान गरेपछि विभिन्न टेण्डर परेका थिए । सो मध्ये निगमका अध्यक्षले चीन गै CSWA को विमान भाडामा लिने संझौता भएको थियो । निगमले १९८७८८ मा २ वटा 93757 विमान खरिद गरेको छ । यी विमान ११ करोड डलर तिर्ने गरी लिएको थियो र जो 2000 सम्म तिरी सकेको छ र यसरी भविष्यमा पनि विमान किन्न सक्छ भन्ने यथेष्ट प्रमाण छ । यी विमान थपेपछि अन्तर्राष्ट्रिय उडानमा ४ वटा विमान थिए । १९९३ मा B. 757 विमान जर्मनीमा सि.चेक गर्नका लागि लगदा मर्मत खर्चमा अर्को किन्न लाग्ने खर्च बराबर खर्च हुने भनी रद्दीको भाउमा विमान बेचियो र नबिकेका सामान काठमाण्डौं ल्याई थन्काईयो । दोश्रो B. 757 विमान पनि अफ्रीकाको कम्पनीलाई बेचियो । यसरी २ वटा विमान भिकाई २ वटा मात्र विमान बाँकी भए । निगममा कार्यरत ९०% उडान कर्मचारी तालिम प्राप्त छन् । तसर्थ यसमा नेपालीको करोडौं लगानी भएको छ ।

निगम व्यवस्थापनले विमान खरिद गर्न ६, ७ अरब रुपैया लाग्छ यो पैसा निगमले उपलब्ध गराउन सक्तैन भनी भनेतापनि अरु देशका कम्पनीले पनि एकै पटक पैसा तिरेर लिने होइन, किस्ताबन्दीमा लिने हो । निगमले पनि लिन सक्छ । एउटा विमानको मोल १२।१३ वर्षमा तिरीसक्छ । निगमले ४ महिनामा दुई वटा जहाजको लागि प्रतिकिस्ता ४ लाख डलर तिरी रहेको छ । CSWA लाई मासिक न्यूनतम आठलाख वाउन्न हजार डलर बुझाउनु पर्ने हुन्छ जबकी हामीले किस्ताबन्दीमा लिएको २ वटा बोइङको जम्मा मासिक ४ लाख बुझाउनु पर्छ । यसो गर्दै जाँदा अन्तिममा नेपालको पैसा पनि विदेशीने र विमान पनि लाने हुँदा राष्ट्रलाई ठूलो घाटा छ । विमानको ६ वर्षमा निगमले भाडामा मात्र ९ करोड डलर भन्दा बढी खर्च भै सकेको छ । निगम सरकारी संस्था हो । यो सम्पूर्ण नेपालीको सरोकारको विषय हो । आयोगको प्रतिवेदनमा विमान गैह्र कानूनी रूपमा बिक्री गरेको ठहर गरिएको छ । निगमले आफ्ना विमान कौडीको मोलमा बेच्ने र महंगो भाडामा विमान भाँडामा लिने गरी पदाधिकारीलाई गैह्रकानूनी फाइदा र निगमलाई हानी पुऱ्याएको साथै निगमको जाँचबुझ गर्न गठित समितिको प्रतिवेदन समेत कार्यान्वयन नभएकोले यस्तो सबै नेपालीलाई सरोकार पर्ने कुरामा सार्वजनीक हकहित वा सरोकारको विवादमा स.अ.बाट ने.का.प. २०५१, पृष्ठ २५५, नि.नं. ४८९५, र ने.का.प. २०५४, पृष्ठ ७७, नि.नं. ६३१३ मा

प्रतिपादित सिद्धान्तको आधारमा निवेदन गरेको छु ।

तसर्थ नेपाल वायुसेवा निगम ऐन, २०१९ को दफा १३ विपरीत गरी निगमको हित विपरीत काम गरेको, ऐनले निगमलाई विमान भाँडामा लिने अधिकार नदिएको, ऐनको दफा १९ ले जानीजानी निगमको हित विपरीत काम गरेकोमा महाप्रबन्धकलाई कार्वाही गर्नु पर्ने सो समेत नभएकोले धारा ८८(२) अन्तर्गत आदेश जारी गरी विमान आवश्यक भए lease Purchase मा लिनु, भाडामा विमान नलिनु भनी र आफ्नो जहाज भन्दाबढी उडान घण्टा भाँडामा लिएको विमानलाई नदिनु, निगम जाँचबुझ आयोग २०५२ ले दिएको सुझाव बमोजिम गर्नु गराउनु भनी परमादेश लगायतका आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन ।

रिट निवेदकले उठाएको विषय नेपाल सरकार (कार्य विभाजन) नियमावली २०४७ बमोजिम पर्यटन मन्त्रालयको कार्य क्षेत्रभित्रको हो । यस सचिवालयलाई किन विपक्षी बनाएका हुन् ? यस सचिवालयको काम कारवाहीबाट निवेदकको कुन हक हनन् भयो ?, सो खुलाउन नसकेको अवस्थामा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको मन्त्रपरिषद् सचिवालयको तर्फबाट पेश भएको लिखित जवाफ ।

निगम शा.ने.वा.नि.ऐन, २०१९ अन्तर्गतको स्वशासित संस्था हो । निगमलाई विभिन्न काम गर्न सक्ने गरी ऐनको दफा ३ ले अधिकार प्रदान गरेको छ । सबै व्यहोरा निगमको जवाफबाट प्रष्ट हुने नै छ ।

संविधानको कुन धाराको हकाधिकार हनन भएको हो रिट निवेदकले खुलाउन नसकेकोले रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भन्ने समेत व्यहोराको पर्यटन तथा नागरिक उड्यन मन्त्रालयको तर्फबाट पेश भएको लिखित जवाफ ।

निगमलाई कानूनले तोकेको कर्तव्य पुरा नगरेमा वा इन्कार गरेको अवस्थामा त्यस्तो इन्कारी वा कर्तव्य निर्वाह गर्ने कुरामा देखाएको उदाशिनताले कुनै नागरिक वा समुदाय वा समूहको मौलिक अधिकारमा आघात पुग्न गएकोमा मात्र परमादेशको आदेश जारी हुन सक्छ । यस्तो अवस्थामा विपक्षीलाई निवेदन दिने हकद्वैया छैन । निगमले आफूलाई कसरी संचालन गर्ने भन्ने कुरा स्वयं निर्णय गर्न सक्छ । विमान भांडामा लिने वा किस्तावन्दिमा लिने सम्पूर्ण अधिकार निगम संचालक समितिलाई अधिकार छ ।

ने.वा.नि.ऐन, २०१९ को दफा ३(२) ले निगम अविच्छिन्न उत्तराधिकारवाला एक संगठित र स्वशासित संस्था हुने व्यवस्था गरेको छ । यसै गरी ऐनको दफा १३ ले निगमको काम कर्तव्य र अधिकारको वर्णन गरेको छ भने दफा ४ ले निगमको कार्य संचालनको निमित्त संचालक समितिको गठन गरिने व्यवस्था गरेको छ । ऐनको दफा १३(२)(घ) मा चल अचल सम्पत्ति प्राप्त गर्ने, भोग गर्ने, राख्ने, बेचबिखन गर्ने नामसारी गर्ने र अरु हवाई यातायात सम्बन्धी काम गर्ने अधिकार निगमलाई प्रदान गरेको छ भने देहाय (ड) ले यस ऐनद्वारा प्रदत्त कर्तव्यको पालन र अधिकारको प्रयोग गर्न आवश्यक

एवं सुविधानजक भएका सबै कामहरु गर्ने अधिकार प्रदान गरेको छ । साथै ऐनको दफा १४(१) ले निगमले आफ्नो कामको उचित सम्पादनको निमित्त मनासिव एवं सबै आवश्यक भएका कामहरु गर्न सक्ने र १४(२)(ड) मा यस ऐनमा उल्लेखित विभिन्न प्रकारको कार्यको सम्पादनको सिलसिलामा परी आउने अरु सबै काम कुरा गर्ने अधिकार प्रदान गरेको अवस्था छ । १९८७ मा खरिद गरेको विमानको सांवा व्याज भुक्तान गर्दै रहेको अवस्था भएकोले निगमको आर्थिक क्षमताले विमान खरिद गर्न सक्ने अवस्था छैन ।

मिति ०५५।११।१४ को निर्णयानुसार वार्ता अगाडि बढाई CSWA संग मार्च ४, १९९९ मा सम्भौता भै ८ मार्च १९९९ को संचालक समितिको बैठकले सो सम्भौता अनुमोदन गर्ने निर्णय भएको हो । वोइङ्ग ७२७,९ विमान र ७२७-१००.९ विमान तथा स्पेयरपार्ट बिक्री सम्बन्धमा संचालक समितिले उपसमिति गठन गरी सो उप समितिको प्रतिवेदन अनुसार र जांचबुभ्क आयोग २०५२ को प्रतिवेदनको आधारमा र २५ वर्ष पुरानो समेत भैसकेको, हवाई निति २०५० मा पनि २० वर्ष भन्दा बढी चलाउन नपाउने भएकोले मर्मत गर्न भन्दा बढी खर्च लाग्ने भएकाले बिक्री गरिएको हो । तसर्थ उपरोक्त आधार र कारणबाट उक्त रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको शा.ने.वा.नि. र ऐ.को संचालक समितिको तर्फबाट संयुक्त लिखित जवाफ ।

नेपाल वायूसेवा निगमले विमान लिज पर्चेजमा खरिद गर्दा भुक्तानी गरेको रकम र विमान भांडा (लिज) मा लिंदा भुक्तानी गरेको हाल सम्मको भांडाको रकम स्पष्ट देखिने गरी तालिका (चार्ट) बनाई पठाई दिनु भनी नेपाल वायूसेवा निगमलाई लेखी पठाई भिकाउने र जाँचबुझ आयोगको प्रतिवेदन, २०५२ कार्यान्वयन भए नभएको के हो ? भएको भए हाल कुन अवस्थामा छ ? सो को जवाफ सहितको प्रतिवेदन म.न्या.का. मार्फत सम्बन्धित मन्त्रालयबाट भिकाउनु भन्ने यस अदालतको आदेश ।

नियमानुसार पेशी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत निवेदनमा विपक्षी नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद सचिवालय समेतका तर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधिवक्ता सूर्यराज दाहालले निवेदकले भाडामा लिएको भनी विवाद उठाइएको विमान अहिले छैन । हाल हवाई विभाग नामक संस्थापनि अस्तित्वमा छैन । प्रस्तुत निवेदनलाई PIL अन्तर्गतको निवेदन मानी रिट क्षेत्रवाट हेर्नुपर्ने अवस्था देखिदैन किनकी त्यस संस्थामा कार्यरत Pilot तथा Staff ले विमान भाडामा लिएको कुराको कुनै Objection गरेको देखिदैन । कानून बमोजिमको कर्तव्य पुरा नभएको अवस्थामा गरेको निर्णय बदर गरी पहिलेको अवस्थामा पुऱ्याउन उत्प्रेषणको आदेश जारी गरिन्छ । २०५५ सालमा भएको कार्यको लागि २०५६ साल मा निवेदन परेको अवस्था छ र २०६५ सालमा उक्त कार्य बदर गर्न रिट जारी गर्नुको कुनै औचित्य देखिदैन । जाँचबुझ आयोगको प्रतिवेदन कार्यान्वयन गर्ने

वा नगर्ने विशुद्ध Executive कार्य हो । यस्मा न्यायपालिकाले प्रवेश गर्न मिल्दैन साथै निवेदनले निवेदनमा मन्त्रिपरिषदले यो काम गरेन भनी स्पष्ट खुलाई निवेदनमा माग गरेको समेत नदेखिंदा रिट खारेज हुनुपर्दछ भनी र विपक्षी नेपाल वायूसेवा निगमका तर्फबाट विद्वान अधिवक्ताद्वय रमेश कार्की तथा पूर्णमान शाक्यले नेपाल वायूसेवा निगम एउटा स्वायत्त व्यापारीक संस्था हो । विमान भाडामा लिएर वा Lease Purchase गरेर सेवा प्रदान गर्ने हो त्यो निगमको स्वविवेकको कुरा हो । निगम सेवामूलक भएपनि व्यापारीक संस्था पनि भएकोले व्यापारिक विषयवस्तुमा Court ले यसो गर भनी आदेश जारी गर्न मिल्दैन Public Legal Duties पुरा नभएको अवस्थामा मात्र परमादेशको आदेश जारी गर्न सकिन्छ । व्यापारिक विषयमा परमादेश जारी हुदैन । २०५२ सालमा जाँचबुझ आयोग गठन भई आयोगले नेपाल सरकारलाई प्रतिवेदन बुझाएको छ । प्रतिवेदन कार्यान्वयन गर्ने नगर्ने अधिकार कार्यपालिकाको रहेको अवस्थामा जाँचबुझ आयोगको प्रतिवेदन कार्यान्वयन गर्नुपर्छ भन्ने कुनै ऐनले व्यवस्था गरेको पनि नभएको समेतवाट अदालतले प्रतिवेदन कार्यान्वयन गर्नु भनी निवेदकको निवेदन माग बमोजिम परमादेशको आदेशजारी गर्न मिल्दैन । आयोगले बुझाएको प्रतिवेदन लागु गर्नु भनी सरकारले निर्देशन नदिएको अवस्थामा निगमले प्रतिवेदन कार्यान्वयन गर्नसक्ने अवस्था पनि रहदैन । जाँचबुझ आयोगको प्रतिवेदन कार्यान्वयन गर्ने वा नगर्ने विषय नीतिगत विषय हो कानूनी

विषय होइन । PIL अन्तर्गत निवेदन दायर गर्न संवैधानिक वा कानूनी प्रश्न समावेश भएको हुनुपर्दछ । निवेदकले आफ्नो निवेदनमा उक्त कुराको दावी लिन सकेको देखिदैन । Policy Matter मा अदालतले ८८(२) अन्तर्गत हेर्न मिल्ने हुदैन । यो निवेदनमा उठाइएको विमान हाल भाडामा नरहेको, विमान भाडामा लिएर चलाउने वा खरिद गरेर चलाउने त्यो व्यापारिक विषयवस्तु अन्तर्गत पर्ने र नेपाल वायुसेवा निगम एक स्वायत्त निकाय समेत भएकोले व्यापारिक कृत्याकलापमा अदालतले आदेश दिन नमिल्ने हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भनी वहस गर्नुभयो ।

यसमा विपक्षी नेपाल वायुसेवा निगमले नेपाल वायुसेवा निगम ऐन, २०१९ को दफा १३ विपरीत निगमको हित विपरीत काम गरेको, हित विपरीत कार्य गर्ने सम्बन्धित महाप्रबन्धकलाई कारवाही गर्नुपर्नेमा सो समेत नभएकोले संविधानको धारा ८८(२) अन्तर्गतको आदेश जारी गरी विमान आवश्यक भए Lease Purchase मा खरिद गर्नु, भाडामा विमान नलिनु आफ्नो जहाज भन्दा बढि उडान घण्टा भाडामा लिएको विमानलाई नदिनु र नेपाल वायुसेवा निगम सम्बन्धी जाचवुझ आयोग २०५२ ले दिएको सुझाव बमोजिम कारवाही गर्नु भन्ने विपक्षी निकायका नाममा परमादेशको आदेश वा जो चाहिने आज्ञा आदेश वा पुर्जि जारी गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदनको मुख्य माग दावी भएकोमा निगमलाई कानूनले तोकेको कर्तव्य पुरा नगरेमा वा इन्कार गरेको अवस्थावाट कुनै नागरिक वा समुदाय वा

समुहको मौलिक अधिकारमा आघात पुग्न गएको अवस्थामा मात्र परमादेशको आदेश जारी हुन सक्दछ । यस्तो अवस्था विद्यमान छैन । विमान किस्तावन्दीमा लिने वा भाडामा लिने सम्पूर्ण निर्णय गर्ने अधिकार निगमको संचालक समितिलाई छ । ने.वा.नि. ऐन, २०१९ को दफा ३(२) ले निगम एक संगठित र स्वशासित संस्था हुने व्यवस्था गरेको छ । ऐनको दफा १३(२)(घ) मा चल अचल सम्पत्ति प्राप्त गर्न भोग वेचविखन गर्न नामसारी गर्न र अरु हवाइ यातायात सम्बन्धी काम गर्ने अधिकार निगमलाई प्रदान गरेको छ । आफ्नो कार्यलाई व्यवस्थित गर्नका लागि आवश्यक विमान व्यवस्था गर्न विमान भाडामा लिएको हो । जाँचवुझ आयोगको प्रतिवेदनको पृष्ठ ३०४ मा नै जाँचवुझ आयोगको ठहर प्रतिवेदनको आधारमा मात्र कसै उपर कारवाही हुने वा मुद्दा चलन सक्ने अवस्था छैन । प्रतिवेदन कार्यान्वयन गर्ने नगर्ने विषय नीतिगत विषय हुदा यस्तो विषयमा रिट जारी गर्न मिल्दैन खारेज गरिपाउँ भन्ने नेपाल वायुसेवा निगमको तर्फवाट पेश भएको लिखित जवाफवाट देखिन्छ ।

पक्ष विपक्षीहरुवाट पेश भएको निवेदन तथा लिखित जवाफ समेतको अध्ययन गरी उपस्थित विद्वान कानून व्यवसायीहरुको वहस समेतलाई दृष्टिगत गर्दा यसमा निवेदकले उठाएको निगमलाई जहाज भाडामा लिने विषय सार्वजनिक सरोकारको विवाद समावेश भएको संवैधानिक वा कानूनी प्रश्न अर्थात Public Interest Litigation हुन्छ हुदैन ? निवेदकको निवेदन दायर गर्ने हकद्वैया

छ वा छैन ? र निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन ? सो सम्बन्धमा नै निर्णय दिनुपर्ने हुन आयो ।

निर्णय तर्फ विचार गरी निवेदन हेर्दा निवेदकको माग विपक्षी नेपाल वायुसेवा निगमलाई जहाज भाडामा नलिनु, Lease Purchase मा लिनु र जाँचबुझ आयोग २०५२ ले दिएको सुझाव बमोजिम गर्न लगाउनु भनि परमादेश लगायतको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने रहेको छ ।

यसमा सर्वप्रथम निवेदकले आदेश जारी गर्न माग गरेको विषय अर्थात् निगमले जहाज खरिद गर्ने वा भाडामा लिने विषय नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८(२) अन्तर्गतको सार्वजनिक सरोकारको विवादमा समावेश भएको संवैधानिक वा कानूनी प्रश्नको विषय बन्न सक्छ वा सक्दैन सो हेर्नुपर्ने हुन आयो अर्थात् निगम जस्तो Body Corporate ले जहाज खरिद वा भाडामा लिने विषय Public Interest Litigation को विवाद हुन सक्छ वा सक्दैन सो हेर्नुपर्ने हुन आयो ।

यसको लागि सर्वप्रथम नेपाल वायुसेवा निगमको वनौट हेर्नुपर्ने हुन्छ । नेपाल वायुसेवा निगम नेपाल “वायुसेवा निगम ऐन २०१९” बमोजिम गठन भएको देखिन्छ । ऐनको दफा ३(२) अनुसार निगम संगठित र स्वशासित संस्था हुने देखिन्छ । निगमले चल अचल सम्पत्ति प्राप्त गर्ने भोग गर्ने, वेचविखन गर्ने र राख्न सक्ने अधिकार पाएको देखिन्छ । निगमले आफ्नो नामवाट अरु कसैउपर नालेश उजुर गर्न सक्ने र

निगम उपर पनि अरु कसैको नालेश लाग्न सक्ने नेपाल वायुसेवा निगम एक कानूनी व्यक्तित्व अर्थात् संगठित संस्थाको रूपमा रहेको देखिन्छ । निगम पूर्ण सरकारी स्वामित्व भएको संगठित संस्था हो । निगम पूर्ण सरकारी स्वामित्व भएको संगठित संस्था भएपनि निगम “नेपाल वायुसेवा निगम ऐन २०१९” को दफा ४ को व्यवस्था अनुसार स्वशासीत रूपले संचालन हुने देखिन्छ । ऐनको दफा २८ ले निगमको उद्देश्य कार्यान्वयन गर्न नेपाल सरकारलाई नियमहरू बनाउन सक्ने अधिकार दिएको देखिन्छ जस अन्तर्गत निगमको काम संचालन गर्न आर्थिक प्रशासन लगाएतका अन्य विनियमहरू बनेको देखिन्छ ।

निगमको काम कर्तव्य र अधिकार ऐनको दफा १३ मा व्यवस्था भएको देखिन्छ । दफा १३ अनुसार नेपाल भित्र र बाहिर सर्वत्र सुरक्षित, कुशल, सुव्यवस्थित, किफायत र उचित रूपवाट हवाइ यातायात सेवाको सञ्चालन गर्नु निगमको कर्तव्य तोकिएको देखिन्छ । हवाइ सेवा संचालन सम्बन्धी अन्य आवश्यक अधिकारका साथै कार्य संचालनकोलागी निगमले आवश्यक पुर्जिको व्यवस्था पनि गर्न सक्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ ।

निगम एक संगठित र स्वशासित संस्था भएको कारणले निगमको कार्य संचालनको लागि सात सदस्यीय संचालक समितीको गठन हुने व्यवस्था भएको देखिन्छ । उपरोक्त कानूनी व्यवस्थावाट निगम एक व्यापारिक उद्देश्यले नेपाल अधिराज्य भित्र र

वाहिर हवाइ यातायात सेवा संचालन गर्न गठित व्यावसायिक स्वशासित संगठित संस्था भएकोमा विवाद भएन । निगमले जहाज भाडामा लिने विषयसंग निवेदकको निजी हक नगासिएको हुँदा सो विषय सार्वजनिक सरोकारको विवादमा समावेश भएको संवैधानिक वा कानूनी प्रश्न अर्थात Public Interest Litigation अन्तर्गत दायर गरेको देखिन्छ । सार्वजनिक सरोकारको विवादका सम्बन्धमा नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८(२) हेर्नुपर्ने हुन्छ जुन यस प्रकार छ ।

”यस संविधानद्वारा प्रदत्त मौलिक हकको प्रचलनको लागि वा अर्को उपचारको व्यवस्था नभएको वा अर्को उपचारको व्यवस्था भएपनि सो उपचार अपर्याप्त वा प्रभावहीन देखिएको अन्य कुनै कानूनी हकको प्रचलनको लागि वा सार्वजनिक हक वा सरोकारको कुनै विवादमा समावेश भएको कुनै संवैधानिक वा कानूनी प्रश्नको निरूपणको लागि आवश्यक र उपयुक्त आदेश जारी गरी त्यस्तो हकको प्रचलन गराउने वा विवादको टुङ्गो लगाउने असाधारण अधिकार सर्वोच्च अदालतलाई हुनेछ । सो प्रयोजनको लगी पूर्णरूपमा न्याय गरी उचित उपचार प्रदान गर्न सर्वोच्च अदालतले वन्दीप्रत्यक्षीकरण, परमादेश, उत्प्रेषण, प्रतिषेध, अधिकारपृच्छा लगायत जुनसुकै आदेश जारी गर्न सक्नेछ” भन्ने रहेको छ

धारा ८८(२) ले यस अदालतलाई सार्वजनिक सरोकारको विवादमा समावेश भएको संवैधानिक वा कानूनी प्रश्नको निरूपण

गर्न अर्थात Public Interest Litigation मा पूर्ण न्याय प्रदान गर्न जुनसुकै आदेश जारी गर्न सक्ने असाधारण अधिकार प्रदान गर्दछ । यसको अलावा कसैको निजी हकको सम्बन्धमा संविधानद्वारा प्रदत्त मौलिक हक अपहरण भएको अवस्थामा त्यस्तो हक प्रचलन गराउन वा अन्य नेपाल कानूनले प्रदान गरेको कानूनी हक अपहरण भएको अवस्थामा पनि त्यस्तो हक प्रचलन गराउने अन्य उपचारको व्यवस्था नभएको वा भएपनि त्यस्तो उपचार अपर्याप्त वा प्रभावहीन हुने भएमा पनि त्यसरी गैरकानूनी तरिकाबाट अपहरित निजी हक प्रचलन गराउन हक अपहरित व्यक्तिले यस अदालतको धारा ८८(२) को असाधारण अधिकारक्षेत्र अन्तर्गत निवेदन गर्न सक्ने धारा ८८(२) को अर्को व्यवस्था हो ।

धारा ८८(२) को व्यवस्था न्यायीक पुनरावलोकन सम्बन्धी व्यवस्था हो । मौलिक हक वा कानूनी हक प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त विपरीत वा अधिकारक्षेत्रविहीन निकायले कसैप्रति वदनियत चिताइ गैरकानूनी तरिकाले अपहरण गरेमा साधारण अधिकारक्षेत्र अन्तर्गतको मार्ग अवलम्बन गर्दा पीडित व्यक्तिले छिटो न्याय पाउन नसक्ने हुँदा पीडितलाई छिटो न्याय प्रदान गर्न आवश्यक आदेश जारी गर्न सक्ने असाधारण अधिकारको व्यवस्था हो । यो व्यवस्था यस अदालतको Writ Jurisdiction अन्तर्गत पर्दछ ।

सार्वजनिक सरोकारको विवादमा संवैधानिक वा कानूनी प्रश्न समावेश छ भनि परेको निवेदनमा यस अदालत सन्तुष्ट भएमा

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८(२) अन्तर्गत प्रदत्त असाधारण अधिकारको प्रयोग गरी आवश्यक वा उपयुक्त आदेश जारी गरी हक प्रचलन गराउछ । पहिलो अवस्था अर्थात् निजी हक प्रचलनमा हकमा आघात पर्ने व्यक्ति आफै निवेदक हुनु पर्दछ भने सार्वजनिक सरोकारको विवादमा समावेश भएको संवैधानिक वा कानूनी प्रश्न सम्बन्धी विवादमा पीडित Masses को तर्फबाट जोसुकैले निवेदन गर्न सक्छ । सार्वजनिक सरोकारका विवादमा समावेश भएको संवैधानिक वा कानूनी प्रश्नको निरूपणमा परम्परागत Locus Standie लाई Widen गरिएको छ ।

धारा ८८(२) अन्तर्गत हेरिने सार्वजनिक सरोकारको विवादमा समावेश भएको संवैधानिक वा कानूनी प्रश्नको निरूपणको अवधारणालाई Public Interest Litigation मानिएको छ ।

कार्यपालिका निष्कृत भई कार्यपालिकाले आफ्नो संवैधानिक र कानूनी कर्तव्य पालना नगरेको कारण नागरिकहरूको वा नागरिकहरूको समूहको वा कुनै वर्ग वा जातजातिको मानव अधिकार वा मौलिक हक वा कानूनी हक हनन भएमा ती हकहरू उपभोग गर्न नपाएका त्यस्ता समूह वा वर्ग वा जात जातिहरूको हकको रक्षा गर्न र स्थापित गर्न र हक प्रचलन गराउन अदालत सकृय हुनुपर्दछ । यहि मान्यतामा अदालत सकृय भई सार्वजनिक सरोकारको विवादमा समावेश भएको संवैधानिक वा कानूनी प्रश्नको निरूपण गरिन्छ । यसलाई Judicial

Activism मानिन्छ । धारा ८८(२) मा प्रयोग भएको पूर्ण न्याय प्रदान गर्न जुनसुकै आदेश दिन सक्नेछ भन्ने व्यवस्थाले यस अदालतलाई Judicial Activism को पर्याप्त अधिकार प्रदान गरेको छ । कार्यपालिकाको निष्कृतताको कारणले गर्दा नागरिकहरूको कुनै समूह वा कुनै जातजाति वा वर्गका मानिसहरूको मौलिक हक वा कानूनी हक वा मानव अधिकारबाट वञ्चित हुनुपरेको कारण त्यस्तो हक प्रचलन गराउन अदालत सकृय हुनु परेको र सकृय हुने गरेको हो । कार्यपालिका आफ्नो संवैधानिक दायरा र कर्तव्य भित्र सकृय भएमा अदालत सकृय हुनु पर्दैन । Judicial Activism सम्बन्धी यहि मान्यता अन्तर्गत सार्वजनिक सरोकारको विवादमा समावेश भएको संवैधानिक वा कानूनी प्रश्नको यस अदालतले निरूपण गरी आवश्यक र उपयुक्त आदेश जारी गर्ने गर्दछ ।

हामीकहाँ पनि यसको विकास नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ लागु भएपछि भएको हो । २०४७ को संविधान लागु हुनु भन्दा अगाडि नेपालको संविधान, २०१९ ले पनि तत्कालिन सर्वोच्च अदालतलाई Writ Jurisdiction अन्तर्गत असाधारण अधिकार दिएपनि निजी हक अधिकार हननमा मात्र त्यो पनि अन्य उपचारको व्यवस्था नभएमा मात्र प्रयोग गर्न असाधारण अधिकार प्रदान गरेको थियो । सार्वजनिक सरोकारको विवादमा समावेश भएका संवैधानिक वा कानूनी प्रश्नको निरूपण गर्ने व्यवस्था पनि थिएन र Locus Standie को Rule वढी कडा थियो ।

नेपाल वायुसेवा निगम जस्तो एक स्वायत्त स्वशासित संगठित संस्थाले हवाई सेवा संचालन गर्न आवश्यक जहाज भाडामा लिने कार्यमा जहाज भाडामा नलिनु खरिद नै गर्नु भन्ने आदेश जारी गरिपाउँ भनि निगमलाई आवश्यकता अनुसार विमान भाडामा लिने कार्य नै रोक्ने गरी निवेदकले सार्वजनिक सरोकारको विवाद अर्थात् Public Interest Litigation बनाइ प्रस्तुत निवेदन दायर गरेको हुँदा यस्तो विषय सार्वजनिक सरोकारको विवादमा समावेश भएको संवैधानिक वा कानूनी प्रश्न भन्न मिल्छ मिल्दैन र कस्तो विवाद र कस्तो विषय सार्वजनिक सरोकारको विवादको विषय वन्न सक्दछ भन्ने विषयमा हेर्नुपर्ने हुन आयो ।

धारा ८८(२) अन्तर्गतको सार्वजनिक सरोकारको विवादको एउटा महत्वपूर्ण विशेषता के हो भने विवादमा संवैधानिक वा कानूनी प्रश्न समावेश भएकै हुनुपर्दछ । विवाद भएको तर त्यसमा यदि संवैधानिक वा कानूनी प्रश्न समावेश भएको छैन भने त्यस्तो विवाद संविधानको धारा ८८(२) अन्तर्गत यस अदालतको असाधारण अधिकार अन्तर्गत पर्दैन । धारा ८८(२) मा भएको Public Interest Litigation का सम्बन्धमा सन् १९६० को दशकको वेलायतको Black burn Series of Cases ले चिनिने केहि मुद्दाहरु महत्वपूर्ण छन । Public Interest Litigation को अवधारणाको विकास नहुन्जेल त्याहापनि Locus Standie मा अदालत निकै कठोर र कडा भएको देखिन्छ । जसको जे कुरामा हक पुग्छ उसैले मात्र मुद्दा गर्न सक्छ भन्ने मान्यता त्याहाँ पनि थियो ।

R.V. Commissoner of Police Ex Parte, Blackburn (1968 2 QB 118 All ER 763/) को मुद्दामा लण्डनको जुवा खेल्ने क्लबले सार्वजनिक जनताको नैतिकतामा प्रतिकूल असर पर्ने गरी जुवा खेलाउदा पनि प्रहरी मौन रहेकोले अदालतले हस्तक्षेप गरी उचित आदेश जारी गर्नुप्यो भनि परेको मुद्दामा लिखित जवाफमा Blackburn को मुद्दा गर्ने हकद्वेया छैन भन्ने जिकीर गरियो । यसैगरी १९७६ को अर्को R v. Commissoner of Police Ex Parte Blackburn (1973 QB241) / R v. Secretary, London Council Ex Parte Blackburn (1976) WLR550) को मुद्दा पनि उल्लेखनिय छ । पछिल्लो मुद्दामा वाल अशिलल चित्र अर्थात् Child Pornography सम्बन्धी कानूनलाई कडाइका साथ प्रहरीले लागु नगरेकोले वालकहरुको हित विपरीत हुने हुँदा उपयुक्त आदेश जारी हुन माग गरेको निवेदनमा पनि निवेदक Blackburn को मुद्दा गर्ने Locus Standi को प्रश्न उठाइएको थियो । ति सबै मुद्दामा Lord Denning ले It was suggested that Mr Blackburn has no sufficient interest to bring proceeding against greater london council on this point. I would ask who then can bring proceeding when the public authorities are guilty of misuse of power ? Mr Blackburn is a citizen of London. His wife is a rate payer. He has children who may be harmed by the exhibition of pornography flim. If he has no sufficient interest no other citizen has भनि ति मुद्दाहरुमा सार्वजनिक सरोकारको विवादमा

समावेश भएको संवैधानिक वा कानूनी प्रश्नको निरूपणमा अर्थात Public interest litigation मा Locus Standie लाई widen गरिएको देखिन्छ । Locus Standie लाई widen गरी Public Interest Litigation मा उक्त फैसला महत्वपूर्ण मानिन्छ ।

सार्वजनिक सरोकारका विवादमा समावेश भएको संवैधानिक वा कानूनी प्रश्न अर्थात Public interest litigation को व्यवस्था हेर्दा भारतमा १९७० को दशक Late seventies वाट प्रारम्भ भएको देखिन्छ । भारतको सर्वोच्च अदालतले यो अवधारणाको व्याख्या गरेको देखिन्छ । हुनत भारतमा न्यायाधीशहरुको सरुवामा कानून व्यावसायीले निवेदन दिएको मुद्दामा कानून व्यावसायीको Locus Standi हुने वा नहुने भनी Judge transfor case भनी चिनिने मुद्दावाट Public Interest Litigation को सुरुवात भएको देखिन्छ । भारतमा यस्को सुरुवात हेर्दा गरिव, अनभिज्ञ, अशिक्षित, सामाजिक र आर्थिक दृष्टिले पिछडिएका वर्ग जस्ताई संविधान वा कानूनले आफूलाई मानव अधिकार वा मौलिक हक दिएको छ र त्यस्तो हक अधिकारको हनन भएमा अदालतवाट प्रचलन हुन्छ भन्ने सम्म पनि थाहा नभएको र थाहाभएपनि सामाजिक र आर्थिक रुपले पछि परी आफ्नो हक प्रचलन गर्न अदालत आउन क्षमता नभएका वर्गको लागि त्यस्ता वर्गको तर्फवाट जोसुकै Public Spirited individual ले पनि त्यस्ता वर्गको तर्फवाट अदालतमा निवेदन गरी दिनको लागि जसको हक पुग्छ उसले मात्र मुद्दा गर्नुपर्ने पुरानो मान्यतालाई

हटाइ Locus Standi सम्बन्धी परम्परागत सागुरो सोचाइ र अदालति ढाचामा नै निवेदन दर्ता गर्नु पर्ने परम्परालाई तोडी गरिव पिछडिएको अनभिज्ञ अशिक्षित जाति वा वर्ग वा समुहको तर्फवाट जाति वा वर्ग वा समुहको यस्तो हक प्रचलनको लागी जोसुकै Public spirited Individual ले निवेदन दर्ता गर्न हक पुग्ने भन्ने व्याख्यावाट सुरुवात भएको हो । भारतको सर्वोच्च अदालतले न्यायाधीश सरुवा सम्बन्धी विवादमा S. P. Gupta and others v. President of India को निवेदनवाट भारतमा Public Interest Litigation को सुरुवात भएको देखिन्छ । सार्वजनिक सरोकारको विवादमा समावेश भएको संवैधानिक वा कानूनी प्रश्नको निरूपण अर्थात Public Interest Litigation मा उक्त मुद्दालाई Pro-Bono-Publico र ज्यादै Activist फैसला मान्नुपर्छ । उक्त मुद्दामा देहाय बमोजिमको व्याख्या गरिएको पाइन्छ ।

"Where a legal wrong or a legal injury is caused to a person or to a determinate class of persons by reason of violation of any constitutional or legal right or any burden is imposed in contravention of any constitutional or legal provision or without authority of law or any such legal wrong or legal injury or illegal burden is threatened and such person or determinate class of persons is by reason of poverty, helplessness or disability or socially or economically disadvantaged position, unable

to approach the court for relief, any member of the public can maintain an application for an appropriate direction, order or writ in the High Court under Art. 226 and in case of breach of any fundamental right of such person or determinate class of persons, in the Supreme Court under Art. 32 seeking judicial redress for the legal wrong or injury caused to such person or determinate class of persons" भनि Locus Standie लाई Widen गरिएको देखिन्छ ।

भारतमा भारतको संविधानमा हाम्रो तत्कालिन संविधानको धारा ८८(२) तथा वर्तमान अन्तरीम संविधानको धारा १०७(२) जस्तो व्यवस्था नभएपनि भारतको सर्वोच्च अदालतले गरिब अशिक्षित आदिको कारणबाट पिछडिएका वर्गको हक प्रचलन गराइ पूर्ण न्याय दिन जुनसुकै आदेश जारी गर्न सक्ने असाधारण अधिकार अन्तर्गत मौलिकहक र मानवअधिकार को प्रचलनको सम्बन्धमा यदि अदालत परम्परागत Locus Standi र अदालतमा निवेदन दर्ता गर्ने निवेदनको ढाँचामा अड्ने हो भने गरिब वर्ग, अशिक्षित वर्ग, पीडित वर्ग, थुनामा परेको आदि विभिन्न वर्गका व्यक्तिहरु जो अनभिज्ञता, अशिक्षा र असक्षमता को कारण अदालतमा निवेदन गर्न सक्दैनन त्यस्ता वर्गले आफ्नो हक प्रचलन गराइ न्याय पाउन सक्दैनन । अदालतको उद्देश्य न्याय प्रदान गर्ने भएकोले यस्तोमा अदालतले परम्परागत सागुरो सोचाइको Locus Standi मा अड्न

हुदैन भन्ने मान्यतामा Public Interest Litigation को विकाश भएको देखिन्छ ।

Balco Employees Union v. Union of India को मुद्दामा भारतको सर्वोच्च अदालतको तीन न्यायाधीशहरुको इजलासले Prof S.P. Sathe लाई Quote गरी Prof. Sathe को भनाइ अनुसार सार्वजनिक सरोकारको विवाद हुनसक्ने अवस्था र वर्गहरुको विवेचना गरेको देखिन्छ । उक्त मुद्दामा "PIL may therefore, be described as satisfying one or more of the following parameters. these are not exclusive but merely descriptive;

- Where the concerns underlying a petition are not individualist but are shared widely by a large number of people(bonded labour, undertrial prisoners, prison inmates)
- Where the affected persons belong to the disadvantaged sections of society (women, children, bonded labour, unorganised labour etc.)
- Where Judicial law making is necessary to avoid exploitation (Inter-country adoption, the education of the children of the prostitutes)
- Where judicial intervention is necessary for the protection of the sanctity of democratic institutions(independence of judiciary, existence of grievances redressal forums)

- -Where administrative decisions related to development are harmful to the environment and jeopardize people's right to natural resources such as air or water."

उल्लेखित अवस्थामा उल्लेखित वर्गहरूको विवादको विषय सार्वजनिक सरोकारको विवाद अर्थात् Public Interest Litigation हुन सक्ने भन्ने देखिन्छ ।

हाम्रो सम्बन्धमा तत्कालिन संविधान नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८(२) मा “सार्वजनिक सरोकारको विवादमा समावेश भएको संवैधानिक वा कानूनी प्रश्न” भनि स्पष्ट व्यवस्था संविधानमानै भएको हुँदा सार्वजनिक सरोकारको विवादमा समावेश भएको संवैधानिक वा कानूनी प्रश्नमा अर्थात् Public Interest Litigation मा जोसुकै Public spirited Individual वा सदस्यले Pro Bono Publico निवेदन गर्न हक पुग्नेमा विवाद भएन अर्थात् Locus standie लाई Limit वा सिमित गर्न सकिदैन ।

२. कस्ता कस्ता विषय तत्कालिन संविधानको धारा ८८(२) र वर्तमान संविधानको धारा १०७ (२) अन्तर्गत हेरिन्छ भन्ने सम्बन्धमा हेर्दा:

- संविधान र प्रचलित कानूनले नागरिकहरूको समुह एवं विभिन्न वर्ग जात जाति समुह भाषाभाषी आदि नेपाली नागरिकको विभिन्न समूहलाई संविधानको

भाग ३ ले प्रदान गरेको मौलिक हक उपभोग गर्नवाट राज्यको ढिलाई वा Inaction को कारण वञ्चित हुनुपरेको विषय,

- राज्यले क्रमशः लागु गर्ने निर्देशक सिद्धान्तलाई वेवास्ता गरेको कारण मौलिक हक उपभोग गर्नवाट वञ्चित हुनुपरेको अवस्थामा,
- राज्यको तर्फवाट वर्तमान संविधानको प्रस्तावना खासगरी प्रस्तावनाको चौथो प्रकरणको व्यवस्था र भावना विपरीत हुने कार्य भएको अवस्थामा, न्यायपालिकाको स्वतन्त्रता एवं संविधानबमोजिम स्वतन्त्र भएर काम गर्नुपर्ने अन्य संवैधानिक निकायको स्वतन्त्रतामा हस्तछेप हुने कार्य,
- वातावरण प्रदुषण सम्बन्धी विषय,
- संविधानको धारा १३(३) को प्रतिवन्धात्मक वाक्यांशमा उल्लेख भएका विशेष व्यवस्था गरी संरक्षण र शसक्तिकरण गर्न सकिने जातजाति वा व्यक्ति वा वर्गको हक हित सम्बन्धी विषय,
- भाग ३ तथा भाग ४ मा उल्लेखित अन्य व्यक्ति वा समुह वा वर्गको हक हित सम्बन्धी विषय,
- नेपालको प्राकृतिक श्रोत सम्पदा जस्तै सार्वजनिक जग्गा, नदीनाला, वनजङ्गल आदि Public Trust Doctrine अन्तर्गत पर्ने विषय,
- नेपालको सांस्कृतिक सम्पदा सम्बन्धी ऐतिहासिक र पुरातात्विक विषयहरू वा

कार्यपालिकाले आफ्नो संवैधानिक कर्तव्य पालना नगरेको कारणबाट नागरिकहरूको कुनै वर्ग वा समुह वा जातजाति पीडित हुन परेको विषय आदि हाम्रो सन्द्रर्भमा Public Interest Litigation को विषय हुन सक्छ ।

३. यस्तो विषयमा धारा ८८(२) अनुसार त्यस्तो Disadvantaged वर्गको तर्फबाट जोसुकैले निवेदन दिन सक्दछ । माथि उल्लेखित विषयमात्र अन्तिम होइन हाम्रो संविधानको व्यवस्थाबाट वेला वेलामा वेला अवस्था अनुसार अन्य विषयहरू पनि यस अन्तर्गत पर्न सक्छ । यसलाई अहिलेनै किटेर सिमित गर्न सकिदैन ।

४. तत्कालिन संविधानको धारा ८८(२) मा भएको सार्वजनिक सरोकारको विवादमा समावेश भएको संवैधानिक वा कानूनी प्रश्नको निरूपणको लागि यस अदालतले असाधारण अधिकार अन्तर्गत हेरिने मुद्दा र अन्य वादी प्रतिवादी पक्ष विपक्ष भइ निजीहक प्रचलन सम्बन्धी अन्य परम्परागत मुद्दा फरक फरक हुन । धारा ८८(२) अन्तर्गत हेरिने सार्वजनिक सरोकारको र विवादको मुद्दा Adversary Litigation मानिदैन । कार्यपालिकाले आफ्नो गल्ती भुल वा ध्यान नपुगेको कारण आफ्नै नागरिकहरूको समुह वा कुनै जात जाति वा वर्गहरूले देशको मुल कानूनले दिएको हक अधिकार उपभोग गर्नबाट वञ्चित हुन पुगेकोमा धारा ८८(२) को व्यवस्थाले त्यसलाई सच्चिने मौका प्रदान भएको मान्न र ठान्नु पर्दछ । धारा ८८(२) अन्तर्गत जारी हुने

आदेशले त्यस्ता वर्ग वा जात जाति वा नागरिकहरूलाई संविधानले दिएको मौलिक हक उपभोग गर्न पाइ आर्थिक वा सामाजिक न्याय प्राप्त गर्न अवसर प्राप्त भएको भन्ने कार्यपालिकाले मान्नुपर्दछ । तर हामीकाँहा दुर्भाग्य के छ भने संविधानसंग प्रत्यक्ष वाभिएको कानूनलाई अमान्य गरिपाऊँ भनी परेको निवेदनमा पनि सरकारको तर्फबाट रिट खारेज गरिपाऊँ भनि लिखित जवाफ दिइन्छ । सरकारको Mindset अभै परिवर्तन भएको देखिदैन । देशको महान्यायाधिवक्ताले यस्तो काममा सरकारलाई Sensitize गर्नेपर्छ । तत्कालिन संविधानको धारा ८८(२) अन्तर्गत यस अदालतबाट विभिन्न निवेदनमा आदेश जारी गरी शिक्षा प्राप्त गर्ने अवसरबाट वञ्चित, अनभिज्ञ शोषित र परम्पराबाट पीडित, रुढिवादी प्रथाबाट पीडित, गरिवी आर्थिक विपन्नता सामाजिक कुप्रथाबाट पीडित साथै भेदभावबाट पीडित वर्गको हक प्रचलन गराउन त्यस्ता वर्गका तर्फबाट पर्न आएको जोसुकैको निवेदनको आधारमा यस अदालतबाट विभिन्न आदेशहरू जारी गरी त्यस्ता विपन्न अशिक्षित र पीडित जातजाति वा वर्गहरूको हक प्रचलन गराइएको छ ।

५. धारा ८८(२) को सार्वजनिक सरोकारको विवादमा समावेश भएको संविधानिक वा कानूनी प्रश्न निरूपण गर्न जुनसुकै आदेश जारी गर्न सक्ने यस अदालतको असाधारण अधिकार कुनै एक व्यक्तिको विशुद्ध निजीहक हननमा लागु हुदैन । संविधानको धारा ८८(२) मा भएको “सार्वजनिक सरोकारको विवादमा समावेश

भएकोसंवैधानिक वा कानूनी प्रश्न निरूपणका लागि” भन्ने व्यवस्था महत्वपूर्ण रहेको छ । यो व्यवस्था आकर्षित हुन दुई कुराको आवश्यकता पर्दछ । पहिलो अवस्था विवाद हुनुपर्ने र त्यस्तो विवाद सार्वजनिक सरोकारको विवाद हुनुपर्ने र दोस्रो त्यस्तो सार्वजनिक सरोकारको विवादमा संवैधानिक वा कानूनी प्रश्न समावेश भएको हुनुपर्दछ । अदालत विवाद निरोपण गर्ने ठाँउ हो तर यस धारा अन्तर्गत अदालतले संविधान वा कानूनी प्रश्न समावेश नभएको अन्य विवादको निरूपण गर्दैन । त्यसैले अदालतले संवैधानिक वा कानूनी प्रश्न समावेश भएको विवादमात्र धारा ८८(२) अन्तर्गत निरूपण गर्दछ भन्ने अवधारणा हो । धारा ८८(२) को सार्वजनिक सरोकारको विवाद Public Law litigation अन्तर्गत पर्दछ । Public Law litigation को अवधारणा भरखरैमात्र विकास भै विश्वका धेरै देशहरूमा अवलम्बन गरिएको अवधारणा हो ।

सार्वजनिक सरोकारको विवादका सम्बन्धमा A Chase the role of the judge in public law litigation Harvard Law Review 1976 मा ' Public law Litigation generally has always been made up of lawsuits which seek to vindicate important social values that affect numerou individuals and entities and traditional characterisations of Individualism are inappropriate in this context भनिएको देखिन्छ । अमेरीकाको अदालतले Grubbs v. Norris 870 343,344 (6th cir.,1989) को मुद्दामा In the U.S, a plaintiff in a case is able to seek relief that could affect not Only himself, but

also numerous people who are not parties to the action, as well as institutional political and economic structures. भन्ने सिद्धान्त स्थापित भएको देखिन्छ । त्यसैगरी US v. city of Chicago,870 F 2d 1256,1260(7th Cir,1989) को मुद्दामा In these so-called "class action suits the defendants are frequently large bureaucratic institutions or agencies of the federal, state, or local government, such as prisons or schools. The subject matter of such lawsuits is usually the policy practice, operation or decision-making of those entities-in essence, a dispute over the conduct or content of public policy. Challenges typically allege violation of a right and urge the judiciary to enunciate and enforce public policies and values derived from governing constitutional or statutory law. भनेको देखिन्छ ।

६. उक्त व्याख्यावाट पनि धारा ८८(२) को Public Interest Litigation को व्यवस्था व्यक्तिगत हक प्रचलनका लागि नभई सार्वजनिक सरोकारको विवादमा सार्वजनिक जनताको समुहको हकमा समावेश सार्वजनिक संवैधानिक वा कानूनी प्रश्नको व्याख्या गरी हक प्रचलनको लागि सरकार वा सरकारले गर्ने काम गर्ने Public Authority र Public Institutions का विरुद्ध उपयुक्त आदेश जारी हुने व्यवस्था भन्ने बुझिन्छ । यसवाट पनि धारा ८८(२) को यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्र Public Law अन्तर्गत सार्वजनिक सरोकारको सार्वजनिक जोसुकैलाई सरोकार

पर्ने विवाद जस्मा संवैधानिक वा कानूनी प्रश्न समावेश छ, र त्यस्तो विवादमा समावेश भएको संवैधानिक वा कानूनी प्रश्नको यस अदालतको व्याख्याद्वारा समाधान नगरे विवाद समाधान नहुने अवस्थामा मात्र आकर्षित हुने धारा हो । तसर्थ सार्वजनिक सरोकारको विवाद नभएको वा Public Law अन्तर्गत नपर्ने विषय वा कुनै विवाद नै भएपनि विवादमा संवैधानिक वा कानूनी प्रश्न समावेश नभएको विषय वाहेक संवैधानिक वा कानूनी प्रश्न समावेश सार्वजनिक सरोकारको विवादमा धारा ८८(२) आकर्षित हुने भन्नेमा विवाद भएन । अब निवेदकको निवेदन मागका सम्बन्धमा हेर्दा विपक्षी विपक्षी नेपाल वायुसेवा निगमलाई जहाज भाडामा नलिनु Lease Purchase मा लिनु भन्ने आदेश जारी गरिपाऊँ र जाचवुझ आयोगको प्रतिवेदन कार्यान्वयन गर्नु भन्ने आदेश जारी गरिपाऊँ भन्ने माग रहेको देखिन्छ । विपक्षी निगम एक स्वशासित संगठित संस्था हो । निगम सञ्चालन गर्न संचालक समितिको गठन भएको देखिन्छ । निगमको काम सञ्चालन गर्न ऐनले निगमलाई व्यापक अधिकार दिएको देखिन्छ । निगमले ऐनको उद्देश्य कार्यान्वयन गर्न आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी नियम लगायत अन्य नियम समेत वनि लागु भएको देखिन्छ । कानूनले दिएको अधिकार अन्तर्गत हवाई सेवा सञ्चालन गर्ने सम्बन्धमा हवाई सेवा काहाँ कसरी सञ्चालन गर्ने निगमले कति कर्मचारी राख्ने, निगमको कार्यसञ्चालनमा के कसरी जहाज काहाँवाट कतिवटा कसरी खरिद गर्ने वा भाडामा लिने भन्ने कुरा निगमको

संचालक समितिले आफ्नो आर्थिक श्रोत, क्षमता, प्राविधिक क्षमता, आवश्यकता र वजारलाई ध्यानमा राखी व्यापारिक उद्देश्यले नीतिगत निर्णय गर्ने विषय हो ।

७. हवाई सेवा सञ्चालन गर्न निगमले हवाई जहाज खरिद गर्ने वा भाडामा लिने भन्ने विषय सार्वजनिक सरोकारको विषय वन्न सक्दैन । यी विषय निगमको संचालक समितिले निर्णय गर्ने नीतिगत विषय हुन । यदि निवेदकको माग अनुसार यस विषयलाई सार्वजनिक सरोकारको विवाद भन्ने र त्यसमा संवैधानिक र कानूनी प्रश्न समावेश भएको छ भन्ने हो भने भोलि निगमले भाडामा लिने गाडी, निगमले कार्य सञ्चालनको लागी घर भाडामा लिने कार्य काम चलाउन कर्मचारी करारमा लिने कार्यआदि पनि सार्वजनिक सरोकारको विवादको विषय मान्नुपर्ने हुन्छ । धारा ८८(२) को उद्देश्य, मनसाय र व्यवस्था यस्तो होइन । यो कुरा बुझ्न आवश्यक छ ।

८. निगम सरकारको स्वामित्वमा सञ्चालन भएको संगठित संस्था भएको कारण जहाज खरिद गर्न वा भाडामा लिने सम्बन्धमा वा लिदा अख्तियारको दुरुपयोग वा भ्रष्टाचार भएको भए त्यसको लागि अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट भ्रष्टाचारको अपराधमा अनुसन्धान हुन सक्ने र अनियमित मात्र भएको भए निगमकै लेखापरीक्षणवाट पत्ता लाग्ने र सच्चिन सक्ने कुरा हो । निवेदकले त्यहि उजुर गर्न सक्ने हुँदा निगमको जहाज खरिद गर्ने वा भाडामा लिई काम चलाउने भन्ने विसुद्ध व्यापारिक र

नीतिगत विषयमा यस अदालतले धारा ८८(२) अन्तर्गत कुनै आदेश गर्न सक्दैन । सो विषय नै सार्वजनिक सरोकारको विषय भित्र पर्ने देखिदैन । अतः निवेदकले निवेदनमा उठाएको विषय नै सार्वजनिक सरोकारको विवादको विषयको नभएको हुँदा निवेदकको प्रस्तुत विषयमा निवेदन गर्ने हकद्वैया नै हुदैन ।

९. नेपाल वायुसेवा निगम तत्कालिन नेपाल वायुसेवा ऐन २०१९ अन्तर्गत गठित भएको मा विवाद भएन । उक्त ऐनको दफा ३ को २ मा निगम अविच्छिन्न उत्तराधिकारवाला एक संगठित र स्वशासित संस्था हुने छ, यस सस्थाले यस ऐनको अधिनमा रही चल अचल सम्पत्ति प्राप्त गर्न, भोग गर्न राख्न र नामसारी गर्न सक्नेछ भन्ने व्यवस्था भएवाट नेपाल वायुसेवा निगम एक स्वायत्त संस्था भएकोमा समेत विवाद देखिदैन । निगमलाई यस ऐन र यस ऐन अन्तर्गत बनेका नियमहरूको अधिनमा रहि नेपाल अधिराज्यभर वा वाहिर सर्वत्र सुरक्षित कुशल, सुव्यवस्थित किफायत र उचित रूपमा सम्बन्धित हवाइ सेवाको व्यवस्था गर्नु निगमको कर्तव्य हुने व्यवस्था ऐनको दफा १३(१) ले गरेको पाइन्छ, साथै सोही दफाले हवाइ यातायात सेवालार्इ अधिक से अधिक फाइदा हुने गरी विकास गर्दै लैजाने र सकभर सुपथ भाडामा सो सेवा सुलभ हुने गर्न निगमले आफ्नो अधिकार प्रयोग गर्न सक्नेछ भन्ने व्यवस्था भएवाट निगम एक व्यापारिक संस्था रहेको पनि देखियो ।

१०. निगमलाई चल अचल सम्पत्ति प्राप्त गर्ने, भोग गर्ने, राख्ने, बेचबिखन गर्ने नामसारी गर्ने र अरु कुनै हवाई यातायात सम्बन्धी काम गर्ने अधिकार नेपाल वायुसेवा ऐन, २०१९ को दफा १३(२) घ मा व्यवस्था भएको अवस्थामा निगमले आफूले प्रयोगमा ल्याउन नसक्ने विमान विक्री गर्न तथा आवश्यक परेमा विमान भाडामा लिन सक्ने नै देखियो । जहाँसम्म निवेदकको विमान भाडामा नलिनु विमान आवश्यक भए Lease Purchase मा खरिद गर्नु भनी आदेश जारी गरिपाऊँ भन्ने निवेदन मागको सन्दर्भमा विचार गर्दा मिसिल संलग्न निवेदन तथा लिखित जवाफवाट निवेदकले निवेदनमा विवाद उठाइएका CSWA को B757 को विमान २०५५ सालमै भाडामा लिएको र उक्त समय सो विमान वढिमा ६ महिनाको लागि भाडामा लिएको भन्ने देखिन्छ । विमान भाडामा लिने निर्णय नेपाल वायुसेवा निगमको सन्चालन समितिवाटै भएको मिसिल संलग्न पेश भएको निर्णयको प्रतिलिपिवाट देखिन्छ । विमान भाडामा लिइ सकेको र उक्त विमान भाडामा लिदा वढिमा ६ महीनाको लागि भाडामा लिने निर्णय भै विमान भाडामा लिएको उक्त अवधि समेत समाप्त भई विमान समेत फिर्ता भइसकेको देखिएको अवस्थामा विमान भाडामा नलिनु Lease Purchase खरिद गर्नु भनी आदेश गर्नुको कुनै सान्दभिकता रहने देखिदैन ।

११. त्यस्तै निवेदकको नेपाल वायुसेवा निगम सम्बन्धी जांचवुझ आयोग, २०५२ ले दिएको प्रतिवेदनको सुभाब

बमोजिम कारवाही गर्नु भन्ने आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने प्रश्न छ त्यस तर्फ विचार गर्दा जाँचवुझ समिति गठन, सो समितिबाट दिएको रिपोर्ट क्रमशः कार्यान्वयन गर्ने वा नगर्ने विसुद्ध कार्यपालकीय अधिकारक्षेत्र भित्र पर्ने विषयवस्तु भएकोमा दुइमत हुदैन । जाँचवुझ आयोगले उठाईका विषयहरूमा थप अनुसन्धान गर्नुपर्ने भए थप अनुसन्धान गरी कसूरको आधारमा छुट्टै कारवाही चलाउनुपर्ने वा नचलाउने सम्बन्धमा निर्णय गर्ने अधिकार सम्बन्धित निकायमा नै रहने हुन्छ । निवेदकले निवेदनमा नेपाल वायुसेवा निगमका कर्मचारी हरूले अनियमितता गरे कमिसन लिने दिने गरे भन्ने प्रश्न उठाएको सम्बन्धमा विचार गर्दा सो सम्बन्धमा अनुसन्धान गर्ने तथा दोषी देखिएमा विभागीय कारवाही वा मुद्दा चलाउने छुट्टै सवैधानिक निकायको व्यवस्था समेत संविधानत भएको अवस्थामा जाचवुझ आयोगको प्रतिवेदनको आधारमा नेपाल वायुसेवा निगमका प्रबन्धक वा अन्य कुनै कर्मचारीलाई कारवाही गर वा यस्तो कारवाही गर भनि अदालतबाट आदेश जारी गर्न मिल्ने देखिदैन ।

१२. नेपाल वायुसेवा निगम सम्बन्धित जाचवुझ आयोगको गठन नेपाल सरकारले गरेको र नेपाल वायुसेवा निगममा रहेका के कस्तो कमजोरीका कारण निगमको उन्नति प्रगतिमा बाधा पुगेको हो सोको के कसरी सुधारको काम गर्न सकिन्छ सोको वारेमा जाँचवुझ गरी आयोगले प्रतिवेदन तयार गरी नेपाल सरकारलाई प्रतिवेदन बुझाएको देखिन्छ । नेपाल वायुसेवा निगम

सम्बन्धी जाचवुझ आयोग २०५२ ले नेपाल वायुसेवा निगमका कमिकमजोरी तथा त्यसका सुधारको वारेमा दिएको प्रतिवेदनमा उठाइएका कुराहरु के कुन आधारमा लागु गर्ने वा प्रतिवेदनमा औल्याइएका कमिकमजोरी के कस्तो नीति नियम बनाइ वा व्यवस्थापकीय सुधार गरी लागु गर्ने विषयवस्तु नीतिगत विषय भित्र पर्ने र नेपाल सरकारले वायुसेवा निगमलाई कुनै निर्देशनसम्म नदिएको अवस्थामा शक्तिपृथकीकरणको सिद्धान्त समेतबाट अदालतले हस्तक्षेप गर्न मिल्ने नहुदां अदालतबाट उक्त प्रतिवेदन यो यसरी लागु गर्नु वा प्रतिवेदन आधारमा संचालक महाप्रबन्धकलाई कारवाही गर्नु भनि आदेश जारी गर्न मिल्ने पनि देखिएन ।

१३. निवेदकले निवेदनमा उठाएको नेपाल वायुसेवा निगमको विमानलाई भन्दा भाडामा लिएको विमानलाई वढि उडान घण्टा नदिनु भन्ने आदेश जारी गरीपाउ भन्ने निवेदन मागको सम्बन्धमा विचार गर्दा निगमको आफूसंग रहेको विमानलाई भन्दा भाडामा लिएको विमानलाई वढि उडान घण्टा नदिइएको भन्ने नेपाल वायुसेवा निगमको तर्फबाट पेश भएको लिखित जवाफबाट देखिन्छ । भाडामा लिएको विमान सम्भौतामा उल्लेख भएबमोजिम भाडामा सञ्चालन गर्ने अवधि भुक्तान गरि फिर्ता समेत भैसकेको अवस्थामा निवेदकको माग बमोजिम भाडामा लिएको विमानलाई निगमको आफ्नो विमान वढि उडान घण्टा नदिनु भनी आदेश दिनुको कुनै औचित्य नरहने हुदा त्यसतर्फ विचार गरिरहनु पर्ने अवस्था देखिदैन ।

१४. निवेदकले आफ्नो निवेदनमा विमान भाडामा लिएको कारण नेपाली पाइलटहरु काम गरी अनुभव हासिल गर्ने अवस्थावाट वंचित भएको भनि प्रश्न उठाएतर्फ विचार गर्दा यस्मा निवेदकसंग सार्थक सरोकार रहेको देखिदैन । एकातर्फ निवेदक नेपाल वायुसेवा निगमको पाइलट तथा अन्य कुनै विमान उडान सम्बन्धी कार्यमा संलग्न रहेको नेपाल वायुसेवा निगमको कर्मचारी भएको देखिदैन । अर्कोतर्फ नेपाल वायुसेवा निगमका पाइलटहरुको तर्फवाट यी निवेदकले प्रतिनिधित्व गर्नुपर्ने अवस्था पनि प्रमाणित हुन सकेको अवस्था छैन । सार्वजनिक सरोकारको विवाद प्रतिकूल अवस्थामा रहेका पिछडिएका तथा अशिक्षित समुदाय जस्ले आफ्नो हक को सुरक्षा तथा सरक्षण गर्न नसकेको अवस्थामा मात्र त्यस्तो व्यक्ति वा समुदायको तर्फवाट अन्य कुनै नागरिकले त्यस्ता व्यक्ति वा समुदायको हक हितको संरक्षणको लागि यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्र अन्तरगत निवेदन दिन सक्ने अवस्था रहन्छ तर नेपाल वायुसेवा निगमका पाइलटहरु आफ्नो समुदायगत तथा व्यक्तिगत रूपमा आफ्नो हकहितको सुरक्षा गर्न नसक्ने असक्षम वर्ग भित्रको नपर्ने र नेपाल वायुसेवा निगमका पाइलटहरु स्वयमले नै नेपाल वायुसेवा निगमले विमान भाडामा लिएको कारणवाट आफ्नो हकहितमा आघात पुग्ने गएको भनि पाइलटहरु स्वयमको निवेदन भएकोनै भएपनि त्यस्तो निवेदन धारा ८८(२) अन्तर्गतको सार्वजनिक सरोकारको विवादमा संवैधानिक वा कानूनी प्रश्न समावेश भएको

विवाद मान्न मिल्ने नमिल्ने विवादित विषय हो भने प्रस्तुत निवेदन त उनाउ व्यक्तिको तर्फवाट परेको हुँदा त्यसतर्फ विचार गरिरहनु परेन ।

१५. नेपाल वायुसेवा निगम ऐन, २०१९ को दफा ३(२) ले नेपाल वायुसेवा निगम अवच्छिन्न उत्तराधिकारवाला एक संगठित र स्वशासित संस्था हुनेछ । यो संस्थानको कामको निमित्त आफ्नो छुट्टै छाप हुनेछ । सो संस्थाले यस ऐनको अधिनमा रहि चल अचल सम्पत्ति प्राप्त गर्न, भोग गर्न राख्न बेचविखन गर्न सक्नेछ । यो सस्थाले आफ्नो नामवाट नालीस उजुर गर्न र यस उपर पनि सोही नामवाट नालीस उजुर लाग्न सक्नेछ भन्ने व्यवस्था गरेको छ । विमान भाडामा लिएर संचालन गर्ने वा Lease Purchase वाट संचालन गर्ने निगम को आन्तरिक तथा नीतिगत विषय भएको र नेपाल वायुसेवा निगम सम्बन्धी जाँचवुझ आयोग २०५२ नेपाल सरकारले जाँचवुझ आयोग ऐन, २०२६ अन्तर्गत गठन गरेको र सो जाँचवुझ आयोगले आफ्नो प्रतिवेदन नेपाल सरकारलाई बुझाएकोमा सो प्रतिवेदनमा औल्याइएका कुराहरु लागु गर्नु वा नगर्नु, र के कसरी लागु गर्ने भन्ने कुरा सरकारको विशुद्ध नीतिगत विषय हुँदा माथि उल्लेख भए बमोजिम यस्ता नीतिगत विषयमा अदालतले प्रवेश गरी आदेश जारी गर्न मिल्दैन । एकातर्फ सो विषय सार्वजनिक सरोकारको विवाद पनि हुन नसक्ने, त्यसमा संवैधानिक वा कानूनी प्रश्न पनि समावेश नभएको र अर्कोतर्फ निवेदकले निवेदनमा उठाइएको कुराहरुमा निवेदकको

सार्थक सम्बन्ध रहेको पनि देखिदैन । निवेदकले निवेदनमा उठाइएको कुराहरु यो यस कारण सार्वजनिक सरोकारको संवैधानिक र कानूनी प्रश्न समावेश भएको विवादको विषयवस्तु हो भनि स्थापित गर्न सकेको देखिएन ।

१६. नेपाल वायुसेवा निगम व्यापारिक उद्देश्यले सञ्चालन हुने संस्था भएकोले जहाज खरिद गर्ने वा भाडामा लिने भन्ने विषय संवैधानिक वा कानूनी प्रश्न समावेश भएको सार्वजनिक सरोकारको विवादको विषय हुन नसक्ने भई निगमको नीतिगत विषय भएकोले यस्तो नीतिगत विषयमा अदालतले धारा ८८(२) अन्तर्गत हस्तक्षेप गर्न नसक्नुका साथै निगमले विमान ६ महिनाको लागि २०५५ सालमा नै भाडामा लिई सम्भौताको अवधि भुक्तान भै विमान

फिर्ता समेत भई प्रस्तुत रिट निवेदको विषय निस्प्रयोजन समेत भइसकेको अवस्थामा माग बमोजिमको आदेश जारी गर्न मिलेन । प्रस्तुत निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । यो फैसलाको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई दिई प्रस्तुत निवेदनको दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी अभिलेख शाखामा वुभाई दिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.राजेन्द्रप्रसाद कोइराला

इति सम्मत २०६५ साल असार २३ गते रोज
२ शुभम----

इ.स.(शा.अ.) माधवप्रसाद मैनाली

निर्णय नं. ८००७

ने.का.प. २०६५

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमारप्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारी
संवत् २०६३ सालको रिट नं.-०६३-wo-०४३१
आदेश मिति: २०६५।५।२३।२

मुद्दा :-परमादेश ।

रिट निवेदक: राप्ती अञ्चल ट्रक व्यवसाय
समिति दाङको तर्फबाट भूपाल रावत
विरुद्ध

विपक्षी: प्रमुख जिल्ला अधिकारी जिल्ला
प्रशासन कार्यालय दाङ, घोराही समेत

- अर्को व्यवसायिक संघ वा संस्था खोल्दैमा वा कानून बमोजिम दर्ता हुँदैमा निवेदक संस्थासँग आवद्ध व्यक्तिहरुको पेशा, व्यवसाय वा रोजगारमा कुनै प्रकारले नकारात्मक असर पार्न नसक्ने ।
- अप्रत्यक्ष रूपमा संस्थागत एकाधिकार कायम राख्न पाउनु पर्छ भन्ने भनाई कानूनमा आधारित नहुनुको अतिरिक्त निवेदक समेतको सेवा, व्यवसायको लक्षित उपभोक्ता वर्गको हित प्रतिकूल देखिने ।

(प्रकरण नं.३)

रिट निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री
राजेन्द्रप्रसाद न्यौपाने

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री
सूर्यराज दाहाल र विद्वान अधिवक्ता
श्री दामोदर खडका
अवलम्बित नजीर:

आदेश

न्या.ताहिरअलि अन्सारी: नेपाल
अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३ र
८८(२) अनुसार यस अदालतमा दायर हुन
आएको प्रस्तुत रिटको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर
यस प्रकार छ :-

रिट निवेदक संस्था राप्ती अञ्चल
अन्तर्गत दाङ, सल्यान, रुकुम, रोल्पा र प्यूठान
जिल्लाहरुमा बसोबास गरी आएका ट्रक
व्यवसायीहरुलाई आवश्यक सहायेग गर्ने
विशुद्ध व्यवसायीक उद्देशयले स्थापित संस्था
हो । संस्था दर्ता ऐन, २०३४ बमोजिम २०५४
सालमा दर्ता भई सोही मिति देखि हालसम्म
निरन्तर रूपमा राप्ती अञ्चल भित्रका ट्रक
धनीहरुको साभा संस्थाको रूपमा रही आफ्नो
उद्देश्य अनुरूप कार्य संचालन गर्दै आउंदा
विपक्षी जिल्ला प्रशासन कार्यालयले विगतका
केही समयहरुमा गैरकानूनी तवरले
अनावश्यक रूपमा दुःख हैरानी दिदै आएको छ
। सो क्रममा विपक्षी प्र. जि. अ. आफैले
आफ्ना गफमतका गैर ट्रक व्यवसायीहरूसंग
मिलोमतो गरी ट्रक यातायात व्यवसायी
समिति तुलसीपुर नामक संस्था मिति
२०५९।६।१० गते दर्ता नं. ४९६ मा दर्ता गरी
उक्त संस्था दर्ता गरेको ६ महिना नपुग्दै
अर्थात मिति २०५९।११।२१ गते आफैले गैर
ट्रक व्यवसायीहरु संलग्न रहेको संस्था भएको

भनी उक्त संस्थाको दर्ता खारेज गर्ने निर्णय गरी गैर जिम्मेवारीपूर्ण कार्य गर्दै यस समितिका साथै यस क्षेत्रका ट्रकधनीहरूको समेत मौलिक हकको स्वतन्त्रतामा बाधा अवरोध गरी आएको थियो तैपनि विपक्षीसंगको पटक पटकको सम्वादको माध्यमबाट केही समस्याहरूको समाधान गर्दै आईरहेका थियौं । विपक्षी प्रमुख जिल्ला अधिकारीबाट हामीहरू उपर हैरानी गर्दै आउने क्रम भैरहे पनि स्थानीय अधिकारीको हैसियतले समितिका समसामयिक विविध विषयलाई लिएर भेट गर्न गएका वखत हाम्रो कुनै कुरा नसुनी मैले गैर ट्रकधनीहरूलाई बोलाई यस कार्यालयले पहिले गरेभै ट्रकसंग सम्बन्धित नयाँ संस्था खोल्ने योजना गरेको छु भन्ने उत्तर दिनु भएकोले फर्की आएका थियौं ।

उक्त बमोजिम विपक्षी प्रमुख जिल्ला अधिकारी स्थानीय अधिकारी भएर पनि हाम्रा जायज समस्याहरू प्रति गम्भिर नहुनु हाम्रा समस्या सुन्न नै नचाहनुको कारण र वास्तविकता के रहेछ भनी केही दिनपछि अर्थात २०६३।६।१ गतेका दिन विपक्षी जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा गई बुभुदा विपक्षी प्रमुख जिल्ला अधिकारीले कसैको कुरा नसुनी पटक पटक गरे जस्तै विपक्षी मध्येका भरतराज न्यौपाने सहितका गैरट्रकधनीहरूसंग मिलेमतो गरी स्वर्गद्वारी ट्रक यातायात व्यवसायी समिति नामक संस्था दर्ता गर्न लागेका छन् भन्ने कुराको थाहा जानकारी पाईसके पश्चात सो सम्बन्धी कागजात फाईल हेर्दा विपक्षी भरतराज न्यौपाने लगायत ९ जना कुनै पनि

ट्रकधनी नरहेको अर्थात निजहरूको नाममा कुनै सवारी दर्ता नरहेको निजहरू दाङ जिल्लामा कसैले बसोबास नगर्ने, श्रम तथा यातायात व्यवस्था मन्त्रालय र ट्रक व्यवसायी महासंघसंग अनिवार्य रूपमा प्रतिक्रिया लिनु पर्नेमा उक्त प्रक्रिया कुनै अवलम्बन नगरिएको साथै निज गैर ट्रक व्यवसायीहरूको प्रहरी प्रतिवेदन समेत नबुझी अत्यन्तै हचुवा किसिमले संस्था दर्ता ऐन, २०३४ समेतको प्रतिकूलमा गई आत्मनिष्ठ तवरले हामी समग्र ट्रकधनीहरूको भावना विपरीत उक्त संस्था दर्ता गर्न लागेकोले विपक्षी प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई भेटी किन यसरी गैरकानूनी तवरले समग्र हामी ट्रकधनीहरूको भावना विपरीत सीमित गैर ट्रक व्यवसायीसंग मिलेमतो गरी संस्था दर्ता गर्न लाग्नु भएको हो ? भनी मौखिक रूपमा र लिखित रूपमा सोही दिन अर्थात २०६३।६।१ गतेका दिन उक्त ट्रक यातायातसंग सम्बन्धित संस्थाको सम्पूर्ण दर्ता प्रक्रिया रोक्का राखिपाऊँ भनी निवेदन समेत दिई उक्त निवेदनमा विपक्षी प्रमुख जिल्ला अधिकारीले दर्ता प्रकृया तत्काल रोक्का राख्ने भनी तोक आदेश गरी सोही दिन हामीहरूलाई मौखिक रूपमा समेत उक्त संस्थाको दर्ता प्रकृया रोक्ने भनी विश्वास दिलाई फर्काउनु भएको थियो ।

विपक्षी प्रमुख जिल्ला अधिकारीले उक्त बमोजिम हामी ट्रक धनीहरूलाई विश्वस्त बनाएको केही दिनपछि उक्त गैरकानूनी तवरले दर्ता गर्न लागेको स्वर्गद्वारी ट्रक यातायात व्यवसायी समिति नामक अवैध संस्थामा संलग्न केही व्यक्तिहरूले यस

समितिसँग आवद्ध ट्रकहरुलाई जवरजस्ती रकम असुल गर्ने कार्य गरेकोले पुनः विपक्षी प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई भेट गरी यस्तो गैरकानूनी क्रियाकलाप तत्काल रोक्न भनी मौखिक रूपमा पटक पटक अनुरोध गर्दा समेत विपक्षी प्रमुख जिल्ला अधिकारीले गैरकानूनी तवरले संस्था दर्ता गर्ने संभावना रहेको र जवरजस्ती रकम असुल गर्ने कार्य गरेकोले राप्ती अञ्चल भित्र रहेका सबै हामी ट्रकधनीहरुलाई निकै अन्याय परेको र तत्काल वैकल्पिक प्रभावकारी कानूनी बाटो नभएकोले प्रस्तुत निवेदन लिई उपस्थित भएका छौं ।

विपक्षी प्रमुख जिल्ला अधिकारी समेतको मिलोमतोमा गैरकानूनी तवरले संस्था दर्ता गर्ने कार्यका साथै अवैध रूपमा कानून बमोजिम दर्ता प्रकृया नै सम्पन्न नभएको संस्थाको नामवाट जवरजस्ती सवारी साधनवाट रकम असुल गर्ने जस्तो कानून विपरीत क्रियाकलापले नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११(१), १२(घ) र (ङ) १७(१) द्वारा प्रदत्त मौलिक हकको समेत हनन भई संस्था दर्ता ऐन, २०३४, सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९ का साथै नेपाल सरकारले गरेको पटक पटकको निर्णय समेतको प्रतिकूल भै गैरकानूनी तवरले संस्था दर्ता गर्ने र उक्त संस्था कानूनको प्रकृया नपुऱ्याई दर्ता नहुँदै जवरजस्ती बाटोमा ट्रक (सवारी) रोक रकम असुल गर्ने कार्य निरन्तर रही अनन्त कालसम्म अवैध संस्थाको नामवाट जवरजस्ती रकम असुल गर्ने कार्यको आशंका निरन्तर विद्यमान रहे भएकोले नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३

को अधिनमा रही ऐ. को धारा ८८(२) बमोजिम असाधारण अधिकारक्षेत्र प्रयोग गरी गैरकानूनी तवरले कानूनले निर्दिष्ट गरे बमोजिमको प्रकृया नपुऱ्याई उक्त संस्था दर्ता गर्ने कार्य नगर्नु नगराउनु कानूनले निर्दिष्ट गरेको प्रकृया पुऱ्याई कानून बमोजिम मात्र संस्था दर्ता गर्नु गराउनु भनी विपक्षीहरुको नाममा परमादेश वा अन्य उपयुक्त आज्ञा आदेश वा पुर्जा जारी गरी हक प्रचलन गराई हाललाई उक्त कार्य रोक्न अन्तरिम आदेश समेत जारी गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको रिट निवेदन जिकिर ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुननपर्ने हो ? लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको १ प्रति नक्कल साथै राखी विपक्षी जिल्ला प्रशासन कार्यालय समेतलाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई दिनु । निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? लिखित जवाफ लिई आफै वा आफ्नो प्रतिनिधिद्वारा उपस्थित हुनु भनी रिट निवेदनको १ प्रति नक्कल साथै राखी विपक्षी भरतराज न्यौपानेलाई सम्बन्धित जिल्ला अदालत मार्फत सूचना पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछी नियम बमोजिम पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश ।

स्वर्गद्वारी ट्रक यातायात व्यवसायी समिति नामक संस्था दर्ता गर्नका लागि सो संस्थाको विधान, तदर्थ समितिका पदाधिकारीहरुको नागरिकताको प्रमाणपत्र,

सवारी धनी प्रमाण पत्र (ब्लु बुक) को फोटोकपि समेतका कागजातहरु संलग्न राखी मिति २०६३।१।१९ मा निर्धारित ढाँचामा यस कार्यालयमा निवेदन पर्न आएको र सो सम्बन्धमा संस्था दर्ता ऐन, २०३४ तथा नेपाल सरकारबाट विभिन्न समयमा गरिएको परिपत्र एवं आदेश बमोजिम यस कार्यालयबाट श्रम तथा यातायात व्यवस्था मन्त्रालयको प्रतिक्रिया प्राप्त गरी तदर्थ समितिका पदाधिकारीहरुको प्रहरी प्रतिवेदन समेत लिई संस्था दर्ता प्रकृया अगाडि बढाइएको हो । यसै क्रममा विपक्षीहरुबाट सम्मानित अदालत समक्ष रीट निवेदन गरी यस कार्यालय समेतका नाममा कारण देखाउ आदेश जारी भएको हुँदा उक्त मुद्दा अन्तिम टुंगो नलागेसम्म हाललाई उक्त संस्था दर्ता नगर्ने गरी मिति २०६३।८।२८ मा निर्णय भएको छ । साथै नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १२ समेतमा गरिएको व्यवस्था बमोजिम सबै नेपाली नागरिकलाई नेपाल अधिराज्य भर आवत जावत र बसोवास गर्ने तथा कुनै पेशा, रोजगार, उद्योग र व्यापार गर्ने र संघ संस्था खोल्ने स्वतन्त्रताको हकको प्रत्याभूति गरिएको परिप्रेक्ष्यमा भरतराज न्यौपाने समेतका व्यक्तिहरुलाई प्रस्तावित स्वर्गद्वारी ट्रक यातायात व्यवसायी समिति नामक संस्था दर्ता गरी आफ्नो व्यवसाय सुचारु रूपले संचालन गर्ने अधिकार छ । उक्त संस्था दर्ता गर्नमा निजहरु यस जिल्लाका वासिन्दा हुनु नहुनु वा विपक्षी लगायत अन्य ट्रक व्यवसायी समितिको सहमति हुनु नहुनुले कुनै फरक पर्ने

होईन । तसर्थ भरतराज न्यौपाने समेतले नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ र संस्था दर्ता ऐन, २०३४ समेतको कानूनी व्यवस्थाले प्राप्त अधिकार बमोजिम स्वर्गद्वारी ट्रक यातायात व्यवसायी समिति नामक संस्था दर्ताका लागि यस कार्यालयमा निवेदन गरेका र यस कार्यालयबाट पनि उपरोक्त सवैधानिक कानूनी व्यवस्था बमोजिम सो द्वारा निर्धारित प्रकृया पुरा गरी संस्था दर्ता गर्न लागिएको हो । प्रचलित कानूनी प्रकृया पुरा नगरी गैर ट्रक व्यवसायीहरूसंग मिलेमतो गरी संस्था दर्ता गर्न लागिएको भन्ने विपक्षीको निवेदन दावी कपोलकल्पित, आधारहीन र भुट्टा हुँदा खारेजभागी छ । खारेज गरिपाऊँ भन्ने प्रमुख जिल्ला अधिकारी दाङ र जिल्ला प्रशासन कार्यालय दाङको लिखित जवाफ ।

म लिखितजवाफ प्रस्तुतकर्ता सहित ट्रक व्यवसायीहरुले हाललाई राप्ती अंचलको रोल्पा, प्यूठान र दाङ जिल्लाको देउखुरी क्षेत्रलाई समेत आफ्नो कार्य क्षेत्र बनाई संस्थासंग आवद्ध भै ट्रक व्यवसायीको व्यवसायिक हक हितको सुरक्षा विकास विस्तार एवं सुदृढीकरण गरी सुनियोजित एवं सुसंगठित गर्ने गराउने उद्देश्यले तथा एउटा व्यवसायीक संस्था स्थापना गर्ने उद्देश्यले म निवेदक भरतराज न्यौपाने अध्यक्ष समेत भएको प्रस्तावित “स्वर्गद्वारी ट्रक यातायात व्यवसायी समिति” भालुवाङ दाङको आवश्यक विधान समेत तयार गरी जिल्ला प्रशासन कार्यालय दाङमा संस्था दर्ताको लागि मिति २०६३।१।१९ मा संघ संस्था दर्ता ऐन, २०३४ को दफा ४ बमोजिम निवेदन दर्ता गरेका

थियौं । सो निवेदन दर्ता गरे पश्चात जिल्ला प्रशासन कार्यालय दाडले मिति २०६३।६।१ गते श्रम तथा यातायात व्यवस्था मन्त्रालयलाई पत्र लेखी प्रतिक्रिया सहितको राय माग गरेकोमा मिति २०६३।६।२ मा राय प्रतिक्रिया सहित श्रम तथा यातायात व्यवस्था मन्त्रालय र यातायात व्यवस्था विभागबाट राय प्रतिक्रिया सहितका राय सुभाब दिई आवश्यक शर्त सहित संस्था दर्ता गर्ने गरी स्वीकृति दिएकोमा यातायात व्यवस्था विभागको राय प्रतिक्रियाको आधारमा प्रस्तावित विधानमा संशोधन गर्न पठाई जिल्ला प्रशासन कार्यालय दाडले निवेदकहरुको प्रहरी विवरण समेत बुझि सकेको अवस्थाबाट पनि विपक्षीले आफ्नो निवेदनको प्रकरण (५) मा मन्त्रालय, विभाग तथा प्रहरी विवरण नबुझेको भन्ने भनाई निराधार पुष्टि भएको छ । संस्था दर्ता ऐन, २०३४ ले ट्रक व्यवसायी महासंघको प्रतिक्रिया बुझ्न पर्ने व्यवस्था गरेको छैन । साथै उक्त ऐनले जुन जिल्लामा संस्था दर्ता हुने हो, सोही जिल्लाको व्यक्तिहरु नै हुनु पर्ने अनिवार्यता समेत गरेको छैन । नेपालको नागरिकले नेपाल सरहद भित्र जुनसुकै जिल्लामा पनि कानून बमोजिम संस्था दर्ता गर्न पाउने हक प्रदान गरेको छ । संस्था दर्ता ऐन, २०३४ बमोजिम म लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्तालाई उक्त संस्था दर्ता गर्न कुनै निषेध छैन ।

विपक्षीले हामीलाई उक्त संस्था दर्ता गर्न नदिने रोकने, प्रकृया लम्ब्याएर दुःख हैरानी दिने गलत मनसायबाट निवेदक संस्थाले प्रस्तुत निवेदन यस अदालत समक्ष दिने, दर्ता गर्ने र विपक्षी मध्येको जिल्ला प्रशासन

कार्यालय दाडले यस अदालतबाट हाललाई संस्था दर्ता गर्ने कार्य नगर्नु नगराउनु भनी अन्तरिम आदेश जारी नभएको अवस्थामा पनि सर्वोच्च अदालतबाट कारण देखाउ आदेश जारी भएको भन्ने वहाना गरी संस्था दर्ता गर्नबाट इन्कार गरेकोले वास्तविक रूपमा संविधान प्रदत्त संवैधानिक एवं मौलिक हक र संस्था दर्ता ऐन, २०३४ द्वारा व्यवसायीहरुको कानून प्रदत्त हकको हनन् हुन गएको छ, विपक्षीको नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११(१) १२(घ) र (ड) १७(१) समेतको मौलिक हक हनन् भएको छैन । अतः माथि विभिन्न प्रकरणहरुमा उल्लेख भएको तथ्य तथा कानूनी आधारमा संस्था दर्ता गरी संस्था मार्फत आफ्नो व्यवसाय र कारोवारको हक हितको संरक्षण एवं सम्बर्धन गर्न पाउने हामी लिखित जवाफकर्ताहरुको हक माथि आघात पार्ने वदनियतले विपक्षी निवेदकले प्रस्तुत निवेदन गरेको र हामीले संस्था दर्ता गर्ने कार्य गरेबाट विपक्षीको कुनै पनि हकमा आघात नपुग्ने भएकोले मागदावी बमोजिम परमादेशको आदेश जारी गरी रहनु नपर्ने भएकाले प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको विपक्षी मध्येका भरतराज न्यौपानेको लिखित जवाफ ।

नियम बमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चढी इजलास समक्ष पेश भएको प्रस्तुत निवेदनमा निवेदक तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता राजेन्द्रप्रसाद न्यौपानेले र विपक्षी जिल्ला प्रशासन कार्यालय र प्रमुख जिल्ला अधिकारीको तर्फबाट विद्वान उपन्यायाधीवक्ता सूर्यराज दहालले तथा विपक्षी भरतराज

न्यौपानेको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता दामोदर खड्काले बहस गर्नुभयो ।

निवेदक तर्फबाट बहस प्रारम्भ गर्दै विद्वान अधिवक्ता राजेन्द्रप्रसाद न्यौपानेले प्रमुख जिल्ला अधिकारी दाङले कानूनले निर्दिष्ट गरेको काम नगरेको अधिकारको अनुचित प्रयोग गरेको अवस्था छ । जिल्ला प्रशासन कार्यालयले संस्था दर्ता ऐन अन्तर्गत एक पटक दर्ता गर्ने पुनः खारेज गर्ने र त्यस्तै अर्को संस्था दर्ता गर्ने काम गैरकानूनी हो । विपक्षी ट्रक व्यवसायी संस्था दर्ता नहुँदै दस्तुरहरु उठाउनु गैरकानूनी काम हो उक्त संघले अवैध रूपमा रकम उठाउँदै आएकोले त्यसो नगर्नु भन्ने परमादेशको आदेश जारी हुनुपर्छ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो । विपक्षी जिल्ला प्रशासन कार्यालय दाङको तर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधिवक्ता सूर्यराज दाहालले जिल्ला प्रशासन कार्यालय दाङले कुनै संस्था दर्ता गर्दा अर्को संस्थाको मौलिक हक हनन् हुन सक्दैन । कुन ऐन अन्तर्गत संस्था दर्ता गर्न नपाउने हो त्यो पनि विपक्षीले खुलाउन सक्नु भएको छैन । नेपाल अधिराज्यभर जुनसुकै व्यक्ति वा संस्थालाई कानून बमोजिम संस्था दर्ता गर्न वा पेशा, रोजगार र व्यापार व्यवसाय गर्ने छुट संविधानले सबैलाई प्रदान गरेको छ । हाल एक अर्कासँग प्रतिस्पर्धा गर्दै पेशा, रोजगार गर्नु पर्ने अवस्था एकातर्फ छ भने संघ संस्था खोल्न नदिनु भनेको विश्व बदलिँदो परिवेश र प्रजातान्त्रिक मूल्य र मान्यता विपरीत पनि हुन जाने हुनाले आशंकाको भरमा रिट जारी हुने अवस्था हुँदैन । तसर्थ प्रस्तुत रिट खारेज गरिपाउँ भन्ने

समेत बहस गर्नुभयो । विपक्षी मध्येका भरतराज न्यौपानेका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताले कुनै पनि संस्थाको मौलिक हक हनन् हुन सक्दैन । संस्था दर्ता गर्नलाई सम्बन्धित जिल्लाकै व्यक्ति हुनु पर्छ भन्ने छैन । त्यसमा पनि ट्रक व्यवसायी जस्तो सेवामूलक पेशा व्यवसाय गर्ने संस्था दर्ता गर्न पाईदैन भन्ने विपक्षीको कलुसित मनसाय मात्र हो । विपक्षीले पेशा व्यवसायमा एकलौटी (Monopoly) गर्न पाईदैन कि भनेर कलुशित भावना (Malafied intention) लिइ संस्था दर्तामा रोक लगाउन अदालत प्रवेश गरेको स्पष्ट हुन आएकोले प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

दुबै पक्षबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरुले गर्नु भएको उपरोक्त बहस समेत सुनी मिसिल अध्ययन गरी निर्णय तर्फ विचार गर्दा निवेदकको माग बमोजिमको आदेश जारी हुन पर्ने हो, होईन ? सोही विषयमा निर्णय दिनु पर्ने देखियो ।

२. निर्णय तर्फ विचार गर्दा विपक्षी जिल्ला प्रशासन कार्यालयले निवेदक राप्ती अञ्चल ट्रक व्यवसायी समिति नामको संस्था दर्ता गरी सो संस्था संचालनमा रहँदै कानून विपरीत ढंगले अर्को संस्था दर्ता गर्न लागेकोले सो नगर्न परमादेशको आदेश जारी हुनुपर्छ भन्ने निवेदकको मुख्य माग दावी रहेको छ । तत्कालिन नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १२ र प्रचलित अन्तरिम संविधान, २०६३ समेतको धारा १२ द्वारा सबै नेपाली नागरिकलाई नेपाल अधिराज्य भर आवत जावत वसोवास गर्ने

तथा कुनै पेशा, रोजगार, उद्योग र व्यापार गर्ने र संघ संस्था खोल्न पाउने स्वतन्त्रताको हकको प्रत्याभूती गरिएको छ । यस परिप्रेक्ष्यमा विपक्षीहरूले आफ्नो पेशा, व्यवसाय गर्ने सिलसिलामा “स्वर्गद्वारी ट्रक व्यवसाय समिति” नामक संस्था दर्ता गर्न जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा निवेदन दिएको पाईन्छ । विपक्षी जिल्ला प्रशासन कार्यालय दाङले उल्लेखित संस्था दर्ता गर्नको लागि सो संस्थाको विधान, तदर्थ समितिका पदाधिकारीहरूको नागरिकताको प्रमाणपत्र, सवारीधनी प्रमाणपत्र (ब्लुबुक) को फोटोकपी समेतका अन्य कागजातहरूको आधारमा संस्था दर्ता प्रकृया अगाडि बढाइएको देखिन्छ । संस्था दर्ता गर्न दरखास्त दिने विपक्षीहरू संस्था दर्ता हुने जिल्लाका वासिन्दा हुनु, नहुनु वा यी निवेदक लगायत अन्य ट्रक व्यवसायी समितिको सहमति लिनु, नलिनुले संविधानले प्रदान गरेको संघ संस्था खोल्न पाउने हकलाई विस्तारित वा संकुचित गर्दैन । यस संवैधानिक हकको प्रयोगलाई संविधानद्वारा निर्दिष्ट प्रतिबन्धात्मक व्यवस्था अनुसार बनेको कानूनले मात्र व्यवस्थित गर्न सक्दछ । विधायिकाद्वारा निर्मित कानूनमा व्यवस्था भएकोमा बाहेक अन्य पदाधिकारी वा सरकारी, गैर सरकारी निकाय वा संस्थाले उक्त हकलाई आफ्नो स्वेच्छा अनुसार प्रभावित गर्न सक्ने देखिदैन ।

३. यी विपक्षीहरूले संस्था दर्ता ऐन, २०३४ ले निर्धारित गरेका प्रक्रियाहरू अवलम्बन गरी जिल्ला प्रशासन कार्यालय दाङमा दर्ता गर्न लागेको “स्वर्गद्वारी ट्रक यातायात व्यवसायी समिति” दर्ता हुँदा यी

रिट निवेदकको संवैधानिक हक माथि आघात परेको वा पर्न सक्ने अवस्था देखिन आएन । यी निवेदकको जस्तै अर्को व्यवसायिक संघ वा संस्था खोल्दै वा कानून बमोजिम दर्ता हुँदा निवेदक संस्थासँग आवद्ध व्यक्तिहरूको पेशा, व्यवसाय वा रोजगारमा कुनै प्रकारले नकारात्मक असर पार्ने अवस्था छैन । यी निवेदकहरूले मात्र आफ्नो संस्था चलाउने र ट्रक व्यवसाय गर्ने तथा अन्य सबै ट्रक व्यवसायीहरूले यी निवेदकसँग आवद्ध भई व्यवसाय गर्नुपर्ने गरी एकाधिकार निवेदकलाई कानूनले प्रदान गरेको पनि छैन । त्यसकारण अप्रत्यक्ष रूपमा संस्थागत एकाधिकार कायम राख्न पाउनु पर्छ भन्ने निवेदकको भनाई कानूनमा आधारित नहुनुको अतिरिक्त निवेदक समेतको सेवा, व्यवसायको लक्षित उपभोक्ता वर्गको हित प्रतिकूल पनि छ ।

४. तसर्थ कानून बमोजिम अर्को संस्था दर्ता गर्दा संविधान प्रदत्त निवेदकको के कस्तो हक हनन भएको हो भन्ने कुरा निवेदनमा लेख्न सकेको नहुँदा र विपक्षीहरूको काम कारवाहीबाट निवेदकलाई संविधान प्रदत्त मौलिक हक हनन भएको अवस्था समेत नदेखिँदा निवेदकको माग बमोजिमको आदेश जारी हुने अवस्था नहुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. रामकुमार प्रसाद शाह

इति संवत् २०६५ साल भाद्र २३ गते रोज २ शुभम -----

शाखा अधिकृत -हेमबहादुर सेन

निर्णय नं. ८०१८

ने.का.प. २०६५

(प्रकरण नं. ५)

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिरअली अन्सारी
माननीय न्यायाधीश श्री राजेन्द्रप्रसाद कोइराला
संवत् २०६२ सालको रिट नं. ----- २८०३
आदेश मिति: २०६५।८।२२

मुद्दा :- उत्प्रेषण, परमादेश ।

निवेदक: एन. आर होल्डिङ इंक क्यालगरी
क्यानाडाको तर्फबाट अख्तियार प्राप्त
अधिवक्ता तुल्सीराम निरौला
विरुद्ध

विपक्षी: पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन
मन्त्रालय सिंहदरवार, काठमाडौं समेत

- गैरकानूनी र अनियमितढंगले कानून विपरीत पहिलेकै जहाज दर्ता गरेको भन्ने बोलीसम्म अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्णयमा परेको आधारमा सो निर्णयलाई कार्यान्वयन गर्ने प्रकृया अन्तर्गत अथवा अन्य आधार वा कारणले एउटाको स्वामित्वमा जहाज दर्ता भइरहेकोलाई परिवर्तन गरी अर्कै व्यक्तिको नाममा स्वामित्व कायम गर्नु पर्दा सो गर्नु भन्दा अगाडि पहिलाको दर्ताबाट देखिएको जहाजधनी Owner लाई नागरिक उड्डयन प्राधिकरणले बुझ्नु र सुनुवाईको मौका प्रदान गर्नु अनिवार्य हुने ।

- स्वामित्व हस्तान्तरण गरिएको भन्ने अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग आफैले निर्णय गरी सोही अनुसार कार्यान्वयन गर्नु भनी उक्त आयोगले स्पष्ट आदेश नदिएको अबस्थामा जहाजको स्वामित्व परिवर्तन गर्ने प्राधिकरणको निर्णय कानून अनुरूप नदेखिने ।

(प्रकरण नं. ६)

- नेपालमा दर्ता रहेको विमानको स्वामित्व निश्चित गरी दर्ता गर्ने अधिकार प्राप्त निकाय नागरिक उड्डयन प्राधिकरण भएकोले यसले अन्य निकायको निर्देशानुसार नभई आफै जाँचबुझ गरी निर्णय गर्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं. ८)

- पुनः निर्णय गर्नु भनी परमादेश समेत जारी भइसकेको र सोही निर्णयबाट अन्य काम कारवाही प्रभावित हुने हुनाले सो निर्णय नहुँदै अन्य विपक्षीहरुको काम कारवाही र निर्णयमा असर पर्ने गरी न्यायिक हस्तक्षेप (Judicial intervention) गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. १०)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री गणेशराज शर्मा र विद्वान अधिवक्ता श्री शम्भु थापा

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री कृष्णप्रसाद पौडेल, विद्वान

अधिवक्ताहरु श्री तारावहादुर सिटौला, श्री आडुवावु लामा, श्री प्रेमप्रसाद पाण्डे, सतीशकृष्ण खरेल र श्याम हुंगेल

अवलम्बित नजीरः

आदेश

न्या.ताहिरअलि अन्सारीः नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३ तथा ८८(२) बमोजिम दायर भै पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको व्यहोरा र निर्णय यस प्रकार छः-

विपक्षी मध्येको यति एयरलाइन्स नेपालमा वायुसेवा संचालन गरी रहेको वायुसेवा संचालक हो । ३० जुन, १९९८ मा गरिएको एउटा सम्झौता बमोजिम सो एयरलाइन्सले अल्बर्टा, क्यानाडास्थित बोरेक बाइन्डर कम्पनीसंग क्र.सं. ७२९ को एउटा ट्वीनअटर विमान लिजमा संचालन गर्नका लागि लिइ नेपाल अधिराज्यभित्र पैठारी गरि संचालन गरिरहेको थियो । उक्त विमान विपक्षी प्राधिकरणमा 9N-AEV को कलसाइनमा दर्ता भएको रहेछ । उपरोक्त विमान मिति २०५७/१२/२३ अर्थात अप्रिल ५, २००१ मा तुम्लीडटार विमानस्थलमा दुर्घटनाग्रस्त भयो । दुर्घटना पश्चात सो विमानको बीमा गर्ने बीमक कम्पनीले आर्थिक रुपमा उक्त विमान मर्मत सम्भार गरी पुन संचालन गर्न पर्ता नपर्ने ठानी पुरै बीमा रकम जहाज धनि बोरेक बाइन्डरलाई प्रदान गरेको रहेछ र यसरी विमा रकम चुक्ता गरे पश्चात विमा कम्पनीको आफनो हकमा हुन आएको

दुर्घटनाग्रस्त बायुयान 9N-AEV तुम्लीडटार विमानस्थलमा नै रहेको अवस्थामा "जे जस्तो अवस्थामा छ, सोही अवस्थामा" विपक्षी यति एयरलाइन्सलाई मिति २३, अप्रिल २००१ मा विक्री गरेको रहेछ । यसरी आफूले खरिद गरेको दुर्घटनाग्रस्त विमान विपक्षी यति एयरलाइन्सले मर्मत संभार गरी उडान योग्य बनाउनका लागि निवेदक कम्पनीको भगिनी संस्था मोर्गन एयर क्यानाडामा ल्याएको रहेछ । मर्मतका लागि वायुयान ल्याइएपछि मोर्गन एयरले उक्त विमानको विस्तृत अवलोकन गरी संभावित मर्मत खर्चको हिसाव निकालेको थियो । यसरी गरिएको अनुमानित खर्च विपक्षी यति एयरलाइन्सको अपेक्षाभन्दा बढी निस्किएको रहेछ । अतः विपक्षी यति एयरलाइन्सले उक्त दुर्घटनाग्रस्त विमान विक्री गरी आफूले खरिद गर्दा लागेको खर्च र त्यसलाई क्यानाडासम्म ल्याउंदाको पारवहन खर्च असुल उपर गर्ने निर्णय गरेको रहेछ । पक्षहरुको विचमा वार्ता पश्चात यति एयरलाइन्सले निवेदकलाई उक्त वायुयानलाई "जे जस्तो अवस्थामा छ, सोही अवस्थामा" विक्री गर्न मञ्जुर गर्‍यो र निवेदक कम्पनीले पनि जहाज मर्मत संभार पश्चात विपक्षी यति एयरलाइन्सलाई संचालनको लागि उक्त जहाज लिजमा दिन मन्जुर गरेको थियो ।

यसरी विपक्षी यति एयरलाइन्ससंग खरिद गरेको जहाजको खरिद विक्री सम्बन्धी कारोबार विपक्षी एयरलाइन्सले विपक्षी प्राधिकरणलाई रित्तपुर्वक जानकारी दिएको र विपक्षी प्राधिरणले त्यस्तो कारोबारलाई

मान्यता दिएको कुरा यस कम्पनीले ठानेको छ ।

खरिद पश्चात उक्त दुर्घटनाग्रस्त जहाजलाई मर्मत संभार गरी उडानयोग्य बनाउनका लागि निवेदक कम्पनीले आफ्नो समय, रकम, प्रयत्न र क्षमता खर्चिएको छ । खरिद पश्चात उक्त जहाजको मर्मत संभारमा निवेदक कम्पनीले यु.एस. डलर १५,००,०००। (पन्द्रह लाख) भन्दा बढी रकम लगानी गर्‍यो । तत्पश्चात निवेदक कम्पनीले १८, अक्टुबर २००२ मा विपक्षी एयरलाइन्स संग एउटा लिज सम्झौता गर्‍यो, जसलाई विपक्षी प्राधिकरणले रितपूर्वक मान्यता प्रदान गरेको थियो । त्यस्तै विपक्षी प्राधिकरणको एकजना अख्तियारप्राप्त अधिकारी उक्त बायुयानको निरिक्षण र मर्मतसंभार प्रक्रियाको अनुगमन र मान्यताको लागि क्यानाडा गै सो कार्य समेत गरेका थिए । तत्पश्चात उक्त जहाज यस कम्पनीको स्वामित्वमा विपक्षी नेपाल नागरिक उड्डयन प्राधिकरणको लगतमा जनिएको थियो र यस कम्पनीको नाम जहाजधीनमा कायम गरी दर्ता प्रमाणपत्र जारी गरिएको थियो ।

माथि उल्लेख गरिए बमोजिम विपक्षी यति एयरलाइन्स र निवेदक कम्पनीको विचमा भएको लिज सम्झौतालाई विपक्षी नागरिक उड्डयन प्राधिकरणले रितपूर्वक अनुमोदन र स्वीकार गरेको थियो । त्यस्तै विपक्षी राष्ट्रबैंकले उक्त सम्झौताको आधारमा जहाजको भाडा बापत हुने मासिक भाडा रकम र मर्मत संभारको लागि दिनु पर्ने रकम नियमित रूपमा परिवर्त्य विदेशी मुद्रामा

भुक्तानी दिनका लागि विपक्षी यति एयरलाइन्सलाई अनुमति प्रदान गरेको थियो ।

मिति ६ जुन २००० सन्मा निवेदकले विपक्षी आयोगबाट प्रेषित गरिएको एउटा फ्याक्स प्राप्त गर्‍यो, जसमा माथि उल्लेखित बायुयान क्यानाडामा दर्ता गरिएको प्रमाणपत्र पेश गर्नका लागि अनुरोध गरिएको रहेछ । निवेदक कम्पनीले त्यसलाई तत्कालै स्वीकार गरी जवाफ दिएको थियो र तत्पश्चात विपक्षी आयोगबाट निवेदक कम्पनीलाई गरिएको पत्राचारहरुमा निवेदक कम्पनीले यथाशिघ्र आफ्नो जवाफ दिई आएको थियो ।

सन २००४ को अक्टुबर महिना अर्थात २०६१ आश्वीनको दोश्रो सप्ताहबाट विपक्षी यति एयरलाइन्सले निवेदक कम्पनीलाई तिर्नु पर्ने मासिक किस्ता र अन्य रकम तिर्न बन्द गरयो र अनुसन्धानको क्रममा यस कम्पनीको स्वामित्वको उल्लेखित जहाजलाई विपक्षी आयोगले उडान निषेध गरी राखेको कुराको जानकारी समेत विपक्षी यति एयरलाइन्सले निवेदकलाई जानकारी गरायो ।

सन् २००५ मे २४ तिर अर्थात २०६२ साल जेष्ठ ११ गते तिर विपक्षी एयरलाइन्सले यस कम्पनीलाई यस कम्पनीको जहाज अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट उडान फुकुवा गरिएको हुनाले उडान सुरु भए पश्चात पुरानो बक्यौता रकम सोधभर्ना गरिने र नियमित रूपमा बहालको रकम भुक्तानी गरिने कुराको जानकारी गराएको थियो । तर उडान शुरु भएको महिनौ पश्चात समेत विपक्षी यति

एयरलाइन्सले पुरानो बक्यौता र नियमित भुक्तानी गरेको छैन । त्यस्तो भुक्तानी नगर्नुको कारणको बारेमा सोधखोज गर्दा विपक्षी एयरलाइन्सले यस कम्पनीलाई केही कार्यविधिगत कारणले गर्दामात्र भुक्तानीमा ढिलाई हुन गएको र त्यस्तो ढिलो हुन गएको भुक्तानी यथासिघ्र हुने कुरामा आश्वस्त पाउँ आएको थियो ।

सन २००५ को अप्रिल अर्थात २०६१ चैत्र महिनामा विपक्षी यति एयरलाइन्सले यस कम्पनीलाई भुक्तानी प्रक्रिया छिटो सुरु गर्ने कामको लागि जहाजको दर्ता अभिलेखमा आवश्यक परिवर्तन गर्न यस कम्पनीको तर्फबाट सहमति प्रदान गर्न आवश्यक भएको हुनाले त्यस्तो पत्र विपक्षी प्राधिकरणका नाममा जारी गर्नका लागि अनुरोध गरेको हुनाले यस कम्पनीले १३ अप्रिल २००५ अर्थात २०६२ बैशाख १ गतेको दिन त्यस्तो सहमति पत्र जारी गरेको थियो र त्यसमा त्यस्तो कुनै पनि परिवर्तन निवेदकको स्वामित्वमा असर पर्ने गरी हुन नहुने कुरा भने स्पष्ट रूपमा उल्लेख गरिएको थियो । तर त्यस्तो पत्र जारी गरिए पश्चात पनि निवेदक कम्पनीले विपक्षी यति एयरलाइन्सबाट भुक्तानी भने पाउन शुरु भएन ।

यस अवधिसम्म विपक्षी यति एयरलाइन्सबाट यस कम्पनीले लिज सम्भौता बमोजिम प्राप्त गर्नुपर्ने बहाल रकम र अन्य रकम गरी धेरै ठूलो परिमाणमा बक्यौता रकम बाँकी रहेको थियो यस कम्पनीको स्वामित्वमा रहेको र सो बमोजिम विपक्षी प्राधिकरणमा दर्ता रहेको 9N-AEV जहाजको

स्वामित्व विपक्षी यति एयरलाइन्सको नाममा नामसारी गर्नका लागि विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले कुनै निर्देशन जारी गरेको रहेछ । के कुन आधार र कारणबाट त्यस्तो गरिएको हो भन्ने कुरा स्पष्ट रूपमा जानकारी पाउन नसकेपछि नागरिक उड्डयन प्राधिकरणबाट त्यस्तो स्वामित्व नामसारी भएको र अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको दवाबबाट भएको कुरा भने अनौपचारिक रूपमा थाहा दिइएको रहेछ । यसरी लिजमा लिइएको जहाजको स्वामित्व नै नागरिक उड्डयन प्राधिकरणले यति एयरलाइन्सको नाममा कायम गरी सकिएको हुनाले सम्भौता बमोजिमको मासिक बहाल लगायतको रकम यस कम्पनीको नाममा पठाउनका लागि यति एयरलाइन्सलाई विपक्षी राष्ट्र बैंकले साविक बमोजिम दिई आएको स्वीकृति दिन रोकेको रहेछ । तर यति एयरलाइन्सले जहाजमा यस कम्पनीको कुनै अधिकार नरहेको आफ्नो स्वामित्वमा रहेको भनी यस कम्पनीका स्थानीय कानून व्यवसायीलाई आफ्नो नाममा जहाजको स्वामित्व कायम भएको नयां दर्ता प्रमाणपत्रको प्रतिलिपि उपलब्ध गराएको रहेछ ।

यसरी निवेदकको स्वामित्वको जहाज निवेदकलाई उक्त जहाजको स्वामित्व किन परिवर्तन नगर्ने भन्ने कुराको सुनवाईको कुनै मौका नै नदिई, निवेदक कम्पनीले जहाज विक्री वा हस्तान्तरण गरेको कुनै लिखत जारी नगरी एकतर्फी रूपमा जहाजको स्वामित्व परिवर्तन गर्ने, गराउने, गर्नका लागि प्रभावित

गरी दवाव दिने काम कारवाही निर्णय आदेश जे छ सो स्पष्टतः कानून विपरीत र प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको समेत ठाडो उल्लंघनमा भएको र त्यस्तो काम कारवाही, आदेश, पत्राचार, कार्यविधि जे छ, सो र सो को जानकारी समेत निवेदकलाई उपलब्ध नगराउने विपक्षीहरूको काम कारवाहीबाट निवेदकलाई नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११, १२, १६, १७ का साथै गैर सैनिक हवाई उडान नियमावली २०५२ को नियम २६, नागरिक उड्डयन प्राधिकरण ऐन, २०५३ को दफा ५(च) र विपक्षी नागरिक उड्डयन प्राधिकरणबाट जारी गरिएको नेपाल सिभिल एभिएसन रिक्वायरमेण्टस (NCAR) को परिच्छेद वि.५ ले प्रदान गरेको अधिकार प्रतिकूल भएको स्पष्ट छ । उल्लेखित संवैधानिक र कानूनी हकमा पुगेको आघातमा हक प्रचलनका लागि अन्य उपचारको व्यवस्था नभएको हुनाले माथि उल्लेख गरिएका सम्पूर्ण काम, कारवाहीहरू उत्प्रेषणको आदेशबाट बदर र अमान्य घोषित गरी पाउन निवेदकले यो निवेदन दायर गरेको हो ।

कुनैपनि नेपाल कानूनले विपक्षी नागरिक उड्डयन प्राधिकरणलाई आफूखुशी कुनै जहाजको स्वामित्व परिवर्तन गर्ने अधिकार प्रदान गरेको छैन । गैर सैनिक हवाई उडान नियमावली को नियम २६(३) र NCAR को Chapter B.5 को Clause 3 मा भएको व्यवस्था बमोजिम जहाज विक्रीको लिखत वा शर्त सहित विक्रीको सम्भौता कुनैपनि स्वामित्व परिवर्तनको लागि अपरिहार्य हुन्छ र

निवेदकले यति एयरलाइन्सको नाममा स्वामित्व कायम गर्न त्यस्तो कुनै लिखत आजसम्म जारी गरेको छैन । अझ यस विवादमा त विपक्षी प्राधिकरणले आजसम्म त्यसरी यस कम्पनीको नाममा रहेको दर्ता प्रमाणपत्रमा परिवर्तन गरी विपक्षी यति एयरलाइन्सको नाममा दर्ता प्रमाणपत्र जारी गर्नु वा लगतमा स्वामित्व परिवर्तन गर्नु अधि निवेदकलाई सोधने काम सम्म गरेको छैन, जुन प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको ठाडो उल्लंघन हो ।

कुनैपनि वायुयान र त्यसको पार्टपुर्जाहरूको मुल्य र जीवनचक्र त्यसको उडान घण्टा र संचालनको समयहरूमा निर्भर गर्ने गरेको हुनाले कुनै भुक्तानी वेगर यति एयरलाइन्सले उक्त जहाजहरू उडाई रहने हो भने निवेदकको हकमा अपुरणिय क्षति हुने कुरा निर्विवाद छ । त्यसले विपक्षी यति एयरलाइन्सलाई अन्यायिक सम्बृद्धि (Unjust enrichment) मिल्ने र निवेदकलाई अनुचित खर्च र टंटा मात्र बढ्ने कुरा स्पष्ट छ । त्यसैले दुबै पक्षको स्वार्थको सन्तुलनलाई (Balance of convenience) लाई दृष्टिगत गर्दै जहाज उडान भै रहेको अवस्थामा विपक्षी प्राधिकरणमा दर्ता रहेको लिज सम्भौताको शर्त बमोजिम निवेदकलाई विपक्षी यति एयरलाइन्सले भुक्तानी गर्नुपर्ने किस्ता रकमहरू भुक्तानी गर्न बन्देज नलगाउनु, आवश्यक स्वीकृती दिनु भनी श्री सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१(१) बमोजिम विपक्षी राष्ट्र बैक र अन्य

विपक्षीहरूको नाममा अन्तरीम आदेश समेत जारी गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदन जिकिर ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको एक प्रति नक्कल साथै राखी विपक्षी नागरिक उड्डयन मन्त्रालय समेतलाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई दिनु । निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाको म्याद बाहेक १५ दिन भित्र लिखित जवाफ लिई आफै वा आफ्नो प्रतिनिधिद्वारा उपस्थित हुनु भनी रिट निवेदनको १ प्रति नक्कल साथै राखी विपक्षी नागरिक उड्डयन प्राधिकरण समेतलाई सम्बन्धित जिल्ला अदालत मार्फत सूचना पठाउनु । अन्तरिम आदेशको छलफलको लागि मिति २०६२।७।१४ मा पेश हुने सूचना विपक्षीहरू र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई दिई विषयको गाम्भीर्यताले लिखित जवाफ परेपछि प्रस्तुत रिट निवेदनलाई अग्राधिकार दिई पेश गर्नु भन्ने यस अदालतवाट भएको आदेश ।

यस मन्त्रालयको के कस्तो काम कारवाही बाट विपक्षीको के कस्तो हक अधिकारमा हनन भएको हो ? सो को स्पष्ट जिकिर समेत निवेदनमा कहीं कतै नगरी अन्य निकायहरूवाट भएका काम कारवाहीमा असंलग्न यस मन्त्रालय समेतलाई विपक्षी बनाई दिएको रिट निवेदन खारेजभागी छ खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको विपक्षी

मध्येका पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

विपक्षीको स्वामित्वमा भएको भन्ने यति एयरलाइन्सको संचालनमा रहेको DHC,6-300,s. No.729 9N-AEV जहाजको खरिद, मर्मत तथा बिक्री गर्दा र लिजमा ल्याउँदा अनियमितता एवं भ्रष्टाचार भएको भन्ने विषयमा अनुसन्धान गरी मिति २०६१।७।१९ मा भएको श्री अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्णय बमोजिम यस प्राधिकरणवाट उक्त वायुयानको सञ्चालन रोक्का राखी त्यस्तो कार्यमा संलग्न पदाधिकारीहरूलाई निलम्बनमा राखिएको । त्यसै गरी मिति २०६१।१०।८ को आयोगको निर्णय बमोजिम विपक्षी NR Holding लाई यति एयरलाइन्सले वेचविखन गरेको कार्य कानून विरुद्ध भई मान्यता नदिएको र उक्त विमानको स्वामित्व यति एयरलाइन्सको नामबाट अन्यत्र नामसारी दर्ता भएकोलाई समेत मान्यता नदिएको हुँदा सो सम्बन्धमा यति एयरलाइन्स र एन. आर होल्डीङसँग आवश्यक पत्राचार गरी जानकारी गराइएको र दर्ता परिवर्तन सम्बन्धमा एन. आर होल्डिङबाट १३ अप्रिल, २००५ मा यस प्राधिकरणका नाममा प्राप्त सहमति पत्रको आधार र आयोगको मिति २०६१।१०।८ को निर्णयानुसार यस प्राधिकरणवाट मिति २०६२।१।१९ गते यति एयरलाइन्सको नाममा C of R जारी गरिएको हो ।

विपक्षीको निवेदन लेख बमोजिम स्वामित्व परिवर्तनमा कुनै असर हुन नहुने भन्ने भनाई हेर्दा यस प्राधिकरणले जारी गर्ने

C of R खाली विमान दर्ताको प्रयोजनको लागी मात्र जारी गरिएको हो । यसले स्वामित्व अर्थात वायुयान धनीलाई प्रमाणित गर्दैन भन्ने सोही C of R को Note कोलोममा उल्लेख भएको हुँदा विपक्षी रिट निवेदकको जिकिर आफै खण्डन भइरहेको अवस्था एकातिर छ भने अर्को तर्फ २२ नोभम्बर २००२ को दर्ता प्रमाणपत्रलाई आयोगबाट अमान्य गरिएको हुँदा आयोगको मिति २०६१।१०।८ को निर्णय बमोजिम दर्ता नामसारी गरी उक्त विमानको दर्ता यति एयरलाइन्सकै नाममा कायम गर्ने निर्णय प्राधिकरणबाट भएको हो । जुन अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२(ख) बमोजिम लेखी आएको अवस्थामा ऐ. ऐनको दफा १२(ग) बमोजिम यस प्राधिकरणले वाध्यात्मक रूपमा पालना गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्ने हुन्छ । जुन कुरा 03 May 2005 मा यस प्राधिकरणबाट यति एयरलाइन्सको नाममा जारी गरिएको C of R को दफा ९ मा Transfer of Ownership कोलममा आयोगको मिति २०६१।१०।८ अर्थात 21 January 2005 को निर्णय कार्यान्वयन गर्न भन्ने स्पष्ट रूपमा उल्लेख गरिएबाट पनि कानून बमोजिम भएको काम कारवाही हुँदा रिट निवेदन खारेजयोग्य छ । अतः माथि उल्लेखित विभिन्न आधार प्रमाण समेतबाट विपक्षीको माग दावी बमोजिम यस प्राधिकरणबाट जारी गरिएको ३ मे २००५ को यति एयरलाइन्सका नाममा जारी गरिएको जहाज दर्ताको प्रमाणपत्र बदर गर्नुपर्ने अवस्था नहुँदा विपक्षीको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ

भन्ने समेत व्यहोराको नेपाल नागरिक उड्डयन प्राधिकरणको लिखितजवाफ ।

संविधानको धारा ११, १२, १६ र १७ नेपाली नागरिकलाई संविधानले प्रदान गरेका मौलिक हक हुन् । ती मौलिक हक प्रचलन गराउन धारा २३ ले उपचारको हकको रूपमा धारा ८८(२) को संवैधानिक हक प्रचलन गराउन सम्मानित अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्रमा प्रवेश गर्न पाउने हक नेपाली नागरिकलाई मात्र छ । निवेदक एन. आर. होल्डिङ्ग कं.का बीचमा भएको सम्झौताका पक्ष यति एयरलाइन्स र निवेदक कम्पनीलाई बन्धनकारी हुने लिखत हो । यस्ता सम्झौताबाट सृजित हक अधिकारको प्रचलन गराउन संविधानको धारा ८८(२) को उपचार प्राप्त हुन नसक्ने भनी सम्मानित अदालतले सिद्धान्त कायम गरी सकेको छ । अ.दु.अ.आ. वाट सार्वजनिक पद धारण गरेका व्यक्तिको कार्य सुधार गर्न मिति २०६१।१०।८ को निर्णय पश्चात यति एअरलाइनसले सो निर्णय स्वीकार गरी रु.१,२९,५७,५४४।- राजश्व बुझाएको जहाज मर्मत गरी ल्याउँदा पुरा गर्नुपर्ने दायित्व पुरा गरी सकेको हुँदा प्राधिकरणले यति एयरलाइन्सका नाममा पहिलेको गलत निर्णय सच्याई उक्त जहाजको स्वामित्व (ownership) कायम गरेको अवस्था देखिएको र सो कार्यको लागि सहमति प्रदान गरेको कुरा निवेदनको प्रकरण २११ मा नै उल्लेख गरेबाट सम्मानित अदालतमा उपचारार्थ प्रस्तुत हुनुपर्ने कुनै विषय नै बाँकी रहेको देखिँदैन । निवेदकका नाममा जहाजको स्वामित्व देखाई प्राधिकरणले दर्ता प्रमाण

दिएको समेतका कार्यलाई प्रचलित कानून बमोजिम अधिकार प्राप्त निकायले छानविन एवं अनुसन्धान तहकिकात गरी अनुचित कार्य ठहर गरी निर्णय गरेको हुनाले दुई पक्ष बीच भएको सम्झौतलाई प्राधिकरणले मान्यता दिएको मिति 22 Nov. 2002 को दर्ता प्रमाणपत्रको कारणवाट कारवाही गर्ने निकायको अधिकारमा प्रतिकूल असर पर्न सक्दैन । कानून उल्लंघन गरी गरिएका काम कारवाहीवाट कानूनी हक सिर्जना हुनसक्दैन । निवेदकसँग यति एयरलाइनसले lease agreemet गरी ल्याएको सम्बन्धमा यस आयोगले कानून बमोजिम अनुसन्धान तहकिकात गरेको कुरा निवेदकलाई जानकारी भएको निवेदन व्यहोरावाटै देखिन्छ । सम्झौता अनुसार आफूलाई दिनपर्ने रकम यति एयरलाइन्सले नदिएको र आयोगको निर्णय अनुसार गर्न यति एयरलाइनसले अनुरोध गरि सहमति दिई कारवाहीको जानकारी भएको विषयमा प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त विपरीत भनी भन्ने भनाई अर्थहिन छ । उपरोक्त आधारहरुवाट आयोगको निर्णय कानूनसम्मत हुँदा र रिट निवेदनमा विपक्षीको माग बमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने अवस्था नहुँदा रिट निवेदन खारेजभागी छ । खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको लिखित जवाफ ।

यति एयरलाइन्स र विपक्षी बीच जे जस्तो करार भए पनि यस बैंकले प्रचलित कानूनको रीत नपुगेको कारणवाट यति एयरलायन्सलाई सटही सूविधा प्रदान नगरेको

विषयमा मुद्दा गर्ने हकद्वैया विपक्षीलाई कुनै कानूनले प्रदान गरेको छैन । यस बैंकसँग सरोकार नै नभएका विपक्षीले यति एयरलाइनसको अख्तियारी विना दिएको निवेदन प्रथम दृष्टिमा नै हकद्वैयाविहिन भई खारेजभागी छ, खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको नेपाल राष्ट्र बैंकको लिखित जवाफ ।

विपक्षीले उल्लेख गरेको तथ्यहरु र वायुयान 9N-AEV को स्वामित्व हस्तान्तरणको सम्बन्धमा विपक्षीले उल्लेख गरेको क्रम सही हो । त्यसको सम्बन्धमा यस कम्पनीले प्रतिवाद गर्नुपर्ने कुनै कारण छैन । क्षतिग्रस्त जहाज यस एयरलाइन्सले इन्स्योरेन्स कम्पनीसँग खरिद गरे पश्चात मर्मत गर्न लैजादा बढी खर्च लाग्ने देखी आफनो लागत र केही फाईदा समेत हुने गरी उक्त जहाज विपक्षीलाई यस कम्पनीले विक्री गरी जहाजको मुल्य वापत यु.एस.डलर १३२७९९।२० सन २००१ को डिसेम्बर महिनामा एक किस्ता र २००२ को मार्च महिनामा एक किस्तामा गरी रित्तपूर्वक बैंक मार्फत यस कम्पनीको खातामा प्राप्त हुन आएको हो । अतः उक्त जहाजमा यस कम्पनीको स्वामित्व कायम छैन । वास्तविक स्वामित्ववाला विपक्षी नै हो भन्ने कुरामा यस कम्पनीको कुनै असहमति छैन । गैरसैनिक हवाई उडान ऐन, २०१५, नेपाल नागरिक उड्डयन प्राधिकरण ऐन, २०५३ र एन सि ए आर मा भएको व्यवस्था बमोजिम नेपालमा दर्ता भएको हवाई जहाजको दर्ता लगत राख्ने, नामसारी गर्ने, लगायतको काम र कर्तव्य

नागरिक उड्डयन प्राधिकरणको हो । कसैको स्वामित्वको सम्बन्धमा लगत कायम भै सकेपछि आफूखुसी त्यसमा परिवर्तन गर्ने अधिकार नागरिक उड्डयन प्राधिकरणलाई एकातर्फ छैन भने अर्को तर्फ हवाई जहाजको खरिद विक्रीको लिखतलाई वैध वा अवैध भनी निरोपण गर्ने अधिकार अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई पनि छैन । अतः आफ्नो अधिकारक्षेत्र नाघि अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले निर्देशन दिएको र कानूनको परिधि नाघि त्यस्तो निर्देशनको पालना प्राधिकरणले गरेको भन्ने कुरा रिट निवेदनबाट देखिई राखेको अवस्थामा उक्त निकायहरूको सम्बन्धमा सम्मानित अदालतबाट उचित आदेश हुने नै छ । तर लिखित जवाफवाला यति एयरलाइन्स कुनै अधिकार प्राप्त अधिकारी नभएको हुनाले यसको हकमा कुनै आदेश हुनुपर्ने होइन । कुनैपनि मुलुकमा लगानी गर्ने विदेशी लगानीकर्ताहरूले आफ्नो लगानी सुरक्षित रहन्छ भन्ने विश्वास गर्नु महत्वपूर्ण हुन्छ । उल्लेखित जहाजको हकमा विपक्षीको स्वामित्व समाप्त गरी यस कम्पनीको स्वामित्वमा कायम गर्ने कार्य अ.दु.अ.आ. र नागरिक उड्डयन प्राधिकरणले गरेबाट यस कम्पनीलाई तत्काल करोडौंको आर्थिक लाभ भएपनि व्यापारिक प्रतिष्ठा, राष्ट्रिय गरिमा र भविष्यमा नागरिक उड्डयनको क्षेत्रमा भविष्यमा पर्ने दुरगामी असरलाई विचार गरी यस्तो अधिकारक्षेत्र विहिन कार्य भविष्यमा समेत गर्नबाट निरुत्साहित गरिनुपर्छ भन्ने मान्यता यस कम्पनीको रहेको छ भन्ने समेत

व्यहोराको विपक्षी मध्येका यति एयर लाइन्स प्रा.लि. को लिखित जवाफ ।

नियम बमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चढी आज यस इजलास समक्ष पेश भएको प्रस्तुत निवेदनमा निवेदक तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री गणेशराज शर्मा र विद्वान अधिवक्ता शम्भु थापाले बहस गर्नुभयो । विपक्षीहरू मध्ये अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगका तर्फबाट विद्वान उपन्यायाधिवक्ता कृष्णप्रसाद पौडेल र नागरिक उड्डयन प्राधिकरणको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता तारा बहादुर सिटौला र आडुबाबु लामाले बहस गर्नुभयो । नेपाल राष्ट्र बैङ्कको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता प्रेमप्रसाद पाण्डे र यति एयरलाइन्सको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता द्वय श्री सतीशकृष्ण खरेल र श्याम हुंगेलले बहस गर्नुभयो ।

निवेदक तर्फबाट बहस प्रारम्भ गर्दै वरिष्ठ अधिवक्ता र अधिवक्ता समेतले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले कर्मचारीलाई सजाय तोकी सजाय गर्न पठाएको देखिदा सजाय तोकी पठाउन पाउने होईन । सजाय त अधिकार प्राप्त निर्णयकर्ताले मात्र गर्न पाउँछ । सम्पत्ति सम्बन्धी कुरामा संविधानले नेपाली नागरिकलाई मात्र होईन विदेशीले पनि मुद्दा गर्न पाउने अवस्था छ । नेपालमा कारोवार गर्न पाउने कम्पनीले व्यक्ति सरह आफ्नो सम्पत्तिको सुरक्षाका लागि रिट निवेदन गर्न पाउँछ । एन. आर होल्डीङ विदेशी कम्पनी हो । त्यसले जहाज नेपालमा दर्ता गराएको छ । लिजमा दिएको छ । उसको स्वामित्वको जहाज जफत गर्ने तर मुद्दा गर्न

पाउडैन भन्न मिल्दैन । उसले पनि सम्पत्तिको हकमा नेपाली सरह मुद्दा गर्न पाउँछ । प्राकृतिक न्याय सिद्धान्तको विपरीत गरी एन. आर. होल्डिङलाई सोध्दै नसोधी, नबुझी निवेदकको कुरै नसुनी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको आदेशानुसार भनी एन. आर. होल्डीङको नाममा दर्ता रहेको जहाजको दर्ता खारेज गरी निवेदकले पाउनु पर्ने जहाजको भाडा समेत रोक्का गर्दै यति एयरलाइन्सको नाममा दर्ता गर्ने गरेको नागरिक उड्डयन प्राधिकरणको निर्णय कानून विपरीत छ । विपक्षीहरूको त्यस्तो निर्णय बदर हुनुपर्छ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो । नागरिक उड्डयन प्राधिकरणका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरूले एन. आर. होल्डिङले यति एयरको जहाज खरिद गरेको कुरा गैरकानूनी भनी २०६१।१०।८ मा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले निर्णय गरेको र त्यसै निर्णयको आधारमा एन. आर. होल्डिङबाट यति एयरको नाममा जहाजको रजिष्ट्रेशन दर्ता प्राधिकरणले गरेको हो अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले लेखी पठाएको कुरामा कार्यवाही नगर्दा सम्बन्धित कर्मचारीलाई नै कारवाही हुने हुँदा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले भने बमोजिम प्राधिकरणले गरेको हो साथै यी निवेदकको सहमति प्राप्त भएको र सो रजिष्ट्रेशनले स्वामित्व परिवर्तन गर्दैन भन्ने समेत बहस गर्नुभयो । पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय र अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगका तर्फबाट उपन्यायाधिवक्ता कृष्णप्रसाद पौडेलले एन.आर. होल्डिङको

निर्विवाद हक पुगेको प्रमाण छैन । नेपाली नागरिक नभएको र नेपालमा दर्ता भएको कम्पनी नहुँदा जहाजको विषयमा रिट निवेदन गर्न पाउने अधिकार यि रिट निवेदकलाई छैन । परमादेशको आदेश माग गर्न निर्विवाद हक हुनु पर्दछ । जहाज मर्मत गर्न बाहिर लैजाँदा प्राधिकरणका महानिर्देशकको स्वीकृतिले मात्र लैजानु पर्दछ तर प्रस्तुत केशमा स्वीकृति लिइएको छैन । क्यानाडाबाट यहाँ ल्याउँदा पनि स्वीकृति लिएको छैन । यति एयरले एन.आर. होल्डिङलाई जहाज विक्री गरेको आधिकारिक कागज प्रमाण केही पनि छैन । एन. आर. ले त नेपालको कानून बमोजिम जहाज दर्ता गर्न पाउँ भनी आफैँ छैन । त्यसैले पनि यो रिट निवेदन एन. आर. होल्डिङले गर्न पाउने अवस्था छैन । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले गरेको निर्णय उपर ऐनको दफा ३५ ले पुनरावेदन गर्न पाउने वैकल्पिक उपचारको व्यवस्था हुँदाहुँदै आयोगले आफ्नो सीमामा रहेर कानून बमोजिम निर्णय गरेकोले बदर हुनु पर्ने अवस्था छैन । प्रस्तुत रिट खारेज हुनुपर्छ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो । नेपाल राष्ट्र बैंकका तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता प्रेमप्रसाद पाण्डेले राष्ट्र बैंक र एन. आर. होल्डिङ बीच कुनै सम्झौता छैन सो नभएकोले एन. आर. होल्डिङले राष्ट्रबैंकसँग भुक्तानी माग्न पाउने अधिकार छैन । यी निवेदकले यति एयरलाइन्ससँग सम्झौता गरेको भए यति एयरलाइन्स सँग मुद्दा गर्नुपर्ने हो । सरोकार नै नभएको राष्ट्र बैंकलाई विपक्षी बनाएको हुँदा र यस बैंकले निवेदकको कुनै सवैधानिक तथा

कानूनी अधिकार हनन नगरिदिएको हुँदा प्रस्तुत रिट खारेज हुनुपर्छ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

बिपक्षी बनाइएको यति एयर लाइन्सको तर्फबाट बहस गर्दै अधिवक्ता सतीश कृष्ण खरेलले १० करोडको जहाजको मालिक यति एयर लाइन्सलाई नागरिक उड्डयन प्राधिकरणले बनाई दिए तत्काल यति एयरलाइन्सलाई आर्थिक लाभ हुने भए पनि यो ठीक भएन । यति एयरले कमाएको goodwill र निवेदकसँग जहाज भाडामा लिने गरी भएको सम्झौताको विपरीत यो कारवाही सन् १९४० को शिकागो कन्भेन्सनको विपरीत छ । यति एयरलाइन्सले मर्मतका लागि क्यानाडा लगेको जहाज ना. उ प्राधिकरणको स्वीकृतिले विक्री गरेको हो । सो वापतको रकम बैंक मार्फत यति एयरलाइन्सलाई प्राप्त भएको हो । पछि जहाज धनी एन. आर. होल्डिङ्ससँग भाडामा लिई संचालन गर्ने वारे १८ अक्टुबर २००२ मा सम्झौता भई यति एयरलाइन्सले सो जहाज संचालनसम्म गर्दै आएको हो । त्यसकारण यति एयरलाइन्सले निवेदकसँगको सम्झौता आफूले उल्लंघन नगरी नागरिक उड्डयन प्राधिकरण र अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्णय र आदेश मान्न बाध्य भएर जहाजको भाडा नदिएकोले यति एयर लाइन्स विरुद्ध रिट जारी हुनुपर्ने होईन भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

दुवै पक्षका तर्फबाट बहस गर्ने वरिष्ठ अधिवक्ता, अधिवक्ता र उपन्यायाधिवक्ता समेतको बहस सुनी मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा निवेदकको माग बमोजिम उत्प्रेषण र

परमादेशको आदेश जारी हुनु पर्ने हा, होईन ? सोही विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. निर्णय तर्फ विचार गर्दा निवेदकले प्रस्तुत निवेदनमा निम्न माग दावी गरेको देखिन्छ ।

- (क) ३, मे, २००५ मा भएको जहाजको दर्ता प्रमाणपत्र बदर गरी २००२-११-२ को दर्ता प्रमाण-पत्र यथावत राख्नु भन्ने परमादेशको आदेश जारी हुनु पर्ने ।
- (ख) अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्णय, टिप्पणी, निर्देशन बदर गर्न उत्प्रेषणको आदेश जारी हुनु पर्ने ।
- (ग) निवेदकलाई निजले माग गरे बमोजिम सूचना दिनु भनी परमादेशको आदेश जारी हुनुपर्ने ।
- (घ) नेपालमा दर्ता भई संचालनमा रहेको जहाजको भाडा निवेदकलाई दिनु र सो कार्यमा कुनै अवरोध नगर्नु भनी नेपाल राष्ट्र बैङ्कको नाममा परमादेशको आदेश जारी हुनुपर्ने ।

३. सर्वप्रथम तथ्य भित्र प्रवेश गरी निर्णय गर्नु भन्दा अघि निवेदकले प्रस्तुत रिट निवेदन दिन पाउने हो, वा होईन भन्ने प्रश्नको निरोपण गर्नुपर्ने देखिन्छ । नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १७(१) र प्रचलित अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १९(१) मा “प्रत्येक नागरिकलाई” भन्ने शब्दावली प्रयोग गरिएको छ भने सम्पत्तिको

हक सम्बन्धमा साविक संविधानको धारा १७(२) र १७(३) तथा प्रचलित अन्तरिम संविधानको धारा १९(२) र (३) मा “कुनै व्यक्तिको” भन्ने शब्दावली प्रयोग गरिएको पाईन्छ । यसबाट सम्पत्ति सम्बन्धी मौलिक हक नागरिकका अतिरिक्त व्यक्ति natural and legal person लाई पनि प्रदान गरिएको छ । यसै अनुसार उक्त संवैधानिक प्रावधानको स्वभाविक र वास्तविक अर्थ गर्नुपर्ने देखिन्छ । प्रस्तुत रिट निवेदक विदेशी कम्पनी भए पनि निज एन. आर. होल्डिङ्गको स्वामित्वको जहाज नेपालमा दर्ता भै संचालनमा रहेको हुनाले सो जहाजको स्वामित्व रहेको कम्पनीले व्यक्ति सरह आफ्नो कानूनी हकको सुरक्षा र प्रचलनका लागि तत्काल प्रचलित संविधानको धारा ८८(२) अन्तर्गत यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्र अन्तर्गत प्रवेश गर्न नसक्ने भन्न मिल्दैन । उक्त धारा ८८ को उपधारा (१) पूर्ण रूपले नेपाली नागरिकका लागि हो भने धारा ८८(२) नागरिक र व्यक्ति दुवैका लागि हो । तसर्थ यी निवेदकले प्रस्तुत निवेदन दिन नपाउने भन्ने तर्क कानूनसम्मत देखिन आएन ।

४. अव निवेदकका माग दावीको सम्बन्धमा तथ्य भित्र प्रवेश गरी निर्णय तर्फ विचार गर्दा नागरिक उड्डयन प्राधिकरणले अगस्त ३१, सन्, १९९८ मा सर्वप्रथम क्र.सं. ७२९ मा जहाज दर्ता गरी प्रमाणपत्र COR प्रदान गर्दा DHC-6/300 को जहाज भनी Name of owner मा Calgary Alberta सँग भएको लिज सम्झौताको आधारमा यति एयरलाइन्स र संचालकमा पनि यति

एयरलाइन्स भन्ने उल्लेख गरेको पाईन्छ । त्यसपछि नोवेम्बर १२ तारिख २००२ मा क्र. सं. ७२९ मा नै सोही DHC-6/300 को जहाज दर्ता गरी जहाज धनी Name of owner मा N. R. Holdings Inc. तथा संचालक Operator मा यति एयरलाइन्सको नाम राखेर नागरिक उड्डयन प्राधिकरणले जहाज दर्ता प्रमाणपत्र COR प्रदान गरेको देखिन्छ । यस प्रकार सो प्राधिकरणले जहाजधनीको रूपमा यी निवेदक विदेशी कम्पनीलाई स्वीकार गरिसकेको अवस्था छ । उक्त दुवै दर्ता प्रमाणपत्रहरूको विपरीत मे ३ तारिख सन् २००५ मा नागरिक उड्डयन प्राधिकरणले क्र. सं. ७२९ मा नै सोही DHC-6/300 को जहाज दर्ता गर्दा जहाजधनी र संचालक दुवैमा यति एयरलाइन्स उल्लेख गरी जहाज दर्ता प्रमाणपत्र Certificate of Registration प्रदान गरेको देखिन्छ । उक्त पछिल्लो मितिको दर्ता प्रमाणपत्रमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्णय कार्यान्वयन गर्ने सिलसिलामा स्वामित्वमा परिवर्तन गरिएको हो भन्ने व्यहोरा समेत उल्लेख गरिएको पाईन्छ । मे ३, सन् २००५ मा N. R. Holding को स्वामित्वमा रहेको जहाजको स्वामित्व परिवर्तन गरी दर्ता गरिएको होईन भन्ने विपक्षी प्राधिकरणबाट खण्डन प्रस्तुत भएको छैन । यसको अतिरिक्त निवेदक N. R. Holding ले जहाज धनीको हैसियतमा पटक पटक नेपाल नागरिक उड्डयन प्राधिकरणसँग पत्राचार समेत गर्दै आएकाट सो प्राधिकरणको श्रेस्तामा जहाजधनीको रूपमा N. R. Holding

को अस्तित्व कायम रही आएको समेत देखिन्छ ।

५. अब अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले क्रमशः मिति २०६१।१०।८ र २०६१।११।१८ मा गरेका निर्णयहरु हेर्दा प्रचलित नेपाल कानूनको विपरीत पहिला दुर्घटनामा परी Wreckage/ Salvage मा परिणत भई सकेको १ N-AEV जहाजलाई नै अनियमित तरिकाले N. R. Holding को स्वामित्वको जहाज भनी ना. उ. प्राधिकरणले दर्ता गरेकोले सो जहाजको स्वामित्व यति एयरलाइन्सको नामवाट अन्यत्र नामसारी हस्तान्तरण दर्ता भएको मान्न नसकीने भन्ने सम्म उल्लेख भएको पाईन्छ । यसको अतिरिक्त त्यस्तो कानून विपरीत काम गर्ने गराउने सम्बन्धित कर्मचारीहरु उपर विभागीय कारवाही र सजायको लागि अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२ (१) अनुसार अख्तियारवालालाई लेखी पठाउने समेतको निर्णय अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले गरेको पाईन्छ । सो बाहेक N.R. Holding को नामको स्वामित्व समाप्त गरी उक्त जहाज (बीमान) को स्वामित्व यति एयरलाइन्सको नाममा स्वामित्व परिवर्तन गर्नु भनी नेपाल नागरिक उड्डयन प्राधिकरणलाई लेखि पठाउने भन्ने कुरा आयोगको उक्त दुवै निर्णयहरुमा उल्लेख भएको पाईदैन । त्यसमा पनि सन् १९९८, अगस्त ३१ को जहाज दर्तालाई खारेज नगरी गैरकानूनी र अनियमित ढंगले कानून विपरीत N. R. Holding को नाममा पहिलेकै जहाज दर्ता गरेको भन्ने

वोली सम्म अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्णयमा परेको आधारमा सो निर्णयलाई कार्यान्वयन गर्ने प्रकृया अन्तर्गत अथवा अन्य आधार वा कारणले COR को माध्यवाट एउटाको स्वामित्वमा जहाज दर्ता भई रहेकोलाई परिवर्तन गरी अर्कै व्यक्तिको नाममा स्वामित्व कायम गर्नु पर्दा सो गर्नु भन्दा अगाडि पहिलाको दर्तावाट देखिएको जहाज धनी Owner लाई नागरिक उड्डयन प्राधिकरणले बुझ्नु र सुनुवाईको मौका प्रदान गर्नु अनिवार्य हुन्छ ।

६. अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग आफैले कसैलाई सजाय गरी कार्यान्वयनका लागि लेख्ने नभई विभागीय कारवाही र सजायको लागि ऐनको दफा १२(१) अनुसार अख्तियारवालालाई लेखि पठाउने सम्म हो । यस सम्बन्धमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको २०६१।११।१८ को यसै विवादित निर्णयको आधारमा विभागीय सजाय गरिएका नागरिक उड्डयन प्राधिकरणका कर्मचारी विनोद गौतमको हकमा सो विभागीय कारवाही बदर भएको र सोही अनुसार अर्का कर्मचारी विनोद गिरीको हकमा पनि विभागीय कारवाही बदर गरी पुनः निर्णय गर्नु भनी यसै अदालतवाट पहिला निर्णयहरु भई सकेका छन् । (ने.का.प. २०६३, नि. नं. ७७५१, पृ. १०६३, नि. विनोद गिरी वि. अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग, निर्णय मिति २०६३।२।१६) त्यसकारण N. R. Holding को स्वामित्व बदर गरी यति एयरलाइन्सलाई जहाजको स्वामित्व हस्तान्तरण गरिएको भन्ने अख्तियार दुरुपयोग

अनुसन्धान आयोग आफैले निर्णय गरी सोही अनुसार कार्यान्वयन गर्नु भनी उक्त आयोगले स्पष्ट आदेश पनि नदिएको अवस्थामा N. R. Holding बाट यति एयरलाइन्सको नाममा जहाजको स्वामित्व परिवर्तन गर्ने प्राधिकरणको निर्णय कानून अनुरूप भएको देखिन आएन ।

७. प्रस्तुत मिसिल हेर्दा नागरिक उड्डयन प्राधिकरणले मे. ३ सन्. २००५ मा N. R. Holding को स्थानमा यति एयरलाइन्सलाई जहाजधनी Owner भनी दर्ता गरी COR प्रदान गर्नु भन्दा पूर्व, नोवेम्बर १२, सन् २००२ को COR मा कायम रहेको जहाज धनी यी निवेदक N. R. Holding लाई बुझेको वा सुनुवाईको मौका दिएको देखिँदैन । अप्रिल १३ सन् २००५ को N. R. Holding ले सहमति पत्र पठाएको भन्ने विपक्षी ना. उ. प्राधिकरणको लिखित जवाफमा उल्लेख भएको र सो प्राधिकरणको तर्फबाट बहस गर्ने विद्वान अधिवक्ताको जिकिर तर्फ विचार गर्दा उक्त मितिको पत्रमा जहाजको स्वामित्व N. R. Holding कै नाममा कायम रहने कुरा स्पष्टताका साथ उल्लेख भएको पाईन्छ । त्यसमा पनि उक्त १३ अप्रिल २००५ को N. R. Holding बाट प्राप्त भएको भनिएको सहमति पत्र जहाजको स्वामित्व परिवर्तन गर्नु अगाडि नागरिक उड्डयन प्राधिकरणले सुनुवाईको मौका दिने प्रयोजनले N. R. Holding लाई बुझेको र सो को प्रतिउत्तरमा प्राप्त भएको पनि देखिन आउँदैन ।

८. कुनै व्यक्ति (प्राकृतिक वा कानूनी) को हित वा अधिकारमा असर पर्ने

कुराको निर्णय गर्दा सम्बन्धित व्यक्तिलाई बुझ्नु पर्ने, आफ्नो कुरा भन्ने उचित अवसर उपलब्ध हुने गरी सुनुवाईको मौका दिनुपर्ने भन्ने प्राकृतिक न्यायको सर्वमान्य सिद्धान्त हाम्रो कानूनी र न्यायिक व्यवस्थाको एउटा आधार स्तम्भ हो । यसको वेवास्ता र उपेक्षा गरेर वा यसको विपरीत सुनुवाईको मौका प्रदान नगरी गरिएको निर्णयलाई यस अदालतले विशेषाधिकार प्रयोग गरेर भए पनि बदर गर्ने गरेको छ । निवेदक पूर्णचन्द्र हुङ्गेल वि.अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग भएको मुद्दामा निवेदकलाई आफ्नो भनाई राख्ने अवसर प्रदान नगरी गरिएको निर्णय स्वच्छ सुनुवाई सम्बन्धी सिद्धान्त र प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त विपरीत भएकोले कायम रहन नसक्ने भई उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने भनी यस अदालतको विशेष इजलासले निर्णय गरी पहिला देखि मानी आएको प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको पुनर्पुष्टि हुने गरी सिद्धान्त प्रतिपादन गरेको छ । (ने. का. प. २०६२, नि. नं. ७६०४, पृ. ११९४, निर्णय मिति २०६२।१०।१३) यसको अतिरिक्त नेपालमा दर्ता रहेको विमानको स्वामित्व निश्चित गरी दर्ता गर्ने र COR प्रदान गर्ने अधिकार प्राप्त निकाय प्राधिकरण भएकोले यसले अन्य निकायको निर्देशानुसार नभई आफै जाँचबुझ गरी निर्णय गर्नुपर्छ । अन्य निकायको निर्देशनमा यन्त्रवत निर्णय गर्ने होईन ।

९. यस्तो अवस्थामा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्णय कार्यान्वयनसम्म गरेको हो, छुट्टै निर्णय गरी

N. R. Holding को स्वामित्व रद्द गरी यति एयरलाइन्सको स्वामित्व कायम गरेको होईन भन्ने नेपाल नागरिक उड्डयन प्राधिकरणको लिखित जवाफ र निज तर्फका कानून व्यवसायीले प्रस्तुत गर्नु भएको बहस जिकिरसँग सहमत हुन सकिने देखिएन । निवेदकलाई सुनुवाईको मौका प्रदान गर्नवाट कुनै कानूनले रोकेको देखिदैन । त्यसकारण प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त विपरीत निवेदकलाई आफ्नो कुरा राख्न पाउने अवसर नै उपलब्ध नगराई नागरिक उड्डयन प्राधिकरणले COR को माध्यमवाट निवेदकको स्वामित्वमा रहेको DHC-6/300 जहाजको स्वामित्व यति एयरलाइन्सको नाममा परिवर्तन गर्ने गरी मे. ३, सन. २००५ मा गरेको जहाज दर्ता सम्बन्धी कारवाही निर्णय कायम रहन नसक्ने भएकोले उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिदिएको छ । अब यी निवेदकलाई उचित प्रकृया अपनाई सुनुवाईको मनासिव मौका दिई बुझनुपर्ने अन्य आवश्यक प्रमाण समेत बुझी DHC-6/300 विमानको स्वामित्व सम्बन्धमा र नोवेम्बर १२, सन् २००२ को COR मा परिवर्तन गर्नु आवश्यक छु छैन सो सम्बन्धमा निर्णय गर्नु भनी नेपाल नागरिक उड्डयन प्राधिकरणको नाममा परमादेशको आदेश समेत जारी गरिएको छ ।

१०. अब निवेदकले माग गरेको अन्य कुराहरु र अन्य विपक्षीहरुको सम्बन्धमा विचार गर्दा यी निवेदक र विपक्षी यति एयरलाइन्स वीच निवेदकको जहाज लीजमा चलाउने सम्झौता भएको भन्ने सम्म निवेदकको भनाई छ । सो सम्झौता वा करार

अनुसारको दायित्व पुरा गर्ने वा सो सम्बन्धमा यी दुई पक्ष वीचको विवादको निरोपण सम्झौता अनुसार हुन सक्ने कुरा छुँदैछ । सो वाहेक अन्य सरकारी वा सार्वजनिक निकायसँग यी निवेदकको कुनै करार वा व्यवहार भएको अबस्था देखिदैन । ती निकायहरुले नेपाल कानून अनुसार आफ्नो जिम्मेवारी पूरा गर्नुपर्ने सम्म हो । विवादित विमान यी निवेदकको स्वामित्वको हो होईन, सो सम्बन्धमा नेपाली कानून अनुसार अधिकार प्राप्त निकाय नेपाल नागरिक उड्डयन प्राधिकरणले निर्णय गर्नुपर्ने नै हुन्छ । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले सो सम्बन्धमा अनुसन्धान र निर्णय समेत गरी सकेको सम्बन्धमा नागरिक उड्डयन प्राधिकरणले जहाजको स्वामित्व र सो सँग सम्बन्धित आफ्नो क्षेत्राधिकार भित्रको कुरामा पुनः निर्णय गर्नु आवश्यक भई सकेको छ । पुनः निर्णय गर्नु भनी परमादेश समेत जारी भई सकेको र सोही निर्णयवाट अन्य काम कारवाही प्रभावित हुने हुनाले सो निर्णय नहुँदै अन्य विपक्षीहरुको काम कारवाही र निर्णयमा असर पर्ने गरी न्यायिक हस्तक्षेप Judicial nitervention गर्न मिल्ने देखिदैन ।

११. अर्को विपक्षी यति एयरलाइन्सले विमानको स्वामित्व र संचालन सम्बन्धमा निवेदकसँग भएको सम्झौतालाई स्वीकार गर्दै सो सम्झौता बमोजिमको दायित्व पनि पूरा गर्न आफू प्रतिबद्ध रहेको तर अन्य विपक्षीहरुको निर्णयको कारण पुरा गर्न नसकेको भनी लिखित जवाफ प्रस्तुत गरेको देखिन्छ । त्यसकारण यति

एयरलाइन्सको नाममा पनि हाललाई कुनै आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्था छैन । तसर्थ नेपाल नागरिक उड्डयन प्राधिकरण बाहेक अन्य विपक्षीहरूका नाममा माग बमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने कानूनी आधार नदेखिएकोले अन्य विपक्षीहरूको नाममा माग बमोजिमको आदेश जारी गर्नु परेन । आदेशको जानकारी विपक्षी नागरिक उड्डयन प्राधिकरणलाई र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई दिई दायरीको लगत कट्टा गरी

मिसिल नियम बमोजिम बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.राजेन्द्रप्रसाद कोइराला

इति संवत् २०६५ साल मार्ग २ गते रोज २ शुभम् ---

शाखा अधिकृत -हेमबहादुर सेन